

M. SCOTT PECK

LIDÉ LŽI

Psychologie lidského zla

Scott Peck

Lidé lži

originál: *People of The Lie* (nakl. Simon and Shuster, New York)

Pro ty z vás, kteří knihu nutně potřebují a nemůžou ji už bohužel koupit,
protože ji nakladatelství VOTOBIA vydalo v malém nákladu a je rozebraná...

Text převzat z: <http://klubslunicko.cz/slunce/peck.htm>

(text není kopií vydané knihy VOTOBIA – jedná se o zkrácené výpisky)

Pozn. red.: Podrobné výpisky, v podstatě bez korektur

ÚVOD

Zacházejte opatrně

TOTO JE NEBEZPEČNÁ KNIHA.

Napsal jsem ji, protože věřím, že je potřebná. Psal jsem ji ale s úzkostí. Skrývá v sobě nebezpečí. Některé informace čtenářům mohou způsobit bolest. A některé mohou být i zneužity k tomu, aby ublížily druhým.

Omlouvám se tedy za škody, které by tato kniha mohla způsobit. Zacházejte s ní s co největší opatrností.

Jedním z projevů ohleduplnosti je láska. Jestliže zjistíte, že to, co zde je napsáno, vám působí bolest, buďte k sobě vlídní a láskyplní. A tak i k těm, v nichž rozeznáte zlo. Buďte ohleduplní – plní péče.

Je snadné nenávidět zlé lidi. Ale Augustin nás učí nenávidět hříchy, ale milovat hříšníky.

Při označování určitých lidí jako bytostí zlých se ovšem nemohu vyhnout přísně hodnotícímu soudu. “Nesudte, abyste nebyli souzeni”, řekl Ježíš. Ale neměl na mysli, že bychom nikdy neměli soudit své bližní. Proto dodává: “pokrytče, nejprve vyjmi břevno z oka svého, a tehdy prohlédneš, abys vyňal třísku z oka bratra svého.” Měl tím na mysli, abychom soudili bližní jen s velkou opatrností, a že ta začíná při hodnocení sebe sama.

Nemůžeme počítat s tím, že se nám podaří odstranit lidské zlo, dokud se mu nebudeme dívat přímo zpřímá do tváře. Není to příjemný pohled. Tato kniha není příjemná. Ale soud musí být vyneseno. Tyto specifické zlé charaktery je třeba studovat – jako lidské zlo obecně – vědeckou formou. Ne teoreticky, ne filozoficky, ale vědecky. K tomu je třeba ochota vynášet soudy. Takové soudy ovšem nemůžeme vynášet bez rizika, dokud jsme nezačali hodnotit a léčit sami sebe.

Těžké napsat tuto knihu bylo také proto – že kniha je neustále ve stadiu zrodu. Stále se o zlu učím, nic z toho tu napsaného není definitivně uzavírací... Účelem této knihy je pohnout nás k nespokojenosti

s všeobecně rozšířeným stavem lhostejnosti a nevědomosti, které o tomto předmětu vládnou.

Na počátku jsem se odvolával na Ježíše jako na svého P8na. Po mnoha letech mlhavého seznamování s buddhismem a islámským mysticismem jsem konečně učinil pevný křesťanský slib, stvrzený necírkevním křtem 1980 ve věku 43 let, dlouho poté, co jsem začal pracovat na této knize. Neomlouvám se za křesťanskou zaujatost.

Definovat pravého křesťana je ošemetný úkol. Pokud by to bylo nutné, řekl bych, že pravým křesťanem je ten, kdo je pro Ježíše “příjemným místem ke spočinutí”. Existují spousty křesťanů, kteří navštěvují kostel pravidelně každou neděli, a kteří nejsou ani v nejmenším ochotni připustit svou vlastní nedokonalost a tudíž nejsou pro Ježíše poklidným příbytkem. Na druhé straně existují milióny buddhistů, ateistů... kteří jsou ochotni trpělivě nést tento kříž. V této knize není nic, co by se mohlo dotknout těch druhých, ale mnohé, co se dotkne těch prvních.

Bůh není neutrální. Šíří se životem a láskou, dokonce by se dalo říci, jistým druhem sexuality. O Bohu mluvím přece jen víc jako o muži. Přestože má “ženské rysy”. On nás vede a touží také prostoupit, a zatímco my prcháme před Jeho láskou jako bojácná panna, pronásleduje nás s takovou vytrvalostí při lovu, kterou je spíše zvykem připisovat mužům. Lewis: Ve vztahu k Bohu jsme všichni slabým pohlavím.

Pro Satana používám (v angl.) neutrum. I když vím, že je stejně tak dychtivý nás prostoupit, ani v nejmenším nepociťuji tuto touhu jako sexuální nebo dokonce tvůrčí – jen nenávistnou a destruktivní.

I

Muž, který uzavřel smlouvu s ďáblem

GEORGE BYL VŽDY BEZSTAROSTNÝ muž, aspoň si to myslel – až do onoho osudného odpoledne na začátku října. Měl obvyklí starosti, jak může mít obchodní cestující, manžel a otec tří dětí... V oboru byl třída.

Potíže začaly v Montrealu. Vzal ženu s sebou, byli na návštěvě kostela, před kostelem uviděl pokladničku, dal 25 centů. Udeřila ho v tu chvíli myšlenka: “V 55 letech zemřeš”. Do pokladničky dal bankovky, co měl, a až v hotelu začala hrůza ustupovat.

Příštího dne se cítil sebejistý. O dva týdny později, když jel za obchodem do Kentucky, projížděl kolem značky oznamující zatáčku a omezení rychlosti na 45. Vytanula mu na mysli další myšlenka: “Zemřeš ve 45.”

O týden později: budeš zavražděn mužem Upton (když projížděl Uptonem). U nádražní haly mu blesklo hlavou: “střecha této budovy se na tebe zřítí.”

Od té doby takové myšlenky skoro každý den. “Po tomto mostu jedeš naposled”. V noci se rozhodl, jel si to ověřit na most. Nic se nestalo.

Ale začaly se znovu objevovat. Musel si to znovu ověřit. (Projet kolem příkopu).

Pak se dostal ke mně. Objasnil jsem mu, že trpí klasickou obsedantní neurózou, že “myšlenky”, které ho pronásledují, jsou tím, co my psychiatři nazýváme představami, a jeho potřeba vrátit se na místo, kde ho “myšlenka” napadla, že je nutkáním. On: “Ano, kdyby šlo jen o myšlenky, to bych myslím, zvládl, ale to nutkání vrátit se zpátky, to mě zabíjí.”

Pověděl jsem mu o lidech, kteří takovou obsesi trpí (odjet na prázdniny, protože se si nejsou jisti, jestli zavřeli dům, a musí se většinou vrátit, aby si to ověřili”) Ale že on není jako ostatní docela – i když jiní trpí občas přehnanou potřebou bezpečnosti a jistoty, většinou nebyvají

vzhůru celou noc... Vy trpíte vážnější neurózou, která vám ochromuje život. Je to nemoc vyléčitelná, ale léčba nebude jednoduchá.

O tři dny později přišel "jiný člověk". Už ne plačtivý, dožadující se posily. V jeho chování dominovalo savoir-faire, jež jsme později identifikovali jako vystupování "světáckého Joea".

"Nejsem si vědom ničeho, co by mi působilo starosti, kromě toho nutkání... Máme peníze. Trochu starosti s dětmi. Stablní rodina. Gloria někdy hádává. Dětství? Ne šťastné. Otec se v mých devíti letech zhroutil. Od té doby se domů nastálo nevrátil. Schizofrenie snad. Nechtěl jsem ho chodit navštěvovat. Maminka se nám věnovala hodně. S prarodiči dobré.

Vzpomínám si, že ve třinácti jsem měl takový pocit, že nedotknuli se každý den jisté skály, babička umře. Cestou ze školy. O víkendech to byl problém. Po roce mě to přešlo. Vyrosl jsem z toho asi. Možná už i ty moje... jsou pryč. To byla pro mě útěcha, když jsem se dověděl, že jsem normální."

Pokoušel jsem se mu nenásilně odporovat. Nemusel jsem čekat na jeho příchod dlouho.

"Když jsem projížděl zatáčkou, zachytil jsem stopaře – aspoň tak se mi to pak vrátilo, a musel jsem se vrátit a ověřit si..."

Během prvních měsíců terapie jsem se postupně dovídal, že George má víc důvodů k znepokojení, než jen své symptomy. Jeho sexuální život byl zoufalý. Gloriiny hádavé chvíle trvaly týdny. Trpěla depresemi a nenávidí George – "slabošského ufnukaného ňoumu". George zase Glorii za sobeckou, nepodporující, nemilující ženu. Odcizený starším dětem. Z dětství si vzpomněl na to, jak otec zabil koťátko před ním, že zašpinilo koberec. Matka byla skoro stejně vyšinutá, jednou ho nutila do rána na kolenou se modlit za pastora, který měl srdeční záchvat. Stud a trapnost, když matka vyrážela v kostele extatické "Ježíši!". S babičkou něžný vztah, ale strach o ni, děda ji hodně bil. Tyto úryvky informací jsem musel z George páčit. Nicméně mluvil nepřetržitě o svých utkvělých představách a nutkáních. Zdálo se, že se skoro kochá vypočítáváním muk, které mu působí rozhodování, má-li se poddat svému nutkání či ne. Zakrátko mi bylo zřejmé, že George využívá své symptomy k tomu, aby se vyhnul přímé konfrontaci s mnoha nepříjemnými skutečnostmi svého života. "Jedním z důvodů, proč trpíte těmito příznaky je to, že fungují jako kouřová clona. Jste tak zaneprázdněn přemýšlením a mluvením o svých utkvělých představách a nutkáních, že nemáte čas, abyste se zamyslel nad mnohem zásadnějšími problémy,

kteří jsou jejich příčinou. Dokud nebudete ochotni přestat používat tuto kouřovou clonu a nevypořádáte se z větší hloubky se svým mizerným manželstvím a příšerným dětstvím, budete nadále sužováni příznaky vaší nemoci a vaše trýznivá agónie bude pokračovat.”

Začínalo být zřejmé, že stejně se zdráhal vypořádat se s myšlenkou smrti. “Vím, že jednou umřu, proč bych o tom měl přemýšlet, je to morbidní”. Bez úspěchu jsem se snažil George upozornit, že je jeho stanovisko absurdní, stejně o tom stále přemýšlí, úzkost při západu slunce... Vaším problémem není to, že myslíte na smrti, ale to, jak. Dokud nebudete schopni přemýšlet o smrti navzdory její hrůze dobrovolně, bude se vám nedobrovolně vracet ve formě vašich obsesí. George ale nespěchal se s tím vypořádat. Spěchal ovšem velmi, aby se zbavil svých symptomů.

Raději stále mluvil o svých obsesích, než aby mluvil o svém odcizení od manželky. Volal mi z auta – “slíbil jsem, že budu doma na večeri, ale měl jsem svou myšlenku, a kdybych se vrátil, nestihnou to, co mám dělat, řekněte mi, že to není pravda...” Vysvětloval jsem mu, že nehodlám říkat, co má dělat, že na to nemám právo, že jen on může rozhodovat za sebe. Přesto mi to vyčítal: “Kdybyste mi řekl, že se nemám vracet, nevrátil bych se. Proč mi nepomůžete? Stále mi opakujete, že musím dělat svoje rozhodnutí. Ale je to přece to, co nedokážu, to nevidíte, a že proto trpím?”

Pokračovalo to týden za týdnem. Stav se velmi horšil. Začal jsem pochybovat, jestli se k případu stavím správně.

Potom se najednou něco změnilo. Přišel veselý. “světácký Joe”. Neměl myšlenky... Bez potíží se rozhovořil i o svých problémech, ale bez zaujetí. Nakonec se zeptal: “Věříte v ďábla?” “Proč?” “Protože můžete číst o kultech satanistických.

Při příští návštěvě sice říkal, že měl myšlenky... ale odbyl je jako zbytečné. Chtěl jsem, aby se soustředil na manželské problémy. Ale manýry “světáckého Joea” byly neproniknutelné. Znepokojující pocit jsem měl. Stav se sice zlepšoval, ale nevěděl jsem proč. Nic v jeho životě, způsobu, jakým myslel, se nezměnilo. Proč ta změna?

Při příštím setkání se přiznal, že “uzavřel smlouvu s Ďáblem, která spočívá v tom, že kdyby podlehl svému nutkání vrátit se zpátky, aby se mé představy staly pravdou. Když jsem jel silnicí... napadlo mě: až příště tudy pojeděš... tak jsem se domluvil s Ďáblem, aby to udělal, to, čeho se bojím. Když vím, že bych byl zabit, tak bych zahynul. Funguje to. Jen cítím někdy trochu výčitky.”

Nevěděl jsem, co na to říci. Pak mi dodal, že součástí smlouvy je i jeho syn Christofer (ten, kterého měl tak rád). Aby zemřel brzkou smrtí, když by se vrátil...

Věděl jsem, že pacient se musí cítit přijatý, a že přímější věci mohou říkat až na konec léčby, když je pevný vztah. G. byl u mě krátce, vztah nebyl. Nic neříci bylo nebezpečné, něco říci taky. G. nevydržel ticho. "Jsem rád, že cítíte vinu, udělal jste něco, za co je potřebí cítit vinu, dělal bych si o vás vážné starosti, kdybyste ji neměl" "Psychoterapie by měla pomoci od pocitů viny". "Ano, ale jen od těch nepatřičných. Necítit se vinen kvůli něčemu, co je špatné, je chorobné" "Ale vždyť jsem nic neudělal. Říkal jste, že špatná myšlenka, špatné tužby, špatný pocit neexistují. Jen to, co člověk nakonec udělá, je špatné, řekl jste. To je prý základní pravidlo psychiatrie. Takže jsem nic neudělal".

"Ale vy jste něco udělal. Co? Uzavřel jste smlouvu s ďáblem". "To nic neznamená. Je to jen v mé mysli, vždyť já ani v ďábla nevěřím. Nevěřím ani v Boha ani v ďábla. Ďábel není, ta smlouva je nereálná." "Neuzavřel jste žádnou smlouvu?" "Proklatě, uzavřel. Ale nebyla skutečná, hraje si se slovíčky." "Ne, to vy. Nevím, jestli je ďábel on, ona, nebo ono, jestli je tělesný, nebo jestli je to síla, nebo pojem. O to nejde. Faktem zůstává, že vy jste uzavřel smlouvu."

"Ale ta smlouva nemá platnost. Je neúčinná. Každý právník ví, že smlouva podepsaná pod tlakem nemá podklad. A já byl pod nátlakem. Vy jste viděl, jak trpím, a neudělal jste nic, abyste mě mého trápení zbavil. Tak co jsem měl dělat?"

Rozhodl jsem se: "řeknu vám pár věcí. Máte defekt, slabost v svém charakteru, zásadní slabost, která je příčinou vašich potíží, o nichž jsme spolu hovořili. Je hlavní příčinou vašeho špatného manželství. Příčinou syndromů, utkvělých představ a nutkání a také podepsání smlouvy s Ďáblem. Je i příčinou vaší snahy toto jednání ospravedlnit. V podstatě jste zbabělec. Kdykoli se začnou věci kolem vás jen malinko komplikovat, zaprodáte se. Když se máte postavit tváří v tvář skutečnosti, že jednoho dne zemřete, raději od toho utečete. Když se máte vyrovnat s tím, že vaše manželství je mizerné, utečete od toho. Nepřiznáte to, neuděláte s tím nic, utečete. Protože utíkáte od věcí, kterým se ve skutečnosti utéci nedá, začnou vás pronásledovat formou vašich syndromů, utkvělých představ. Tyto symptomy jsou vaší spásou. Mohl byste si říci: Tyto příznaky se mě snaží postrašit. Bude nejlépe je vyhnat z domu. Ale to vy neřeknete, protože to by znamenalo postavit se tváří v tvář věcem, které nejsou příliš příjemné. Takže se snažíte uniknout i svým

přízrakům. Místo abyste je akceptoval a zjistil, co znamenají, snažíte se jich zbavit. A když to není snadné, jak jste myslel, utečete se k čemukoli, co vám poskytne ulehčení, bez ohledu na to, jak je to škodlivé nebo destruktivní.

Že jste smlouvu s ďáblem podepsal pod nátlakem? To ďábel dělá. Otázkou není nátlak. Otázkou je, jak se lidé s tímto nátlakem vypořádají. Někteří to vydrží, přemůžou to, zušlechtí se. Někteří se zlomí, zaprodají. Vy jste se zaprodal, a musím přiznat, že velmi snadno.

Snadno, snadné, to jsou pro vás klíčová slova. Rád o sobě smýšlíte jako o bezstarostném člověku, o “světáckém Joeovi”. A myslím, že takový jste, ale nevím, kam se můžete bezstarostně dostat, ne-li rovnou do pekla. Vždy hledáte snadné východisko. Ne tu správnou cestu. Ale snadnou. Bezbolestnou. Jste v podstatě ochoten udělat cokoli, abyste takovou cestu našel, i kdyby to mělo znamenat zaprodání syna.

Jsem rád, že cítíte výčitky. Jinak bych neměl pro vás šanci. Psychotherapie není cestou snadnou. Je to cesta konfrontace s nepříjemnými skutečnostmi. Ne únik. Správná cesta, ne snadná. Jste-li ochoten čelit nepříjemným skutečnostem vašeho života – úzkostnému dětství, manželství, smrtelnost – a své zbabělosti, budu vám nápomocen. A budeme úspěšní. Ale jestli toužíte jen po úniku před bolestí a trápením, potom jste již v moci ďábla, a nevidím způsob, jakým by vám psychotherapie mohla pomoci.”

Po dlouhém mlčení: “Možná je už pro mě pozdě cokoli měnit.”

“Myslím, že pro vás se stal ďábel realitou, svou silnou touhou uniknout bolesti jste ho vyvolal v život. A doufám, že máte také moc jeho existenci ukončit. Věřím, že to je pochod zvrtný. Že se můžete vrátit do stavu, v němž jste byl, než jste smlouvu uzavřel. Věřím, že změníte-li způsob myšlení, budete ochoten nést kříž, smlouva pozbude platnosti, ďábel se bude muset poohlédnout po jiné dušičce, která ho vyvolá v život”.

“V poslední době jsem se cítil lépe, budu se muset vrátit zpět. Žádáte po mě návrat do utrpení” “Ne, nežádám, navrhuji. Je to potřebná. Pro vás”.

Pro G. byl tento večer bodem zlomu. Symptomy se vrátily v plné síle. Ale už nežádal, abych mu řekl, ať se nevrátí zpět. Začal pomalu projevovat víc ochoty zpytovat do hloubky svůj život. Nakonec byl schopen za mé asistence svou ženu požádat, aby sama podstoupila terapii. Doporučil jsem jí jiného psychiatra, s nímž dosáhla výrazného zlepšení svého stavu. Pak se začalo zlepšovat i jejich manželství. Potom se ohniskem našeho snažení staly Georgovy “negativní” pocity. Vzteku,

frustrace, úzkosti, deprese. Byl schopen nahlédnout, že je vlastně citlivým člověkem, který hluboce prožívá změny období, dospívání dětí, pomíjivost existence. Uvědomil si, že právě v těchto negativních pocitech tkví jeho lidství. Přestával být "světáckým Joem" a s tím stoupala jeho schopnost snášet bolest. PO čase ustoupily nutkavé představy. Po dvou letech ukončil terapii, ještě stále ne jako docela vyrovnaný člověk, ale mnohem vyrovnanější než předtím.

2

Směrem k psychologii zla

EXISTUJÍ RŮZNÉ ZPŮSOBY, JAK SE NA VĚCI DÍVAT.

Psychiatrii obvykle posuzují lidi z hlediska zdraví a nemoci. “Lékařský model”. Je to velmi užitečný a účinný způsob jak pohlížet na lidi.

Z tohoto hlediska trpěl G. specifickou chorobou – obsedantní neurózou. Mají původ v dětství, rodí se pod vlivem neideálních osobností – formujících situací. G. si nemůže pamatovat, jak se formovala jeho osobnost, ale z toho, že otec umlátil kotě... se dá usuzovat, že G. uznal, že bude lépe, naučí-li se ovládat své city. Není náhodou, že vyrostl z obzvláště pořádkumilovného a metodického člověka, jak už pacienti s touto nemocí bývají.

Další typický znak lidí, kteří se stávají obětí této choroby je jejich náchylnost k “magickému myšlení”. Tede ve víře, že myšlenky o určitých věcech mohou zapříčinit, že se tyto věci stanou. U malých dětí běžné. V dospívání si ale začneme být jisti, že nemáme tu moc pouhými myšlenkami ovlivňovat vnější události. Často se však stává, že děti, které byly v dětství nadměrně traumatizovány ze svého magického myšlení nevyrostou. Což se zvláště týká lidí trpících obsedantní neurózou. Protože G. věřil, že se jeho myšlenky mohou stát skutečností, byl nucen znovu a znovu jezdit zpět, aby je zbavil účinnosti nebo oslabil. Z tohoto úhlu byla jeho “smlouva se satanem” projev jeho magického myšlení. Připadalo mu to jako snadno přístupný prostředek jak se osvobodit od myšlenek, které ho pronásledovaly právě proto, že věřil, že by se mohly stát skutečností. I když smlouva byla jen “v jeho mysli”, věřil, že se synem zemřou, když...

Problémem se ovšem stává to, že vztah mezi G. a ďáblem se zdá být naprosto všední a ne moc významnou věcí. Jakým by se zdál, kdybychom ho nahlédli ve světle tradičního křesťanského modelu?

Podle toho modelu je lidstvo – a v podstatě celý vesmír – podmíněno titánskou bitvou mezi silami dobra a zla, mezi Bohem a ďáblem.

Pozadím této bitvy je každý lidská duše. Jediná otázka rozhodujícího významu je, zda v duši zvítězí Bůh nebo ďábel.

Tím, že G. podepsal smlouvu, navázal vztah s ďáblem a vydal svou duši v plen tomu největšímu nebezpečí, jaké lidstvo zná. Možná svým rozhodnutím ovlivnil osud veškerého lidstva. Zrušením smlouvy a tím vztahu mezi ním a ďáblem, vyrval G. sám sebe peklu pro slávu Boží a naději pro lidstvo.

Jaký je význam jeho smlouvy? Byl jen z dalších jeho neurotických příznaků nebo šlo o rozhodující kritický zlom v jeho životě, o zlom nedozírného významu?

Nejde o odsouzení lékařské metody. Je ze všech modelů v praxi nejpoužitelnější pro objasnění duševních chorob. Ovšem ve specifické chvíli může být vhodnější jiný model. Když mi G. řekl o svém paktu s ďáblem, byl jsem postaven před volbu, zda ho považovat jen za další neurotický symptom, za moment výrazné morální krize. V první možnosti se nečekal ode mne bezprostřední krok, v druh jsem byl nucen pustit se do morální bitvy. Zvolil jsem druhou možnost – to znamená považovat G. pakt za nemorální a s jeho nemorálností ho konfrontovat. Dramatičnost větší. Propůjčuje větší důležitost. Obvykle není bezpodmínečně nutné ani rozumné přijmout jeden model. Lidé na severu Ameriky vidí na Měsíci postavu, Sředoameričané králíka. Kdo má pravdu? Oba, každý má jiný úhel, odlišné výchozí stanovisko. To, co nazýváme modely jsou jednoduše jen alternativní úhly pohledu.

Tato kniha se hodlá zaměřit na jednotlivé problémy z mnoha různých aspektů. Lidské zlo je příliš závažným problémem na jednostranné posouzení. A je rozsáhlé, aby jeho skutečná podstata mohla být sevřena rámcem jednotícího stanoviska. Je základní a osudově mysteriózní. Nedostaneme se k jeho výchozí realitě. Čím blíží budeme, tím menší jistota snad...

Proč se snažit o porozumění? Je lepší mít aspoň záblesk poznání o vlastním bytí než se potáčet v absolutních temnotách. Tolkien: "Není naším úkolem ovládnout všechny trendy světa, ale zasvětit všechny nám určený čas a vše, co je v nás nejlepšího, vymýcení zla z našeho okolí, aby pro ty, kdo přijdou po nás, byla země čistá. Jaké budou mít počasí, to už záleží na nich."

Věda se snaží tak dalece, jak je schopna, proniknout do záhad světa. Množí se počet vědců, kteří začínají využívat rozmanitých modelů. Fyzikové již nejsou odkázáni dívat se na světlo jen jako na částice nebo vlny. Psychologie má spoustu modelů: biologický,

psychologický, psychobiologický, sociologický, freudovský, racionálně-emotivní, behavioristický, existencialistický... Pacientovi, který touží po nejhlubším pochopení svých problémů, bude lépe poradit, aby vyhledal terapeuta, ochotného se přiblížit se záhadě lidské duše ze všech úhlů. Věda se zatím ale nestala tak tolerantní, jak je potřeba. “Zlo” chybí v psychologické vědě, protože byl v náboženské oblasti? Oba modely byly považovány za neslučitelné.

Ke konci 17. století, poté, co se Galileova aféra ukázala být škodlivou pro oba systémy, uzavřela věda a náboženství nepsanou společenskou dohodu o nepřátelství. Svět byl dost absolutisticky rozdělen na “přirozený” a “nadpřirozený”. Církev souhlasila, že “přirozený svět” bude výhradně doménou vědců, vědci zase přistoupili na to, že se budou držet v dostatečné vzdálenosti od všeho, co zahání duchovnem – tedy nemít co společného s duchovními hodnotami. Věda ostatně sama sebe označila za “nehodnotící”.

Posledních tři sta let je tu hluboký rozkol mezi náboženstvím a vědou. Toto odloučení zapříčinilo, že problém zla zůstal v péči náboženských myslitelů. Až na pár výjimek nepožadovali vědci ani právo kontroly, ne-li z jiného důvodu, tedy proto, že věda se považovala za “nehodnotící”. Samotné slovo “zlý” v sobě obsahuje hodnotící soud, a proto by ani přípustné, aby se striktně nehodnotící věda touto otázkou zabývala.

To vše se změnilo. Věda bez náboženských hodnot a pravd by vyústila ve zběsilé stragelovské závody ve zbrojení, zatímco konečným výsledkem náboženství bez vědeckých pochyb a kontroly by byl šílený rasputinovský Jonestown. Dnes je mnoho přesvědčivých důkazů pro opětovné sloučení – jedním z nich je samotný problém zla – i kdyby to mělo dojít až k základnímu bodu vzniku vědy, která již nebude nehodnotící. Tato reintegrace započala již v posledním desetiletí. Ve skutečnosti je to nejvzrušující událost v dějinách idejí konce dvacátého století.

Věda obešla problém zla také kvůli nezměrnosti záhady, která je obestírá. Vědci mají záhady v oblíbě, ale jejich postoj a metodologie přístupu je všeobecně redukcionistická. Jejich je “levý mozek”, analytické myšlení. Běžným postupem je ukousnout si drobné kousky v vhodnou dobu, potom každý z nich zkoumat v relativní izolaci. Upřednostňují malá mystéria před velkými.

Teologové takovými skrupulemi netrpí. Jejich apetit je tak nesmírná jako samotný Bůh. Zatímco jedni hledají v náboženství únik před tajemstvím, pro jiné je náboženství cestou, jak se tajemství přiblížit. Ti druzí nejsou proti použití redukcionistických metod vědy ani se však

nezdráhají využívat rozsáhlejšího “pravého mozku” jako prostředku výzkumu: meditaci, intuici, cítění, víry a zjevení. Pro ně platí, čím větší záhada, tím lépe.

Zlo je velkou záhadou. Redukcionismus by na něj nestačil. Zjistíme však, že některé otázky lidského zla mohou být zredukovány do velikosti zvládnutelné holým vědeckým přístupem. Ale části záhady jsou navzájem propleteny do té míry, že snažit se je od sebe oddělit by bylo komplikované a deformující. Nadto velikost záhady je tak ohromná, že nemůžeme vážně doufat, že se nám podaří dosáhnout něčeho víc než jen záblesků celkového obrazu. Společně se všemi předcházejícími pokusy vědeckých výzkumů skončíme s více otázkami než odpověďmi. Problém zla může být například těžko odloučen od problému dobra. Kdyby na světě nebylo žádné dobro, nemohli bychom ani předpokládat problém zla.

Tisíckrát se mě ptali: proč je na světě zlo, nikdy na to “proč je na světě dobro?”. Jako bychom automaticky předpokládali, že tento svět je samosebou dobrý, jen byl jaksi zamořen zlem. Ve vědeckých termínech je snadnější vysvětlit zlo. Podle fyzikálních zákonů je vysvětlitelné, že věci podléhají zkáze. Vývoj života do stále složitějších a komplexnějších forem již není tak snadno pochopitelný. Fakt, že děti podvádějí, je zjiitelný. Skutečnost, že někdy, když vyrostou, stanou se ve skutečnosti poctivými lidmi, je na tom pozoruhodnější. Více smyslu by dávalo pokládat tento svět za přirozeně zlý, který byl nějakým záhadným způsobem nakažen dobrem – spíše než naopak. Záhada dobra je snad ještě větší než záhada zla.

Nemůžeme logicky zkoumat problém lidského zla, aniž bychom současně nezkoumali problém lidského dobra. Výlučné zaměření na problém zla je nebezpečné pro duši badatele.

S problémem zla vyvstává otázka ďábla, problém dobra vyvolává otázku Boha a stvoření. Můžeme drtit malé kousky záhady přibližujeme se skutečnosti nesmírné a velkolepé, vymykající se našemu chápání. Kráčíme po posvěcené zemi. Pocit úcty je patřičný. Pohybovat se s opatrností, která se rodí jak ze strachu, tak z lásky.

Otázka života a smrti

Bylo by potřeba aspoň pracovní definici. “Proč slovo zlo znamená obráceně život?” (evil-life).

Zlo je k životu v opozici. Zlo je tím, co odporuje životní síle. Krátce, má co činit se zabíjením. Výslovně s vraždou, totiž se zbytečným zabíjením – které není nutné pro biologické přežití.

Zlo je také tím, co zabíjí duši. Jsou různé základní atributy náležející k životu – citění, proměnlivost, uvědomování si, růst, samostatnost, vůle. Je možné zabít nebo se pokusit zabít některý z těchto atributů, aniž by tím ve skutečnosti utrpělo lidské tělo. Fromm na tuto skutečnost bystře reagoval, když rozšířil definici nekrofilie a zahrnul do ní touhu určitých lidí ovládat ostatní – učinit je ovladatelnými, vypěstovat v nich závislost, oslabit jejich nepředvídatelnost a originalitu, zkrátka udržovat je v poslušnosti.

Oproti “biofickým jedincům” kteří oceňují a podporují rozmanitost forem a jedinečnost individua, staví “nekrofilní charakterový typ”, jehož cílem je uniknout obtížím života, tím že přemění ostatní v poslušné automaty, zbavující je jejich lidskosti”.

Zlo tedy, prozatím, můžeme definovat jako takovou sílu, která sídlí vně či uvnitř lidských bytostí a snaží se zabít život nebo životnost. Dobro je jejím opakem. Dobro je tím, co život a životnost podporuje.

Jde o život “plnější”. To je důvod ke zkoumání zla. Psychologie zla musí být léčebno psychologičtí.

Uzdravování je výsledkem lásky. Je poslání lásky. Kde proudí láska, proudí také uzdravující síla. A tam, kde žádná láska není, je této síly málo, žádná. Psychologie zla musí být psychologičtí lásky. Musí překypovat láskou k životu. Každý krůček jejího postupu musí být podřízen nejen lásce k pravdě, ale i lásce k životu; teplu, světlu, smíchu, spontánnosti, radosti, službě, lidské péči.

Vědecká psychologie musí do sebe absorbovat mnohé, co není v současné době “vědecké”. Musí věnovat značný zájem literatuře, mytologii. Lidé, kteří bojovali tisíciletí se zlem, začlenili ponaučení, kterého v průběhu boje dosáhli, do mytických příběhů. Např. postava Gluma od Tolkiena je nejzevrubnější popisem zla, jaké bylo napsáno.

Je třeba při studiu zla uplatnit metody “přísné” vědy: nejen Roschachsova metoda, ale ty nejmodernější biochemické procedury a srovnávací analýzy dědičných vzorců.

Psychologie zla musí být i náboženskou psychologičtí. Musí obsáhnout osvědčené hodnoty tradičních náboženství, uznat a pochopit skutečnou existenci “nadpřirozena”.

Nepodám zde vyčerpávající...

Fromm se zabýval studiem nacismu a typem zlého člověka.

Buber vyznačil rozdíl mezi dvěma druhy mýtů o zlu. První se týká lidí, kteří jsou v procesu “propadání zlu”. Druhý zahrnuje jedince, kteří mu již propadli, “padlé oběti” a jsou vydáni napospas “bytostnému zlu”.

G.ův příběh byl první. Nepropadl, kdyby nezrušil smlouvu, stal by se nakonec zlým. Dokázal se od něho odvrátit. Nyní se zaměříme na pár, který náleží druhému typu mýtu, na lidi, kteří již překročili hranici a propadli “bytostnému”, pravděpodobně nepopíratelnému zlu.

PŘÍPAD BOBBYHO A JEHO RODIČŮ

Patnáctiletý chlapec Bobby s diagnózou deprese.

Jeho bratr se zastřelil. Jeho výsledky ve škole se zhoršili. Naboural auto.

Při rozhovoru s ním – byl depresivní. Odpovídal jednoslovně. Když se na mě podíval, jeho tvář byla otupělá, bezvýrazná, jako ve filmech o lidech, kteří přežili koncentrační tábory. Omámený, apatický, zoufalý. Odpovídal “Nevím”. S rodiči vychází dobře. Ale “trápí je”. K vánocům dostal bratrovu pušku! Rád tetu Helenu.

Rodiče manuálně pracující. Výrobce nástrojů, sekretářka. Sebevražda syna byla šok. Nečekali to. Neřekl o tom. Nebyl v depresi. Bez vzka-
zu. Že by Bobby mohl spáchat sebevraždu?! Že je to statisticky nejpravděpodobnější?! To nás nenapadlo. Že by mohl jít k tetě Heleně?! To ne! Nesnáší se spolu. Oni jsou poctiví pracující lidé. Proč dali k vánocům pušku? Dobrý dárek pro kluka v jeho věku. – nechápali jste, že to vypadá jako: jdi a zabij se taky? – Nic takového jsme mu neřekli. – Nedo-
kázal jsem se do nich vcítit. Ale odpuzovali mě.

Souhlas k kontaktu na Helenu. Otec že nedá. “Chováte se povýšeně – myslíte, že jste soudce?” “Ne, ale když nedáte souhlas, budu muset oznámit nadřízeným, bude informováno mnoho dalších lidí. snad soud pro ochranu dětí”.

“Můj manžel mluví hloupostí”, vesele a mile matka. Podepsali svolení.

Helena a manžel přijeli, vzali si Bobbyho k sobě, i když on nechápal, proč. Návštěvy Heleny... zlepšení.

Dítě nebývá zdaleka tak nemocné, jako jeho rodiče. Příčina deprese Bobbyho nebyla v něm, ale v chování jeho rodičů k němu. Pro děti jsou rodiče jako bohové. Nejsou schopny chování svých rodičů realisticky posoudit. Bude-li rodiči považováno za špatné, bude se dítě asi domnívat, že špatné je. Bude-li s ním nakládáno jako s nehezkým, hloupým a podřadným člověkem, vyrostе s představou, že takové je... Pravidlo

dětského vývoje: objeví-li se v rodičovské lásce nějaký výrazný deficit, bude dítě pravděpodobně reagovat na tento deficit tím, že se bude považovat za jeho příčinu, čímž si vytvoří nerealisticky negativní představu o sobě samém.

B. když ho přivezli, do sebe doslova hloubil díry /vymáčkával vředy), ničil svůj povrch, kousek po kousku. Zdálo se, jakoby měl pocit, že vespod, pod jeho kůží je něco špatného, něco zlého, a dloubal do sebe, aby se toho zbavil. Proč?

Když někdo z blízkých spáchá sebevraždu, budeme se po šoku ptát, co jsme udělali špatně. B. si musel vzpomínat... B. se cítil odpovědný za smrt bratra aspoň v něčem. V normální rodině by se ho rodiče pokusili uklidnit. Měli mu říci, že kvůli běžným neshodám se sebevraždy nepášou. A když je někdo vinen, tak oni. A Bobbymu se takového ujištění nedostalo. B. upadl do deprese. Zhoršila se situace ve škole. Měli na to reagovat. B. si musel to vyložit jako potvrzení... "Nikdo se nezajímá o mou depresi, zasloužím si ji." Stupňoval se pocit viny a pak dostal o vánocích pušku... Nedokázal si říci: rodiče jsou zlí, způsobili smrt bratra, teď chtějí moji, ani – z lenosti mi dali... Protože se již pokládal za špatného, postrádal jasnost úsudku, který by mu umožnila vidět rodiče takovými, jací ve skutečnosti jsou, otvíralo se před ním jediné možné vysvětlení: považovat zbraň za poselství: zasluhuješ taky smrt.

B. si vybral psychologickou alternativu. Označit sebe za zločince, aby mohl být za své zlo potrestán a společnost se před ním mohla chránit tím, že ho uvězní. Ukradl auto... aby mohl žít.

To jsou domněnky. Ale pravidlo další dětského vývoje je: když je dítě hrubě konfrontováno se závažným zlem ve svých rodičích, s největší pravděpodobností si situaci bude nesprávně interpretovat a bude se domnívat, že zlo sídlí v něm samém.

Ti nejrozumnější a nejvyrovnanější adolescenti zažívají většinou, jsou-li konfrontováni se zlem, pocit zmatku. Co pak musí pociťovat naivní dítě, setkává-li se se zlem těch, které nejvíce miluje a na nichž je závislé. Připojme k tomu fakt, že zlí lidé, odmítající přiznat si vlastní nedostatky a prohry, ve skutečnosti touží promítnout své zlo do druhých, není tedy divu, když si děti danou skutečnost mylně interpretují a začnou nenávidět samy sebe. Není div, že si B. tak ubližoval.

B. nebyl sám tak nemocný, jak tomu napovídaly jeho reakce. Na podivnou zlou "chorobnost" rodičů reagoval způsobem, jakým by reagoval většina dětí. Třebaže byl klasifikován jako někdo, s nímž je něco v nepořádku, ohnisko zla celé záležitosti leželo mimo něj. Proto nepo-

treboval ani tak léčbu jako ochranu. Léčba přijde na řadu později, a je těžká, jako vždy, když jde o změnu představy o sobě samém.

Proč se rodiče neléčí? Předně proto, že sami nechtějí. A to by se museli považovat za někoho, kdo to potřebuje. Musí přiznat vlastní nedokonalost. JE mnoho lidí s vážnými, identifikovatelnými, psychiatrickými problémy, kteří by v očích lékařů dost naléhavě potřebovali pomoc, kteří tuto nutnost nejsou schopni odhalit. Ne všichni jsou zlí. Ale lidé této kategorie, kteří se nejzarputileji brání psychiatrické léčbě, nejčastěji padnou do spárů zla.

B. rodiče by odmítli terapii. Nesnažili si předstírat vinu za smrt bratra. Reagovali podrážděně a vyhýbavě (vánoční dárek...), nebo agresivně. Myšlenka, že by B. měl žít jinde, byla pro ně nepřijatelná, protože obsahovala kritiku jejich rodičovských schopností. Než by připustili jakýkoli vlastní nedostatek, odmítli převzít jakoukoli odpovědnost s odůvodněním, že jsou "pracující lidé".

Měl jsem jim nabídnout terapii. Ale cítil jsem z nich, že by se mi nula stejně účinkem.

Neradostná skutečnost je, že nejzdravější lidé – nepoctivější, jejichž způsob myšlení je nejméně pokrivený, se dají nejsnadněji získat pro psychoterapii, a většinou ji dokáží využít ve svůj prospěch. Čím nemocnější pacienti – nejvíc deformovaní a nepoctiví v myšlení – tím méně jsme jim schopni pomoci a dosáhnout úspěchu. Jsou-li už velmi pokrivení a velmi nepoctiví, myslím, že je to nemožné. Mezi terapeuty je běžné označovat pacientovu psychopatii jako "zdrucující". Často se cítíme doslova zdrceni a zavaleni chaoticko masou lží, překroucených motivů a deformované komunikace, do níž bychom byli vtaženi, kdybychom se rozhodli pracovat s těmito lidmi v terapeutickém vztahu. Uvědomujeme si obvykle přesně, že nejenom, že bychom v naší snaze vytáhnout je z bažin jejich chorobnosti neuspěli, ale že i my samotní bychom do nich mohli být zavléčeni. Jsme příliš slabí, abychom těmto pacientům pomohli – slepí, abychom dokázali dohlédnout konec proplétajících se chodeb, do nichž nám hrozí, že budeme vtaženi, a příliš malí, abychom dokázali život naší lásku v přítomnosti jejich nenávisti. To byl případ B. rodičů. Cítil jsem se zavalen chorobností, kterou jsem z nich cítil. Odmítli by nabídku k pomoci, a neměl jsem dost síly, aby snaha pomoci byla úspěšná.

Neměl jsem B. rodiče rád. Vzbuzovali ve mně odpor. Abychom mohli pomoci psychoterapie lidem pomoci, je nutné k nim cítit aspoň zárodek pozitivních pocitů, solidárnosti s jejich nesnázemi, vcítit se

do jejich nesnází, jisté ocenění, co se jejich osobností týče, a naději pro jejich potenciál coby lidských bytostí. Nic z toho jsem necítil. Cítil jsem se v jejich přítomnosti nečistý. Občas se pokusím spolupracovat i když... ale B. rodiče odmítli by mě a já je. Psychoterapeuti, kteří mají určité pocity o svých pacientech, označují je běžně "kontrapřenos". Ten může zabírat celou škálu lidských pocitů, od nejhlubší lásky po nenávist. Terapeutický vztah může být nesmírně užitečný, nebo také velmi škodlivý. Jsou-li terapeutovy pocity nepříznivé, bude kontrapřenos deformovat, mást, zdržovat léčebný proces. Je-li příznivý, může být nejužitečnějším prostředkem k pochopení pacientových problémů.

Rozhodující úkol terapeuta je rozeznat, jestli je kontrapřenos patřičný nebo ne. Musí proto analyzovat sebe jako pacienta. Jsou-li jeho kontrapřenosy nepatřičné, je na jeho odpovědnosti, jestli si ho nechá, nebo ho předá jinému terapeutovi.

Zdravý člověk zažívá většinou v přítomnosti zlé osoby odpor. Pocit hnusu se může dostavit téměř hned, jestliže zlo, s kterým jsme se střetli, je bezostyšné, očividné. Je-li skrytější, může se odpor probouzet postupně, jak se vztah k zlému člověku prohlubuje.

Pocit odporu se může stát diagnostickým prostředkem. Může naznačit, že jsme v blízkosti zlého člověka. Ale potřebí opatrnosti. Kdyby byl odpor následkem určité nemoci ne pacienta, ale terapeuta, může být naděláno mnoho škody, než bude terapeut schopen odhalit a uznat, že jde o jeho vlastní problém.

Odpor je mocná emoce, který způsobí, že máme přání okamžitě se odpuzující síle vyhnout. Nejvhodnější věc, kterou zdravý člověk vystavený přítomnosti zla, může udělat: uniknout mu. Zlo je odpuzující proto, že je nebezpečné. Nakazí nebo jakkoli jinak naruší a zničí toho, kdo zůstane dlouho v jeho blízkosti. Nejlepší věc: jděte jinou cestou. Kontrapřenos odporu je instinktivní Bohem daný a spásenosný varovný radarový systém.

Proč se nepíše o "odporu"? Také protože jen málo zlých lidí je ochotno se podřídit terapii a protože tedy psychoterapeuti nebývají v jejich blízkosti déle.

Další reakcí, kterou v nás zlo často vyvolává, je zmátek. "Bylo to, jakobych náhle ztratila schopnost myslet". Lži matou. A zlí lidé jsou "lidé lži", podvádějící druhé, zatímco sami si budují vrstvu po vrstvě svůj vlastní sebeklam. Jestliže se terapeut cítí ve vztahu k pacientovi zmaten, musí se zamyslet nad tím, zda to není následek jeho vlastního

tápání. Také se vyplatí zeptat se: “Je pacient schopen udělat něco, aby mě zmátl?”

Odpor je patřičnou, dokonce spásonosnou reakcí na zlé jedince. Je jen jedna výjimka: Jestliže je příčina zmatku odstraněna, zlo diagnostikováno a terapeut obeznámen s tím, s čím se bude muset potýkat, přesto se rozhodne zůstat se zlým člověkem s úmyslem ho léčit – tehdy a jen tehdy může jít kontrapřenos stranou. Je zde ovšem mnoho “kdyby”. Až po důkladné úvaze. Z pozice mimořádné profesionální a duchovní síly.

Jediná pohnutka, která může silného terapeuta vést k takovému rozhodnutí, je skutečnost, že ví, že přestože zlých lidí je třeba se bát, zároveň si zaslouhují soucit. Protože navěky unikající sebeosvětlení a hlasu vlastního svědomí, jsou těmi neubožejšími z lidských bytostí. Žijí své vlastní životy v čiré hrůze. Není třeba je odevzdávat ohni pekelnému, již v něm jsou.

Je v zájmu společnosti i v našem – abychom se pokusili vysvobodit zlé lidi z jejich živoucích pekel. V současné době víme o přirozenosti zla tak málo, že postrádáme schopnosti k jeho léčení. Naše terapeutická pošetilost si zaslouží výtku za to, že jsme ještě nerozlišili zlo jako specifickou chorobu.

Za normálních okolností je přirozené a rozumné vyhnout se hadímu doupěti. Ale je také jasné, že vědec se musí k tomuto místu přiblížit, – chce-li se dozvědět a získat jed nezbytný pro vývoj antitoxinu, který může ochránit lidstvo a možná i pomoci hadovi v jeho postupném vývoji. Hadům mohou narůst křídla a mohou se stát draky, a draci mohou být ochočeni a stát se lítými ale zároveň mírumilovnými sluhý Božími. Jestliže jsme schopni přijímat zlo jako chorobné a politováníhodné – přestože stále nebezpečné – je naší povinností snažit se přeměnit odpor ve starostlivý soucit a přistoupit k léčení těchto jedinců.

PO dvaceti letech bych postupoval v B. případě stejně. Nejistil jsem nic, co by prozrazovalo, že zlí jedinci mohou být rychle ovlivnění nějakým jiným prostředkem než hrubou silou. Nedotkne se jich v nejmenším jakákoli laskavá vlídnost ani žádná jiná forma psychologického vemlouvání, s kterým jsem obeznámen. Jedna věc se za těch dvacet let změnila: dnes vím, že B. Rodiče byli zlí. Cítil jsem zlo, ale neměl pro ně jméno. V našem profesionálním slovníku neexistoval název.

Přesné pojmenování čehokoli nám nad tím, do určité míry, dává moc. Odmítl jsem se zabývat s B. rodiči nejen z důvodu zdravého respektu před touto silou, ale také proto, že jsem z ní měl strach, nevě-

domý strach. Dnes se sice stále bojím, ale není to slepý strach. Tím, že ji dokážu pojmenovat, vím také o dimenzi této síly. Dnes bych se tedy zachoval asi trochu jinak. Poté, co by se mi podařilo dostat B. z dosahu jeho rodičů, z rodičovského domu... pokusil bych se objasnit B. rodičům, že je posedl určitý druh síly, která je destruktivní nejen pro jejich děti, ale i pro ně samotné. Kdybych měl volný čas a energii, nabídl bych jim ho. A kdyby podivnou náhodou souhlasili, vzal bych si jejich případ na starost – ne z toto důvodu, že bych je dnes měl raději, ani ne proto, že bych měl nějakou výraznou důvěru ve svou schopnost je vyléčit – ale jednoduše proto, že tím, že znám jméno, získal jsem dostatek síly, abych podstoupil učení a o léčbu se pokusil. Je naší povinností pracovat na polích, která jsou nám známa.

ZLO A HŘÍCH

K tomu, abychom porozuměli BN. Rodičům – a jim podobným, je nutné, abychom si nejprve vyjasnili rozdíl mezi zlem a běžným lidským hříchem. Není to hřích *per se*, který charakterizuje zlé lidi, ale spíše neodbytnost, zákeřnost a tuhost jejich hříchů. Proto nejdůležitějším nedostatkem zlých lidí nejsou jejich hříchy, ale odmítání si je přiznat.

B. rodiče a rodiče v následující kapitole, jsou nejobyčejnější lidé. Nedá se o nich říci nic vzrušujícího, ani zajímavého. Nenosí nálepku “zločinec”. Spíš právě oni častěji bývají “solidními občany” – učitelé v nedělní škole, policisté, bankéři...

Jak mohou být zlí a nebýt označení za zločince? Klíč leží ve slově “označení”. Jsou zločinci z toho důvodu, že páchají zločiny proti životu a živnosti. Ale až na vzácné případy (Hitler), kdy se jim podaří dosáhnout mimořádného stupně politické moci... jsou jejich “zločiny” natolik plíživé, že mohou být jednoznačně za zločiny prohlášeny. S motivem skrývání a kamufláže se budeme setkávat v průběhu celého zbytku knihy. “Lidé lži”.

Strávil jsem dost času prací ve věznicích s lidmi, které byli označeni za zločince. Téměř nikdy jsem nezažil, že by se jednalo o vyložené zlé jedince. Samozřejmě jsou destruktivní, a to obvykle opakovaně. Ale jejich destruktivnost charakterizuje svého druhu nahodilost. A kromě toho, ač před autoritami zpravidla odmítají přiznat odpovědnost za své skutky, přesto je v jejich špatnosti neustále rys otevřenosti. Skutečně

zlo, říkají, je mimo zdi věznice. Ospravedlňují se tak, ale do určité míry mají pravdu.

Téměř každý z vězňů může vykazovat některou z běžných psychiatrických diagnóz. B. rodiče se nevyznačují tak očividným defekty. Není to proto, že by zlo bylo chorobné. Důvodem je jednoduše skutečnost, že jsme pro jejich nemoc ještě nevymysleli specifickou definici.

Protože dělám rozdíl mezi zlými lidmi a normálními zločinci, pochopitelně také rozlišuji mezi zlem jako osobnostní charakteristikou a zlými skutky. Jinými slovy, zlé skutky ještě nedělají zlé lidi. Jinak bychom musel být všichni zlí, protože všichni občas děláme zlé věci.

Hříšnost je nejobecněji definována jako "míjení cíle". To znamená, že hřešíme vždy, když se nám nepodaří trefit se do černého. Hřích není nic víc a nic méně než nemožnost být trvale dokonalí. Proto jsme všichni hříšníci. Nikdy se nám nepodaří dělat jen to nejlepší, čeho jsme schopni, a s každým dalším selháním se dopouštíme zločinů všeho druhu – proto Bohu nebo sobě samým, když už ne přímo proti zákonu.

Jsou zločiny závažné a méně závažné. Chybou by bylo přemýšlet o hříchu jako o něčem, co je možné hodnotit podle stupně závažnosti. Může se zdát méně hanebné podvádět bohaté než chudé... ale je to podvod. Rozdíl mezi použitím taháku, tím, že jste "nemohla dojít pro sako do čistírny, protože jste neměla čas a přitom jste hodinu protelefonovala se sousedkou", a nevěrou... Lež a proradnost... Neudělali jste žádnou z těchto věcí? Že jste udělali méně, než jste byli schopni. Což je zrada sebe samého. Buďte k sobě otevření a uvědomíte se, že hřešíte. Jestliže si to neuvědomujete, pak nejste k sobě upřímní, což je také hřích. Není z toho úniku, všichni jsme hříšníci.

Jestliže tedy zlé lidi nemůžeme usvědčit z nezákonnosti jejich činů ani ne ze závažnosti jejich hříchů, podle čeho je můžeme poznat? Podle nepoddajnosti jejich hříchů. Jejich destruktivnost, přestože obvykle bývá plíživá, je pozoruhodně pevná a důsledná. Je to proto, že příznakem rysem těch, kdo již "překročili hranici", je jejich absolutní odmítnutí přijmout vědomí vlastní hříšnosti.

G. stížen výčitkami se dokázal od zla odvrátit, se tudíž nestal zlým. Protože byl schopen připustit vědomí vlastní hříšnosti, byl také schopen zrušit smlouvu s ďáblem. Vědomí naší vlastní hříšnosti, které každého z nás ochraňuje před možností podobné morální zkázy.

Zlí lidé nejsou ochotní vyrovnaně snášet kříž vlastní nedokonalosti. Po pravdě ho nenesou vůbec. Neodhalil jsem například ani náznak

sebeobviňování u B. rodičů. Z neochoty podrobit sebe soudu povstává jejich zlo.

Rozmanitost lidské špatnosti je ohromná. Následkem odmítnutí přijmout vědomí vlastní hříšnosti se zlé lidé stávají bezednou nádobou různých nenapravitelných hříchů. Jsou například podle mí zkušenosti nápadně hrabiví. Z toho důvody velmi šetrní. Tak šetrní, že jejich “dary” mohou být vražedné. V “Dále nevyšlapanou cestou” jsem tvrdil, že největším hříchem je lenost. Nyní tvrdím, že by to mohla být pýcha – protože všechny hříchy jsou napravitelné, kromě toho, věříme-li, že jsme bez hříchu. Ale možná, že otázka, který hřích je větší, je v určité rovině otázkou akademickou. Všechny hříchy jsou klam – a odvádějí nás jak od Boha, tak od našich bližních. Jak to vyjádřil hluboký náboženský myslitel: každý hřích “může vést do pekla”.

Může existovat stav duše, kdy je všechna láska bezmocná, a to v případě, kdy duše se proti L8sce zatvrdila. Peklo je stav bytí, který si v podstatě vytváříme sami: je to stav definitivní odloučenosti od Boha, který však není výsledkem toho, že Bůh zavrhl člověka, ale toho, že člověk zavrhl Boha, což je zavržení věčné, jelikož samotným aktem zavržení stalo se pevně a nezměnitelné. Lidská zkušenost samotná poskytuje nespočet analogií: nenávisť, která je tak slepá, že Láska ji činí prudší; lhostejnost, která je tak hluboká, že ji nevyburcuje krize.

Ale převládajícím rysem těch, které nazýváme zlými lidmi, je únik. Protože se ve svých srdcích považují za lidi, kterým nelze nic vytknout, musí zaútočit na každého, kdo jim něco vážně vytýká. Obětují druhé, aby ochránili obraz vlastní dokonalosti.

Únik těchto lidí se projevuje skrze mechanismus, který psychiatrii nazývají projekce. Protože zlí lidé se v hloubi duše cítí bez poskvrny nutně dochází k tomu, že dostanou-li se do konfliktu se světem, budou tento nevyhnutelně nahlížet jako chybu světa. Protože musí popřít špatnost, považují za špatné ty ostatní. Projektují své vlastní zlo do tváře světa.

Zlo je tedy nejčastěji chápáno za účelem úniku, a lidé, které označují za zlé, jsou věčnými unikači. Zlí lidé raději napadají ostatní, aby nemuseli čelit vlastním nedostatkům. Duchovní růst vyžaduje vědomí. Že člověk potřebuje růst. Jestliže si tuto skutečnost nepřiznáme, nezbyvá nám jiná možnost, než neustále se pokoušet vyhlazovat důkazy naší nedokonalosti.

Kupodivu zlí lidé bývají často destruktivní, protože se pokoušejí zničit zlo. Problém je v tom, že nesprávně umísťují ohnisko zla. Namís-

to ničení druhých by se měli snažit zničit chorobu v nich samotných. Protože život jejich představu o vlastní dokonalosti ohrožuje, jsou horlivě zaneprázdnění nenávistí k životu a jeho ničením, zpravidla ve jménu spravedlnosti. Chybou snad není ani tak to, že nenávidí život, jako spíše to, že *necítí* nenávist k hříšné části sama sebe. Nemyslím, že by B. rodiče chtěli zabít syny... Jejich vražedné chování bylo asi diktované nějakou extrémní formou sebezáchovného pudu, který je nutí k tomu obětovat vždy raději druhé, než sama sebe.

Co je příčinou tohoto nedostatku sebenenávisti a neschopnosti kritizovat sám sebe, která se zdá být příčinou únikového chování lidí, který nazývám zlými? Důvodem není absence svědomí. Je mnoho lidí, kteří postrádají svědomí nebo superego. Psychiatři je nazývají psychopaty, sociopaty. Nejen že se bez pocitu viny dopouštějí zločinů, často i z bezmyšlenkovitou bezstarostností. Jejich zločinnost nemá určitý charakter nebo význam; jejich příznačný rys není únik. Zdá se, že jsou stejně šťastni na svobodě i ve vězení. Ovšem své zločiny chtějí zastírat, ale jejich plány bývají většinou špatně připravené, a námaha, kterou jim věnují ledabylá. Bývají označováni jako "slabomyslní hlupáci", a je pravda, že jejich absence jakýchkoli starostí a zájmu je charakterizována určitým rysem nevinnosti.

To se stěží dá říci o zlých lidech. Jejich veškeré úsilí je zasvěceno ochraně jejich představu vlastní dokonalosti; tudíž jsou nepřetržitě zaměstnáni úsilím o udržení zdání morální bezúhonnosti. Tento problém je znepokojuje do značné míry. Jsou velmi citliví na společenské normy, a na to, co by si o nich mohli pomyslet druhí. Viz B. rodiče – nedá se jim vnějšně nic vytknout.

Slova jako "vnější dojem", "zevnějšek", a "nvenek" jsou velmi důležitá pro pochopení morálky zlých jedinců. Zatímco, jak se zdá, postrádají jakýkoli stimul být dobří, intenzivně si přejí jako dobří vypadat. Veškerá jejich "dobrota" se nachází v rovině předstírání. To znamená, že je to lež. Proto jsou to také "lidé lži".

Po pravdě řečeno jejich lži nejsou ani tak určeny k tomu, aby oklamaly druhé, ale spíše, aby oklamaly je samotné. Nemohou nebo by prostě nesnesli bolest, kterou přináší výčitky sobě samému. Dobrých způsobů, dominujících jejich chování, se drží zuby nehty jako zrcadla, v němž se domnívají vidět svou pravou podobu. "Sebeklam" je zde irelevantní, jestliže jim chybí cit pro rozlišení správného a špatného. Lžeme jen v tom případě, chceme-li utajit něco, o čem víme, že je ne-

dovolené. Nějaká základní forma svědomí musí předcházet samotnému aktu lži.

Paradox je tu určitý: řekl jsem, že zlí lidé považují sebe za dokonalé. Ale jsem přesvědčen, že mají o své vlastní zlé podstatě určité přiznané tušení. Nakonec, je to právě tento pocit, kterému se snaží horečně uniknout. Základní složkou zde tedy není absence vědomí hříchu či nedokonalosti, ale neochota toto vědomí přijmout. Z toho vyplývá, že zlí lidé jsou si svého zla vědomi, a právě před touto skutečností tak zoufale prchají. Spíše než blaženým postrádáním jakéhokoli smyslu pro morálku, tak jako psychopati, jsou zlí lidé neustále zaneprázdnění odstraňováním veškerých stop zla z vlastního vědomí. Pro všechno, co udělali, měli B. rodiče logické vysvětlení – zástěrky dost dobré pro ně, když už ne pro mne. Lidé se stávají zlými, prchají-li sami před sebou. Škodlivost zla se neprojevuje přímo, ale nepřímou jako součást tohoto procesu utajování. Vznik zla tedy není podmíněn absencí pocitu viny, ale snahou mu uniknout.

Často se tedy stává, že můžeme rozeznat zlo pro samotný jeho charakter přetvářky. Lež může být prohlédnuta ještě před tím, než je vymyšlen zlý skutek, aby ji zamaskoval --a maskování ještě předtím, než ke skutku dojde. Vidíme úsměv, který zakrývá nenávisť, úlisné a lichotivé chování, které má zamaskovat vztek, jednání v rukavičkách zakrývajících pěst. Protože zlí lidé jsou v přetvářce mistry, je jen zřídka-kdy možné jejich zlovolnost bezpečně odhalit. Jejich přetvářka bývá obvykle neproniknutelná a nevyzpytatelná. CO můžeme ale zachytit, jsou záblesky "podivné hry na schovávanou v temnotě ducha, v níž osamělá lidská duše před sebou prchá, ukrývá se sama v sobě a sobě se vyhýbá."

Zlí lidé všeobecně se nevyhýbají bolesti nebo nejsou líní. Naopak ve své nepolevující snaze dosáhnout úctyhodné solidnosti projevují mnohem větší námahu, než by dokázala většina z nás. Jsou schopni ochotně a dokonce dychtivě podstoupit velké útrapy v boji o svůj "statut". Jen jediný specifický druh bolesti nedokážou snést: bolest vědomí jejich vlastní hříšnosti a nedokonalosti.

Protože udělají skoro cokoli, aby se vyhnuli této specifické bolesti, kterou přináší sebezpytování, za normálních podmínek budou zlí lidé těmi posledními, kteří by byli ochotni podstoupit psychoterapii. Nenávidí světlo – světlo dobroty, které ukazují, jací skutečně jsou, světlo zkoumání, které je obnažuje, světlo pravdy, které prohlédne jejich klam. Psychoterapie je proces, který vrhá světlo par excellence. Až na to

nejpokřivenější pohnutky by si zlí lidé pravděpodobně zvolili jakoukoli jinou myslitelnou alternativu než lehátko v psychiatrické ordinaci. Podřízení se sebezpozorování, které od nich psychoanalýza vyžaduje, jeví se jim ve skutečnosti jako sebevražda. Proto máme tak málo vědeckých znalostí o lidském zlé, protože zlí jedinci se zkoumání tak vzpírají.

Jestliže hlavním nedostatkem zlých lidí není absence svědomí, v čem tedy jejich zlo tkví? Základním problémem lidského zla je, domnívám se, specifický druh narcismu.

NARCISMUS A VŮLE

Narcismus neboli soustředění na sebe může mít mnoho forem. Některé jsou naprosto normální. Některé jsou normální v dětství a ne v dospívání. Některé jsou patologičtější než druhé. Přejdeme k specifické patologické formě narcismu, který Fromm pojmenoval "maligní narcismus". Charakteristickým rysem maligního narcismu je nepodřízená vůle. Všichni duševně zdraví dospívající jedinci se podřizují nějakým způsobem něčemu vyššímu než jsou oni sami, ať už je to Bůh, pravda, láska nebo jiný ideál. Tvá vůle, nemá se staň. Věří raději pravdě, než tomu, co by si sami přáli, aby pravdou bylo. Pro B. rodiče se jejich vlastní potřeby staly důležitějšími než jejich blízcí. V souhrnu, všichni duševně zdraví jedinci se podřizují, do větší nebo menší míry, požadkům vlastního svědomí. Ne tak zlí lidé. V konfliktu mezi pocitem viny a vůlí je to pocit viny, který musí být odstraněn, a vůle, která musí zvítězit.

Asi narazí neobvyklá pevnost vůle u zlých jedinců. Jsou to muži a ženy nápadně silné vůle, rozhodnutí vždy prosadit svou. Jejich chování dominuje pozoruhodná síla, s níž se snaží ovládat ostatní.

Teologové tvrdí, že zlo vzniklo jako přímý důsledek svobodné vůle. Když nám Bůh, stvořiv nás k obrazu svému, dal svobodnou vůli, dal nám tím také možnost zvolit si zlo. Problém je možno nahlížet i ve světských termínech evoluční teorie. "Vůle" tvorů na nižším stupni vývojového žebříčku se zdá být, do značné míry, ovládána jejich instinkty.

Když se lidstvo vyvinulo z opic, ovládání instinkty se přeměnilo ve svobodnou vůli. Tímto vývojem se lidstvo dostalo do situace, v níž buď bude totálně ovládáno vůlí, nebo je nuceno hledat si nové způsoby

sebeovládání skrze podřízení se vyšším principům. Přesto se stále vnučuje otázka, proč jsou někteří lidé schopni tuto podřízenost přijmout, zatímco druzí nikoli. Přivádí nás to k myšlence, že problém lidského zla má své kořeny v samotné vůli. Možná, že zlí lidé se již rodí s vrozenou silnou vůlí, a je pro ně zhola nemožné ji vůbec něčemu podřídit. Myslím si, že všichni “velcí” lidé se vyznačují silnou vůlí, ať už jejich velikost slouží dobru nebo zlu. Silná vůle – moc a autorita – Ježíše vyznačuje z Evangelia, i z Hitlerova Mein Kampf. Ale Ježíšova vůle byla vůle jeho Otce, Hitlerova jen jeho vlastní. Klíčový rozdíl je mezi “dobrou” vůlí a “silnou” vůlí.

Nepoddajná vůle a tím neschopnost podřízenosti, které charakterizují maligní narcismus, jsou vylíčeny v příběhu o Satanovi i v příběhu o Kainovi... To, že Bůh přijal Ábelovu oběť, v sobě zahrnovalo odsouzení Kainovo: Kain byl v jeho očích méně. Protože si Kain odmítl přiznat svou vlastní nedokonalost, bylo nevyhnutelné, aby stejně jako Satan, vzal spravedlnost do svých vlastních rukou a spáchal vraždu. Podobným i když mnohem skrytějším způsobem všichni ti, kdo jsou zlí, berou rovněž spravedlnost do svých rukou, aby zničili život nebo životnost v obraně své narcistické představy sebe sama.

“Pýcha předchází pád”, říká se, a laik přirozeně nazývá pýchou to, co jsme označili vybraným psychiatrickým termínem “maligní narcismus”. Jelikož pýcha leží v kořenech samotného zla, není náhodou, že církevními autoritami bývá všeobecně považována za nejzákladnější hřích. Hříchem pýchy se ovšem zpravidla nemyslí pocit oprávněného uspokojení, které člověk zažívá po dobré vykonané práci. Přestože tato pýcha, stejně jako normální narcismus, může mít svá úskalí, je i součástí zdravého sebevědomí a realistického hodnocení sebe sama. Jde spíš o určitý druh pýchy, která nerealisticky popírá naši neodmyslitelnou hříšnost a nedokonalost – druh bezmezná a samolibé pýchy a arogance, která podněcuje lidi k tomu, aby odmítali a dokonce napadali každý soud, který jim předkládá každodenní svědectví jejich vlastní nedostatečnosti. Navzdory ovoci, které jejich výchova přinesla, neviděli B. rodiče žádný nedostatek ve své rodičovské péči. Maligní narcismus trvá na “tvrzení nehledě na důkazy” (Buber, Dobro a zlo).

Co je příčinou této bezmezná pýchy, této arogantní představy o vlastní nedokonalosti, tohoto zhoubného daru narcismu? Proč postihuje některé, zatímco většina, jak se zdá, mu uniká? Nevíme. Ještě nedokážeme odlišit od sebe různé druhy přílišného soustředění na sebe sama. Je mnoho lidí, kteří jsou očividně narcistní, ať už tak nebo

tak, ale nejsou zlí. Co mohu nyní říci je, že specifická forma narcisismu, kterou se vyznačují zlí jedinci, je podle všeho ta, která postihuje zejména vůli. Proč by někdo měl být obětí této formy narcisismu a ne jiné, se mohu jen dohadovat.

Podle své zkušenosti mohu říci, že zlo se rozšiřuje v rodinách.

Převládající teorie o genezi patologického narcisismu tvrdí, že je to obranný fenomén. Přestože téměř všechny malé děti projevují úctyhodné množství narcistických rysů, považuje se za samozřejmé, že narcismus je něčím, z čeho zpravidla v průběhu normálního vývoje "vyrosteme", během dětství, v péči milujících a ohleduplných rodičů. Ale jsou-li rodiče krutí a nemilující, nebo je-li dětství jakýmkoli způsobem traumatizující, bude infantilní narcismus s největší pravděpodobností zachován, jako svého druhu určitá psychická pevnost, která má dítě chránit před proměnlivostmi jeho nesnesitelného života. Děti se možná stávají zlými ve snaze sami sebe chránit proti náporu zla ze strany zlých rodičů. Z této stránky je možné považovat lidské zlo – nebo některé jeho formy – za jev vznikající na stejném principu jako středověké chrliče (na pilířích středověkých katedrál bývají postavy chrličů – symbolů zla – které měly odvrátit nebezpečí zla ještě většího).

Nebo se na dobro a zlo můžeme dívat tak, že je to svého druhu kontinuum. Jako jednotlivci se v něm můžeme pohybovat jedním nebo druhým směrem (k dobru nebo zlu). Jako je běžné, že bohatí bohatnou a chudí chudnou, zdá se, že dobří mají tendenci stát se lepšími, a špatní horšími.

Fromm: naše schopnost rozhodování se proměňuje s naší životní zkušeností. Čím déle děláme špatná rozhodnutí, tím víc se naše srdce zatvrzuje; čím častěji volíme správná, tím jsou naše srdce jemnější, ožívají... Každý krok v mém životě, který zvyšuje mou sebedůvěru, integritu, odvahu a mé vědomí hříchu, zvyšuje zároveň mou schopnost vybrat si žádoucí alternativu, až se nakonec pro mne volba nesprávného rozhodnutí stane obtížnější, než volba správného.... Většina lidí selhává v umění života ne z toho důvodu, že by byli v základě zlí nebo natolik slabé vůle, že by nemohli vést lepší život; selhávají proto, že si neuvědomili a nevidí, kdy stojí na rozcestí a musí se rozhodnout. Nejsou probuzeni; zatímco jim život klade otázky, oni na ně mají neustále vyhýbavé odpovědi. Potom, s každým dalším krokem po špatné cestě, se pro ně stává čím dál tím složitější připustit možnost, že jsou na špatné cestě, často jen z toho důvodu, že by si museli přiznat, že je nutno vrátit se celou cestu zpátky až k první špatné odbočce, a vyrovnat se se

skutečností, že promarnili čas a energii. (Podstat člověka: jeho způsoblost pro dobro a zlo, 173nn).

Fromm vidí genezi lidského zla jako vývojový proces: nerodíme se zlí, ani k tomu nejsme nucení, ale stáváme se zlými pozvolna, s postupem času, skrze dlouhou řadu rozhodnutí. Ale já nemyslím, že to je celá pravda. Fromm nebere v úvahu hrůzu nahánějící síly, které se zdají utvářet existenci malých dětí ještě předtím, než mají vůbec nějakou možnost uplatnit vlastní vůli ve skutečné svobodě volby. Na druhé straně se domnívám, že nedoceňuje skutečnou sílu samotné vůle.

Viděl jsem případy, kdy si jedince nevybral zlo z nějakého zlého důvodu, ale z čiré touhy uplatnit svou vlastní vůli. Je to, jakoby ti tito lidé řekli: Víím dobře jaký krok by byl v této situaci správný, ale přece se nenechám omezovat nějakou morálkou nebo svědomím. Udělám-li špatnou věc, bude to jen proto, že chci.

Podle mého názoru je otázka svobodné vůle, jako mnoho závažných skutečností, paradoxem. Na jedné straně je svobodná vůle skutečností. *Můžeme* se svobodně rozhodnout bez zažitých frází, podmiňování nebo mnoha jiných faktorů. Na druhé straně, nemůžeme se rozhodnout pro svobodu. Jsou jen dvě možnosti existence: podřízenost Bohu nebo odmítnutí podřídit se čemukoli mimo vlastní vůli – kteréžto odmítnutí činí člověka automaticky otrokem sil zla. “Kdo by chtěl duši svou zachovat, ztratí ji; kdo by ji ztratil pro mne, nalezne ji.” Jediným skutečným stavem svobody je stát přesně napůl cesty mezi Bohem a ďáblem, nevázaný ani k dobru, ani k bezvýhradnému sobectví. Ovšem takový druh svobody by byl nesnesitelný. Musíme si vybrat. Jedno otroctví nebo druhé.

Zapamatujeme si, že mezi více faktory lidského zla je zahrnuta mysteriózní svoboda lidské vůle.

3

Zlo v každodenním životě

G. nebyl zlý, hrozilo mu nebezpečí, že se jím stane. B. rodiče překročili hranici. Nyní popíšeme lidi, kteří jsou vysloveně zlí.

Neříkejte si ovšem: to jsou speciální případy, to se netýká lidí z mého okolí... Psychiatři vidí stejné množství duševních poruch na večírcích, konferencích či jinde, jako ve svých ordinacích. Všichni máme problémy, u za těch nejlepších okolností. Lidé chodí k psychiatrovi z důvodu, že jejich problémy jsou větší než v běžném průměru, nebo proto, že jsou naplnění větší odvahou a rozvážností, které jim pomáhají postavit se ke svým problémům příměji? Někdy je motivací první příčina, někdy druhá, někdy obě. Mluvím o lidech odkudkoli a odevšad.

Se zlem se setkáváme ne jednou za život... ale skoro pravidelně, jak přicházíme do styku s lidskými krizemi.

Budeme mluvit o chlapci, jehož rodiče byli dobře situovaní lidé, kteří přesto, že neprojevovali žádnou očividnou snahu ho doslova zabít, vytvářeli dojem, že nevím z jakých příčin touží zabít jeho duši.

PŘÍPAD ROGERA A JEHO RODIČŮ

Otec R. byl bohatý právník. Setkal jsem se nejprve s R., "klasifikovaným pacientem". Vypadal jako B. obdoba z vyšších vrstev. Stejně nekomunikativní, zavrtával pohled do podlahy. Jeho oči působily apaticky. V počáteční části rozhovoru jsem nic nezjistil. Nevěděl jsem, proč se v poslední době jeho výsledky ve škole tak zhoršily (nepropadl podmíněně – musel na psychiatrické vyšetření). Depresi si neuvědomoval. Všechno v jeho životě bylo "v pořádku". Nakonec jsem se rozhodl zahrát s ním hru, kterou hrají s dětskými pacienty. Zvedl jsem ozdobnou vázu ze stolu:

"Představ si, že to je kouzelná láhev, a když ji pohladíš, zjeví se ti džin, který ti splní jakákoli tři přání. Absolutně cokoli. Co by sis přál?"

“Asi stereo.”

“Dobře, to bylo od tebe chytré. Ještě máš dvě přání, rozmysli si je, buď velkorysejší. Nepřemýšlej o tom, že se to zdá nemožné. Pamatuj, džin může všechno. Co bys chtěl nejvíc?”

“Chtěl bych motorku,” zareagoval R. bez jakéhokoli nadšení, ale přece jen s menší apatií, než dosud. Zdálo se, že se mu hra oproti předchozímu rozhovoru líbí.

“Fajn, dobrá volba, ale už ti zbývá jen jedno přání. Přej si něco, co pro tebe bude skutečně důležité.”

“No, rád bych na internátní školu.”

Zíral jsem na něj překvapeně. Náš rozhovor se přesunul náhle k něčemu reálnému a osobnímu. “To je zajímavá volba, mohl bys mi k tomu něco říci?”

“Není co,” zamumlal R.

“Předpokládám, že chceš jít do internátní školy proto, že se ti nelíbí tam, kde jsi,” podotkl jsem.

“Škola je v pořádku,” odpověděl R.

Zkusil jsem to znovu. “Možná, že se potřebuješ dostat z domu. Třeba je doma něco, co tě trápí.”

“Doma je všechno v pořádku,” řekl R., přesto jsem vycítil v jeho hlase náznak nejistoty.

“Řekl jsi rodičům, že chceš jít do internátní školy?” zeptal jsem se.

“Jo, minulý podzim,” odpověděl téměř šeptem.

“Vsadím se, že máš víc kuráže, Vemuž se trochu. CO ti řekli?”

“Řekli, že ne.”

“Víš proč?”

“To nevím.”

“Jak a tebe to odmítnutí zapůsobilo?” dožadoval jsem se vysvětlení.

“Bylo to v pořádku,” odpověděl R.

Cítil jsem, že jsme se dostali tak daleko, jak jen to bylo v průběhu jednoho setkání možné. Trvá obvykle dlouhou dobu, než si pacienti jako byl R. vypěstují dostatečnou důvěru a začnou hovořit otevřeně. Řekl jsem mu, že si hodlám na chvíli promluvit s jeho rodiči, a pak ještě znovu krátce pohovořím s ním.

Rodiče byli pohledný pár. Očividně zrozeni k bohatství.

“Jste ohromně laskav, že jste nás přijal, doktore,” zašveholila maminka. “Máte skvělou reputaci. Jistě musíte být velice zaneprázdněn.”

Požádal jsem je, aby mi řekli, co si myslí, že je příčinou R. problémů.

“Právě kvůli tomu jsme přišli navštívit vás, doktore,” řekla maminka. “Nevíme, co si o tom máme myslet. Kdybychom znali příčinu, okamžitě bychom podnikli, co je potřeba a nebyli bychom nuceni žádat o radu vás.”

Svížně, nenuceně, téměř s konverzační lehkostí se plynule střídali v odpovědích, nastiňující přede mnou obrysy R. minulosti. R. prožil nádherné léto na tenisovém táboře, z kterého se vrátil těsně před začátkem školy. V rodině mezitím žádné změny. Byl vždy normální dítě. Těhotenství normální, porod také. Bez problému při kojení. Vztahy normální. V rodině minimální napětí. Ovšem se někdy hádají, ale vzácně a ne před dětmi. R. má desetiletou sestru, která se učí dobře. Občas se ovšem poškorpí, ale normální. Nechápu to.

Bylo potěšením vést rozhovor s lidmi tak inteligentními a kultivovanými, kteří odpovídali na mé otázky dřív, než jsem je vyslovil. Přesto jsem měl z neurčitého důvodu zneklidňující pocit.

“I když *nevíte* co R. trápí, jsem jist, že jste rozvažovali různá možná vysvětlení.”

“Ovšem, přemýšleli jsme, jestli je škola pro něj ta pravá. Ale protože se dosud učil dobře, nakonec jsme tu myšlenku zamítli. Ale děti se v tom věku mění, že? Možná v této chvíli potřebuje něco jiného. Uvažovali jsme o tom, že bychom ho přemístili do nedaleké katolické církevní školy u nás v sousedství. JE jen kousek a pozoruhodně levná. Jsme sice v episkopální církvi, ale mysleli jsme, že by pro R. disciplína církevní školy mohla být užitečná.”

“Uvažovali jste o tom poslat R. do internátní školy?”

“Ne, jestli myslíte, že by to pro něj bylo vhodné, budeme o tom přemýšlet. I když, bylo by to dost nákladné řešení, ne? Kolik si dnes školy účtují.”

Nastala doba ticha. “R. mi řekl, že minulý podzim se vás na to, jestli by mohl jít do internátní školy, ptal”, poznamenal jsem.

“Vážné?” pan R. na moment zrozpačitěl.

“Vzpomínáš si, drahý,” skočila do toho hladce paní R. “Dost vážně jsme o tom uvažovali.”

“Jistě, máš pravdu,” přitakal pan R. “Když jste se ptal, zda jsme o tom přemýšleli, doktore, předpokládal jsem, že myslíte v poslední době, od té doby, co má R. problémy s prospěchem.”

“Nakonec jste se rozhodli proti?”

Paní R. chytla hozený míč. “Připouštím, že možná v této věci trpíme jistými předsudky. Oba se domníváme, že by děti neměly být posí-

lány z domova v tak mladém věku. Kolik takových dětí jde do internátní školy jen z důvodu, že je jejich rodiče nechťejí. Jsem přesvědčena, že pro děti je nejlepší, když vyrůstají ve spořádaném, stabilním domově, nemám pravdu, doktore?”

“Ale možná, drahoušku, bychom to měli znovu promyslet, když doktor říká, že by to pro R. bylo dobré,” prohodil pan R. “Myslíte, že by se tím jeho problémy vyřešily?”

Byl jsem zmaten. Měl jsem neodbytný pocit, že s panem a paní R. je něco zásadního v nepořádku. Ale bylo to skryté. Jak mohli zapomenout, že je jejich syn žádal, jestli by mohl přejít na jinou školu? Hned nato tvrdili, že si vzpomínají. Tušil jsem, že to je lež, zastírací manévr. Přesto jsem si nemohl být jistý. A i kdyby? Měl jsem postavit celý případ na této malé lži? Představoval jsem si, že u nich doma je něco natolik v nepořádku, že R. se zoufale snaží tomu uniknout. Ale byly to jen domněnky. R. to neřekl. Na první pohled se rodiče zdáli rozumní, starostliví, odpovědní. Měl jsem pocit, že internátní škola by pro R. byla nejlepší řešení, ale neměl jsem pro to důkaz. Jak bych to obhájil před jeho rodiči, zvláště když byli tak šetrní. A proč byli tak šetrní? Nemohu jim zaručit, že se to s R. zlepší, když bude pryč. Přesto – neublíží mu, když teď budu mluvit jinak? Chtěl jsem být docela jinde.

“Takže?” zeptal se pan R., netrpělivě očekávaje mou odpověď.

“Především,” řekl jsem, “myslím si, že R. trpí depresí. Co je její příčinou, to zatím nevím. Většinou to chce hodně času, než na to přijdeme. Zhoršující se prospěch je symptomem jeho deprese, která zase je znakem něčeho jiného v nepořádku. Něco je nutné změnit. Není to něco, co přejde samo. Myslím, že poslat R. do internátní školy by bylo správným krokem. Ale nemohu si tím být jist. Co mě k tomu vede, je jeho přání, nic víc. Je to hodně ale. Víím, že děti v jeho věku nedocházejí k takovýmto rozhodnutím snadno. I když nedokáží vyjádřit, co je k tomu rozhodnutí vedlo, mají často instinktivní schopnost vycítit, co je pro ně správné. A jestliže R. stále chce jít do internátní školy, myslím, že by se tomu měla věnovat pozornost. Ale předtím bych byl pro důkladnější psychologické vyšetření. Mohla bych vás poslat k Levensonovi.”

“Levenson? To je židovské jméno, ne?” opáčil pan R.

Překvapeně jsem se na něho podíval. “Nevím, myslím, že ano, polovina v naší branži, jsou židé. Proč se ptáte?”

“Bez důvodu, nejsem proti nim zaujatý. Jen ze zvědavosti.”

“Řekl jste, že je psycholog, jakou má reputaci? Nejsem si jista, jestli bychom R. svěřili někomu, kdo není psychiatr.”

“Levenson má vynikající pověst. Je natolik důvěryhodné, jako kterýkoli psychiatr. A psychiatr by vás stejně odkázal k nějakému psychologovi kvůli testům, protože jen psychologové testy dělají. Navíc je to levnější, než u psychiatrů.”

“Jedná-li se o jedno z našich dětí, jdou peníze stranou,” řekl pan R.

Poznamenal jsem jim číslo doktora Levensona... “Jestli nemáte žádné další otázky, promluvím si teď s R.,” řekl jsem.

“S R.?” zpozorněl pan R. “Nač s ním potřebujete mluvit ještě jednou?”

“Řekl jsem mu, že poté, co promluvím s vámi, se s ním ještě jednou setkám. U dospívajících pacientů je to běžná praxe. Poskytuje mi to možnost říci jim, jaká byla má doporučení.”

Paní R. vstala. “Obávám se, že budeme muset jít. Neočekávali jsme, že to potrvá tak dlouho. Bylo od vás laskavé, že jste nám věnoval tolik vzácného času.” Podala mi ruku na rozloučenou.

Potřásl jsem jí rukou a pohlédl do očí a řekl: “Potřebuji mluvit s vaším synem. Nebude to trvat déle než pár minut.”

Pan R. zřejmě nikam nespěchal. Sedě stále ještě na židli, řekl: “Nechápu, proč tak naléhavě musíte vidět R. Co on má společného s tím, co jste nám doporučil? Rozhodnutí je přece na nás, ne? Je to jen dítě.”

“Ovšem, že konečné rozhodnutí leží na vás, vy jste rodiče a platíte účty. Ale je to jeho život. Jeho se nejvíce dotýká, co se tu děje. Chci mu jen říci, že mé doporučení internátní školy a doktora Levensona jsou jen návrhy, rozhodujete vy. Hodlám mu ve skutečnosti říci, že vy ho znáte nejlépe a tedy nejlépe víte, co je pro něho dobré, mnohem lépe než já. Strávili jste s ním patnáct let, já jen hodinu. Ale má právo vědět, jak to s ním vypadá, a že jsem ho doporučil k Levensonovi. Jde jen o to vysvětlit mu, co ho očekává. Neudělat to by bylo docela nelidské, nemyslíte?”

Paní R. pohlédla na manžela. “Nech doktora, ať to udělá, co považuje za nejlepší, drahý. Zpozdíme se o to více, jestliže budeme přetřásat filosofické otázky.”

Mluvil jsem s R. o tom, co ho čeká. Nakonec jsem bezděčně udělal něco, co obvykle nemám ve zvyku. Dal jsem mu svou vizitku a řekl, že mi může zavolat, kdyby něco potřeboval. Měl u sebe náprsní tašku, do níž si vizitku pečlivě uložil.

Volal jsem Levensonovi, aby rodiče R. očekával. O měsíc později jsem ho potkal a ptal jsem se ho na ten případ. Řekl, že R. rodiče s ním

nevešli do styku. Ani mě to příliš nepřekvapilo. Domníval jsem se, že o R. neuslyším.

Mýlil jsem se. Na konci ledna, o sedm měsíců později mi pan R. telefonoval, aby si smluvil schůzku. "Tentokrát je na tom R. opravdu zle, způsobil si pořádné problémy." Oznámil mi, že představená školy mi poslala dopis...

... Přišel k nám ze střední veřejné školy, kde měl stále se zhoršující prospěch. Ani zde nedosáhl výrazného zlepšení. Sociálnímu životu školy se ovšem přizpůsobil znamenitě. Působivé bylo, jak se zařadil do našeho veřejného dobročinného programu. Jako součást tohoto programu si vybral práci s mentálně postiženými dětmi po vyučování. Projevil očividné nadšení pro tento druh práce, mimořádnou empatii.

Incident, který se udál – R. a spolužák vnikli do pokoje otce Jeronýma a ukradli mu hodinky a jiné osobní věci. Neshoduje se to s jeho povahou, proto ho, na vaše doporučení ve škole chceme nechat.

Před incidentem, po vánočních prázdninách, se zdál být R. velmi deprimovaný.

Nejprve jsem přijal R. Zdál se být stejný jako předtím. CO bylo jiné – byl sotva patrný rys tvrdosti. V jeho chování byl náznak zloby a předstírané odvahy. Řekl, že neví, proč se vloupal...

"Řekni mi něco o otci Jeronýmovi," požádal jsem ho.

R. se zdál překvapený. "Není co," řekl.

"Jaký je to člověk, je hodný nebo ne, máš ho rád?"

"Myslím, že je fajn," odpověděl R., jakoby si takovou otázku nikdy nepoložil. "Někdy nás zval do svého pokoje na sušenky s čajem. Asi ho mám rád."

"Proč bys okrádal člověka, kterého máš rád?"

"Nevím, proč jsem to udělal, už jsem vám to řekl."

"Třeba jsi dostal chuť na další sušenky," navrhl jsem.

"Cože?" R. vypadal zmateně.

"Možná jsi jen toužil po dalších dobrotách. Možná, že potřebuješ tolik dobrot, kolik jich jen můžeš mít."

"Ne," protestoval R. neústupně. "Prostě jsme hledali, co bychom mohli ukrást."

Změnil jsem téma. "Když jsme se viděl naposledy, doporučil jsem tvým rodičům, abyste navštívili doktora Levensona. Viděl jsi ho někdy?"

"Ne."

"Proč ne?"

"Nevím."

“Mluvili s tebou rodiče na toto téma?”

“Ne.”

“Jak si to vysvětluješ? Nepřipadá ti divné, že jsme něco doporučil a od té doby jste o tom s rodiči nemluvili?”

“Nevím.”

“Minule jsme spolu mluvili o možnosti přestoupení na internátní školu. O tom s tebou rodiče nemluvili?”

“Ne, prostě mi řekli, že půjdu do školy Sv. Tomáše.”

“Jak to na tebe zapůsobilo?”

“Bylo to v pořádku.”

“Ještě stále bys chtěl jít na internátní školu, kdybys měl tu možnost?”

“Ne. Chci zůstat ve škole Sv. Tomáše. Prosím, pomozte mi, abych mohl zůstat tam, kde jsem.”

Byl jsem překvapen a dojat jeho náhlou spontánností. Škola se pro něj stala zřetelně důležitou. “Proč tam chceš zůstat?”

R. na okamžik zrozpačitěl, potom se zamyslel. “Nevím. Mají mě tam rádi, mám pocit, že jsem oblíbený.”

“To je pravda, sestra M. Róza mi to jasně vyjádřila. A protože si to přeješ i ty, pravděpodobně to doporučím jak jí, tak tvým rodičům. Sestra Róza se také pochvalně zmínila o tvé práci s postiženými dětmi. Jaký byl válet do New Yorku?”

R. vypadal zmateně. “Jaký výlet?”

No přece na konferenci o postižených dětech. Sestra M. Róza řekla, že jsi byl vybrán. Zdá se mi to být docela čest pro někoho, komu ještě není šestnáct. Tak jaká byla konference?”

“Nikde jsem nebyl.”

“Nebyl?” opakoval jsem zaraženě. Hned nato ve mně začaly vzrůstat obavy. Intuitivně jsem tušil, co bude následovat. “Proč jsi tam nebyl?”

“Rodiče mě nepustili.”

“Proč?”

“Řekli, že neuklízím pokoj.”

“Jak to na tebe působilo?”

“Je to v pořádku,” řekl R. bezvýrazně.

Úmyslně, s náznakem rozhořčení v hlasem jsem řekl: “V pořádku? Dostalo se ti té pocty, že jsi se mohl zúčastnit vzrušujícího výletu do N. Yorku, to za tvé zásluhy, a když ti potom není dovoleno jet, řekneš, že to je v pořádku? Pěkná blbost.”

R. vypadal nešťastně. “Neměl jsem uklizený pokoj.”

“Věříš tomu, že trest odpovídal provinění?”

:Nevím." R. tam seděl jako kus beztvárné hmoty.

"Byl jsi zklamaný, zuřil jsi?"

"Nevím."

"Nemyslíš, že jsi byl hodně zklamaný a zlostný, a že to možná má něco společného s tím, proč jsi se vloupal do pokoje otce Jeronýma?"

"Nevím."

Ovšem nevěděl, jak by mohl. Všechno to byla podvědomá reakce. "Zlobil jsi se někdy na své rodiče, R.?" zeptal jsem se mírně.

Zavrtával pohled do podlahy. "Oni jsou v pořádku."

R. rodiče byli stejně uhlazení jako posledně.

"Máme obavy, že chlapec je na dobré cestě stát se obyčejným kriminálním. Možná jsme ho měli poslat k tomu doktorovi, co jste ho doporučil."

"Proč jste to neudělali?" Očekával jsem dobře připravenou odpověď, museli otázku čekat.

"No, zanechal jste nás v domnění, že je to R. záležitost. Vzpomínám si, jak jste říkal, že je to jeho život. A potom, věděli jsme, že jste s ním o tom mluvil. Když neprojevil žádné nadšení, co se toho týče, předpokládali jsme, že k němu nechce, a usoudili jsme, že bude lépe, když ho nebudeme nutit."

"Nakonec, také jsme si dělali starosti, aby neutrpěla jeho sebeúcta," pomáhala paní R. "Dost na tom, že se špatně učil, báli jsme se, jakou by návštěva u psychologa měla následky na jeho sebedůvěru."

Bylo to velmi chytré. Několika málo slovy se problém toho, že ne-následovali mého doporučení, stal zčásti mou vlastní a zčásti R. chybou. Nemělo smysl se s nimi o tom přít. "Máte tušení, proč by se R. mohl zaplést do tohoto incidentu?"

"Ani ponětí. Ovšem jsme s ním zkoušeli mluvit, ale neřekl nám nic."

"Krádež bývá často aktem vzteku," řekl jsem. "Nevíte o ničem, kvůli čemu mohl být R. v poslední době našťvaný nebo vzteklý? Na celý svět, školu, na vás?"

"Nic, o čem bychom věděli,"

... "bylo mi řečeno, jste R. zakázali v průběhu vánočních prázdnin zúčastnit se konference o mentálně postižených dětech v N. Yorku."

"Ach, že by byl R. našťvaný kvůli tomu?" zvolala překvapeně paní R. "Nezdál se být nějak zklamaný, když jsme mu řekli, že jet nemůže."

"R. zlobu vyjadřuje obtížně, je to podstatná část jeho problému. Ale řekněte mi, nemysleli jste si, že bude zklamaný, když mu nedovolíte jet?"

“Jak bychom to měli vědět? Nedokážeme takové věci předvídat. Nejsem psychologové, víte. Prostě jsme udělali, co jsme považovali za správné.”

Před očima se mi mihl obraz nekonečných strategických porad zasedání vlády, kterých se zúčastňoval pan R., kde politikové pronášeli a přetřásali takové předpovědi.” Nemělo ale smysl se s nimi hádat. “Proč jste považovali za správné zakázat R. cestu do N.Yorku?”

“Protože si neuklízí svůj pokoj. ... Tak jsme mu řekli, že vyslancem v cizině nemůže být ten, kdo si nedokáže udržet pořádek ve svém vlastním domě.”

“Nevím, co má vyslanec v cizině společného s R. cestou,” řekl jsem již podrážděně. “také se domnívám, že váš přístup k této otázce je krajně nerealistický. Neznám téměř žádného patnáctiletého chlapce, který by si pravidelně uklízel pokoj. Nezdá se mi to být důvodem...”

“Dovolíte, doktore, měli bychom k vám pár otázek,” řekla paní R. s přehnanou roztomilostí. “Nejsem si zcela jista, jestli je pro R. vhodné, aby pracoval s těmi retardovanými dětmi. Koneckonců některé jsou duševně choré, ne?”

Cítil jsem se bezradný.

“To jsou všechno pěkné řeči,” prohlásil pan R., ale měli bychom se dostat dále. V létě jsme mluvili o možnosti, že bychom ho poslali do internátní školy. To doporučení platí?”

“Neplatí. Dnes je takové rozhodnutí ještě těžší. R. má novou školu rád. Cítí z jejich strany péči a zájem, domnívám se, že by to pro něj bylo traumatizující, kdyby musel odejít. Nevidím nutnost jednat ukvapeně, proto bych vám ještě jednou doporučil, aby R. navštívil Levensona.”

“Ale to se točíme pořád dokola!” zvolal pan R. viditelně otrávený. “Nemáte něco užitečnějšího, co byste nám doporučil?”

“Po pravdě, mám ještě jedno doporučení,” řekl jsem.

“A to?”

“Důrazně bych vám doporučil, abyste sami podstoupili léčení. Oba. R. potřebuje pomoc velmi naléhavě, ale stejně ji potřebujete vy.”

NA chvíli zavládlo hrobové ticho. Potom se pan R. usmál lehkým pobaveným úsměvem. “Opravdu velmi zajímavé,” řekl nevzrušeně. “Skutečně by mě zajímalo, proč si myslíte, že potřebujeme léčení...”

“Jsem rád, že vás to zajímá. “Domníval jsem se, že vás to vyvede z rovnováhy. Myslím, že oba byste měli podstoupit léčení z důvodu, že se zdá, že máte naprostý nedostatek schopnosti vcítit se do R. problémů,

a jak mohu posoudit, psychoterapie je jedinou věcí, která by vám mohla pomoci lépe mu porozumět.”

“Vaše doporučení,” pokračoval pan R: klidně a zdvořile, “shledávám poněkud vykonstruovaným. Nechci se vychloubat, ale domnívám se, že ve svém oboru jsem docela úspěšný. Stejně moje žena. S druhým dítětem nemáme problémy. Jsme aktivní v politickém i náboženském životě. Vážně se podivuji, jak nás můžete pokládat za duševně nemocné.”

“Z toho, co říkáte, vyplývá,” parafrázoval jsem, že Roger je ten, kdo je nemocný, zatímco vy dva jste zcela zdraví. Je jistě pravda, že R. je v této situaci ten, jehož problémy jsou nejvíce patrné. Ale především, R. problémy. A z mého hlediska, veškerá rozhodnutí, kterými jste za poslední roky reagovali na R. problémy, byla špatná. R. chtěl jít na internátní školu. Odmítli jste ho, aniž byste o tom uvažovali. Doporučení k dr. Levensonovi jste přešli. Když se R. dostalo cti, že byl odměněn za svou vlastní společenskou aktivitu, připravili jste ho i o toto ocenění, aniž byste přemýšleli, jaké to pro něho může mít následky. Netvrdím, že mu chcete vědomě ubližovat. Tvrdím ale, že z psychologického hlediska veškeré vaše chování nasvědčuje tomu, že na podvědomé úrovni k němu cítíte výrazné nepřátelství.”

“Jsem rád, že jste se odvolal na své vlastní stanovisko,” řekl pan R. tím nejvybroušenějším právníckým stylem. “Protože je to jen vaše vlastní stanovisko, že? A mohou existovat jiná, nemám pravdu? Připouštím, že jsem k R. začal cítit jistou dávku nepřátelství, teď když to vypadá, že se z něj stane obyčejný kriminálník. Chápu, že je pro vás snadné ukázat na nás prstem. Vás nestálo takovou námahu, abyste mu poskytl nejlepší možné vzdělání a spořádaný domov. Na to jste se vy nemusel namáhat.”

“Můj manžel tím chce říci,” ozvala se paní R., “že existují i jiné alternativy. Můj strýc např. byl alkoholik. Není možné, že jde o nějaký defektní gen, který ho prostě svede na špatnou cestu nehledě na to, jak je vychováván?”

Zíral jsem na ně s vzrůstajícím pocitem děsu. “Chcete tím říci, jestli jeho problémy nejsou nevléčitelné?”

“samozřejmě je nám ta myšlenka krajně nepříjemná. Rádi bychom doufali, že existuje lék, který by mu mohl pomoci,” řekl s klidem pan R. “Ale přece nemůžeme předpokládat, že by doktoři jste vynalezli lék na všechny nemoci, že?”

Co jsem mu mohl odpovědět? Musel jsem zůstat profesionálně nezaujatý. "Existuje spousta psychických poruch, které jsou v základě nebo částečně dědičné a genetické. Ale neexistuje ani ten nejmenší důkaz, že R. potíže spadají sem. Moje diagnóza je, že trpí depresí, která není ani dědičná, ani nevyléčitelná. Věřím, že jeho problémy jsou vyléčitelné, a bude-li mu dopomoženo k tomu, aby porozuměl svým pocitům, a bude-li moci být pomoheno také vám, abyste změnili způsob, jak na něj reagujete. Moje diagnóza je ovšem založena na mých zkušenostech. Tak 99%. Vyhledejte si jiného terapeuta, jestli chcete. Ale není dost času.

"Jde tedy jen o váš vlastní názor, že doktore? L řekl pan R. se znuřeným profesionálním výrazem pochybujiícího soudce.

"Ano, je to jen můj názor."

"Takže nejde o záležitost vědecky dokazatelnou, nebo ano? Vy se tedy domníváte, ale nevíte, jaký je R. problém. Ano?"

"Ano."

"Takže je vlastně možné, že R: trpí dědičnou nevyléčitelnou chorobou, kterou v tomto stádiu nejste schopni diagnostikovat."

"Ano, možné to je, ale stěží pravděpodobné." Odmlčel jsem se, abych si mohl zapálit cigaretu. Ruce se mi třáslly. Pohlédl jsem na R: rodiče. "Víte, co mě na tom všem nejvíc zaráží, je skutečnost, že jste spíše ochotni přijmout, že R. trpí nevyléčitelnou nemocí – ochotni ho odepst – než byste jen na minutu připustili možnost, že vy sami potřebujete léčení."

Na zlomek sekundy jsem v jejich očích mohl zahlédnout strach, obyčejný pudový strach. Během okamžiku nabyli původní vyrovnanosti.

"Jediné, o co se snažíme, doktore, je přidržovat se faktů. Těžko nás můžete kritizovat za to, že chce oddělit fakta od domněnek," obhajoval se pan R.

"Mnoho lidí trpí neodůvodnitelným strachem z psychoterapie," poznamenal jsem s pocitem, jako bych se snažil prodávat bible v Kremelském paláci. "Nikdo netouží po tom, aby někdo přezkoumal jeho vnitřní myšlenky a pocity. Ale jakmile jednou začnete, zjistíte, že to není tak hrozné. Kdyby vám to jakkoli usnadnilo rozhodování, jsem ochoten s vámi pracovat sám."

Nečekal jsem, že mě vezmou za slovo a mou nabídku přijmou, a doufal jsem, že to neudělají.

“Jsem jista, že máte pravdu,” řekla paní R. roztomile, jako kdybychom si povídali na čajovém dýchánku. “Bylo by příjemné povídat si o sobě s někým, kdo je ochoten vám naslouchat. Ale je to přílišně náročné na čas a peníze, že? Vážně bych si přála, abychom se pohybovali ve vyšší příjmové třídě. Máme dvě děti, musíme se jim postarat o vzdělání. Nemáme zbytečných tisíc dolarů, které bychom každoročně utráceli za tento přepych.”

“Jakou máte příjmovou třídu, to nevím, co ale vím, že se vši pravděpodobností spadáte pod federální pojišťovací program, který nabízí nejvyšší pojistné dávky vůbec, co se ambulantní psychoterapie týče. Hradili byste jen pětinu nákladů. Jestli vás i nadále znepokojuje otázka výloh, možná byste se chtěli připojit k rodinné terapii, kde by terapeut hovořil s vámi a s R. zároveň.”

Pan R. vstal. “Byl to velmi zajímavý rozhovor, velmi poučný. Ale už jsme vás připravili o spoustu času a musím do kanceláře.”

“Ale co R.?” zeptal jsem se.

“Roger?” pan R. na mne bezvýrazně pohlédl.

“Ano, Roger. Provinil se vniknutím do cizích pokojů, krádeží. JE v depresi. Bojí se, má problémy, co s ním bude?”

:Budeme mu muset věnovat mnohem víc pozornosti,” odpověděl pan R. “Mnohem více, vy sám jste nám poskytl mnoho námětu k přemýšlení. Bylo to velmi užitečné setkání.”

“Doufám, že ano...”

Stejně jako při minulé návštěvě se mi pan a paní R. snažili zabránit, abych ještě jednou mluvil s R. “Není to kus nábytku, má právo vědět, co se děje.”

Strávil jsem tedy pár okamžiků s R. Měl stále mou vizitku. Také jsem mu řekl, že jsem doporučil léčení rodičům. “Víš, nemyslím si, že to je všechno jen tvůj problém. Domnívám se, že tví rodiče trpí psychickými problémy neméně závažnými, než ty tvoje. Měl jsem z nich pocit, že se ti nesnaží příliš porozumět. A nejsem si jist, že ti poskytnou takovou pomoc, jaké je ti zapotřebí.”

R. byl při loučení apatický a neřekl nic.

O tři týdny později jsem dostal od paní R. dopis, v kterém píše, že si váží mého zájmu o R, že následují jeho rady a posílají ho do internátní školy – vojenskou akademii v Karolíně, “která je pověstná svými úspěchy při výchově s poruchami chování. Jsem jista, že od této chvíle bude vše v naprostém pořádku.”

Od té doby jsem R. neviděl. Pamatuji na něj na svých modlitbách.

Jeden z důvodů, proč je o zlu těžké psát, je jeho plíživost. Úmyslně jsem začal případem B a jeho rodičů pro jeho jasnost. Dát dítěti do rukou zbraň, kterou se zastřelil jeho bratr, je čin tak barbarský, že si každý řekne: byl to zlý skutek. Ale R. rodiče se ničeho tak barbarského nedopustili; šlo o výlet, o školu, což jsou rozhodnutí, která rodiče dělají denně. Pouhá skutečnost, že se jejich mínění v tomto konkrétním případě liší od mého, se nezdá být ještě dostačujícím důvodem k tomu, aby byli označeni za zlé. Neproviňuji se nakonec i já zlem, když takto označuji ty mé klienty, kteří nesouhlasí s mým názorem a odmítají se řídit mou radou? Není možné, že zneužívám pojmu zla tím, že jej hbitě aplikuji na všechny, kteří mému názoru oponují?

Tento problém záměny těžiště a následného zneužití pojmu zla je závažný, pojednáme ho v poslední kapitole. Je mou povinností obhájit tvrzení, že R. byl obětí zla. Jeho případ je proti B. typičtější. Přestože se zlo může projevovat i viditelně, děje se tak zřídka. Častěji se jeho projevy jeví jako obyčejné, zdánlivě normální, dokonce racionální. Zlí lidé jsou mistři přetvářky; nedokáží vědomě přiznat barvu ani sobě, natož druhým. Had je pověstný svou plíživostí.

Není možné usoudit na zlou podstatu nějakého člověka z jediného činu. Nejde jen o to, že R. rodiče mu vybrali školu, kterou si nepřál, a v protikladu k mému doporučení; v průběhu roku udělali tři taková rozhodnutí za sebou. Nešlo o to, že občas, v konkrétní situaci, nevěnovali pozornost R. pocitům; přehlíželi je při každé možné příležitosti. Jejich nedostatek zájmu o R. jakožto osobnost byl naprosto důsledný.

Přesto – je to zlo? Nemohli bychom říci, že rodiče R. byli pozoruhodně necitliví jedinci a nechat to tak? Skutečností ovšem je, že necitliví nebyli. Byli vysoce inteligentní, reagovali velmi citlivě na společenské normy. Pan R. by se nedopustil jediného neuváženého soudního rozhodnutí a paní R. vždy pamatuje na to poslat květiny při správné příležitosti. Na R. ovšem nepamatovali nebo ho prostě nebrali v úvahu. To znamená, že jejich necitlivost k němu byla selektivní. Ať vědomě nebo podvědomě, byla to volba.

Proč? Šlo jen o to, že jím nechtěli být obtěžováni, a proto jejich reakce vůči němu byly motivovány spíše tím, co bude nejlevnější, nepohodlnější, než tím, co potřebuje? Nebo ho chtěli opravdu zničit? Nevím. Nikdy to vědět nebudu. Na zlu, domnívám se, je něco v základě nepochopitelného. A ne-li nepochopitelného, tedy charakteristicky neproniknutelného. Zlo vždy zastírá své motivy lži.

Mezi mnou a rodiči R. padlo deset až dvacet lživých tvrzení. Lhali opakovaně a pravidelně. Byli to lidé lži. Jejich lži nebyly neomluvitelné. Nebyla mezi nimi jediná, za kterou by mohli být souzeni. Přesto, jednalo se o vše prostupující proces. I v tom, že mě přišli navštívit, byla lež.

Chtěli *budit zdání*, že se snažili R: pomoci. V obou případech jim to bylo doporučeno školou, vypadalo by jako trestuhodná nedbalost, kdyby tomu nevěnovali pozornost. Kdyby se někdo zeptal: “Vzali jste ho přece k psychiatrovi?” mohli odpovědět: “To víte, že ano. Několikrát. Ale zdá se, že mu nic nepomůže.”

Přemýšlel jsem, proč přišli podruhé právě ke mně, když první setkání nebylo příjemné. Ale tvrdil jsem přece, že poskytuji jen krátké konzultace. To znamená nemohl na ně být nátlak, úniková cesta byla zajištěna.

Protože přetvářka má za úkol zastřít pravý opak, nejčastější formou, kterou si volí zlo, je předstírání lásky. Přetvářka slouží zlým lidem k tomu, aby oklamali sebe stejně jako ostatní. Jsem si jist, že věřili, že udělali pro R. vše, co bylo v jejich silách.

Psychoterapeut ví, že nemilující rodiče se vyskytují dost běžně, že rozsáhlá většina těchto rodičů aspoň do určitého stupně předstírá lásku. Jistě ne všichni si zaslouhují označení zlí. Domnívám se, že je to otázka stupně propadnutí zlu, že ve shodě s Buberem a jeho dvěma typy mýtů existují “propadající se” a “padlí”. Nevím kde mezi nimi vytyčit hranici. Vím jistě, že rodiče R. ji překročili.

Za prvé je tu otázka, do jakého stupně byli ochotni obětovat R. pro záchranu své vlastní narcisistické představy o sobě. Zdálo se, že neexistuje hranice, za kterou by se neodvážili. Proti mému tvrzení, že potřebují léčbu neváhali uvažovat o R. jako o “rozeném kriminálníkovi”, s lehkým srdcem mu určit osud beznadějného, nevyléčitelného a dědičně zatíženého člověka. Cítil jsem, že jejich ochota použít ho v případě nutnosti jako obětního beránka, nezná hranic.

Pak je tu další stupeň – hloubky a deformace – jejich lží. Paní R. napsala: “Chci, abyste věděl, že jsme následovali vaši rady a poslali R: do internátní školy”. !! Byl jsem proti jeho odchodu ze školy Sv. Tomáše. Neposlechli má doporučení. A naznačuje, že všechno podnikli z toho důvodu, že jsem já to doporučil, když ve skutečnosti považovali mé rady za naprosto irelevantní. Ne jedno, dvě, ale hned tři lživá tvrzení, navzájem se proplétající, v jediné krátké větě. Je na to třeba notné dávky talentu, který můžeme až obdivovat pro jeho zvrácenost. Buber to

vystihl: “Podivná hra na schovávanou v temnotě ducha, v níž osamělá lidská duše před sebou prchá a sobě se vyhýbá” (Dobro a zlo)

Nejtypičtější obětí zla je dítě. Děti jsou nejslabšími a nejzranitelnějšími členy lidské společnosti, Také proto, že vládnou nad životy svých dětí mocí neomezenou a svrchovanou. Nezralost dítěte a z toho plynoucí závislost poskytuje jeho rodičům mandát mimořádné moci, často se ovšem nepřihlíží ke skutečnosti, že tato moc jako ostatně každá, je vystavena zneužití různými stupni násilí. Navíc vztah mezi rodiči a dítětem charakterizuje nedobrovolná intimita. Pán může otroka prodat, když se stane jejich vztah neúnosným. Děti se nemohou vyvázat ze závislosti na rodičích, a pro rodiče není snadné uniknout dětem a tlaku, který na ně vyvíjejí.

Dalším charakteristickým a poměrně zajímavým rysem případů B. a R. je pozoruhodná jednota jejich rodičů. Každá představa fungovala jako tým. Nelze říci, že B. otec byl zlý a matka ne... Oba se jevili být rovnocenně falešní.

Oběti zla, se kterými se setkáváme v každodenní psychiatrické praxi, však nebývají vždy děti. Obrátme pozornost k případu bezdětného páru Hartleyho a Sáry. Chci ukázat, jak se obětování dospělého v určitém směru radikálně liší od obětování dítěte. Poskytně nám klíč k lepšímu pochopení “zlého páru”, který jsem zde naznačil.

PŘÍPAD HARTLEYHO A SÁRY

Poprvé jsem je uviděl týden poté, co se H. dostal z nemocnice (měsíc předtím se pořezal břitvou na krku. Doklopýtal do obývacího pokoje, kde S. bilancovala jejich účty “Zase jsem se pokusil zabít”, oznámil jí.)

S. zvolala pohotovost, zranění byla spíš povrchová. Třetí sebevražedný pokus v třech letech.

Propouštěcí diagnóza zněla “involuční depresivní reakce”. Byl pod vysokými dávkami antidepresiv a uklidňujících prášků.

H. seděl v čekárně tiše vedle své ženy. Nevýrazný muž středního vzrůstu, zdál se menší než byl, jakoby se snažil zabírat co nejméně místa.

“Pojďme do mé kanceláře”.

“Může jít moje žena také?” zamumlal H: prosebně. S. hubená, kostnatá, menší než manžel, ale působila o hodně větším dojmem. “Jestli vám to nebude vadit, doktore”, řekla se sladkým úsměvem. Její úsměv mě nijak neuklidnil. Neladil jaksi se sotva patrným zahořklým výrazem, který vyjadřovaly stažené vrásky kolem koutků úst. Připomínala něčím misijní pracovníci.

“Proč jste chtěl, aby vaše žena šla s vámi?” – “Cítím se klidnější, když je mi blízko,” řekl bezvýrazně. Nebyla v tom vřelost, jen konstatování faktu.

“H. je takový už dlouho,” prohlásila S. vesele. “Nesnáší, když mě jen na okamžik ztratí z očí”.

“To je proto, že žárlíte?” ptal jsem se H.

“Ne”.

“Proč tedy?”

“Mám strach.”

“strach z čeho?”

“Nevím, prostě mám strach.”

“Myslím, že je to kvůli těm myšlenkám,” ozvala se S. “No tak, H. klidně můžeš doktorovi o těch myšlenkách říci.”

“Jaké myšlenky má na mysli?” ptal jsem se.

“Myšlenky jako zabij,” odpověděl H.

“Zabij? Máte myšlenky na zabíjení?”

“Ne, jen zabij”.

Obávám se, že nerozumím”, řekl jsem ochromeně.

“Je to jen slovo. V mysli se mi prostě objeví slovo “zabij”. Jako kdyby ho někdo vyslovil. Znenadání, většinou ráno. Vstanu, začnu se holit a podívám se na sebe do zrcadla, najednou je to tady. “Zabij”. Skoro každé ráno.”

“Myslíte něco jako halucinace? Slyšíte hlas...?”

“Ne. Jen slovo v mé mysli.”

“Když se holíte?”

“Ano, ráno se cítím nejhůř.”

“Holíte se břitvou,” zeptal jsem se s náhlou intuicí. H. přikývl. “Zní to, jako byste tou břitvou chtěl někoho zabít,” pokračoval jsem.

H. vypadal poděšeně. Byla to první známka pohnutí, kterou jsem u něj zaregistroval. “To ne, nechci nikoho zabít, není to pocit, jen to jen slovo.”

“Vždyť jste se chtěl očividně zabít. Proč jste to potom udělal?”

“Cítil jsem se hrozně. Pro S. jsem jen břemeno,” řekl s ohromnou tíhou.

“JE pro vás H. břemenem?” ptal jsem se S.

“Mně to nevádí,” odpověděla optimisticky. “Jen kdybych našla aspoň trochu času pro sebe. Taky nemáme dost peněz.”

“Máte tedy pocit, že je pro vás přítěží?”

“Bůh mě podporuje,” odpověděla S.

“Co je příčinou, že nemáte dost peněz?”

“H. už osm let nepracuje. Pořád je v takové depresi. Ale vyjdeme s tím, co vydělám u telefonní společnosti.”

“Býval jsem obchodním cestujícím,” prohodil H. smutně.

“Vydržel pracovat prvních osm let, co jsme spolu, ale nikdy nebyl moc průbojný, že ne?”

“Ten rok, co jsme se brali, jsem vydělal 20 000 \$,” bránil se H.

“Ale to bylo v 56, to byl boom na trhu, to každý tolik vydělal.” H. mlčel.

“Proč jste přestal pracovat?”

“To ty moje deprese. Každé ráno jsem se cítil tak příšerně...”

“A co vás tak deprimovalo?” H. vypadal zmateně, jako by si nemohl na cosi vzpomenout. “To byly určité ty myšlenky...”

“Řekl jste množné číslo – existují i jiná slova?” H. mlčel. “NO tak, drahoušku, řekni další slova,” nutila ho S.

“No, někdy jsou i jiná slova,” přiznával neochotně. “Jako třeba “řízní”, nebo “kladivo”, nebo “krev””.

“Všechny vyjadřují zlobu. Nemyslím, že by vám přišli na mysl, pokud byste neměl pořádnou zlost.”

“Nemám na nikoho zlost,” prohlašoval H.

“Co si myslíte, vy, S, myslíte, že se na někoho zlobíte?”

“Ach, myslím, že mě H. nenávidí,” řekla se šibalským úsměvem, jako kdyby mluvila o nějaké podařené lumpárně, které se dopustilo děcko od sousedů.

Užasle jsem na ni hleděl. Začínal jsem tušit, kde se skrývá pravda, ale stěží jsem si dokázal představit, že to přijímá tak nevzrušeně. “Nebojíte se, že by vám mohl ublížit?”

“H.? Ten by neublížil ani mouše, že drahoušku?”

H. neodpověděl.

“Vážně přemýšlí o zabíjení. Měl bych strach žít s manželem, který mě nenávidí...”

“Ale doktore, vy to nechápete, nemohl by mi ublížit, je to takový slaboch.”

H. tvář postrádala jakýkoli výraz. “Jak na vás působí, když slyšíte svou ženu říkat, že jste slaboch?”

“Má pravdu, jsem ubohý.”

“I kdyby měla pravdu, jak na vás tento fakt působí?”

“Chtěl bych být silnější.” Odpověděl bez nadšení.

“H. neumí ani řídit auto. Nemůže beze mne vyjít z domu, nemůže jít sám do obchodu, ani nikam, kde je hodně lidí, že drahoušku?”

H. přisvědčil.

“Zdá se, že se svou ženou souhlasíte naprosto ve všem,” poznamenal jsem.

“Říká pravdu, nemohu jít nikam bez ní.”

“Proč nemůžete?”

“Mám strach.”

“Strach z čeho, zatraceně?” chtěl jsem ho vyprovokovat.

“Nevím,” odpověděl sklesle. “Jediné co vám mohu říci, je to, že kdykoli musím něco udělat sám, dostanu panický strach. Není-li S. nablízku, aby mi pomohla, hrozně se vyděsím.”

“Mluvíte, jako kdybyste byl malé dítě,”

Sára se sama pro sebe uspokojeně usmála: “H. je svým způsobem dítě. Příliš jsi nedospěl, vidě, drahoušku.”

“Možná, že nechcete, aby dospěl,” řekl jsem rychle a obrátil se k ní.

S. po mně šlehla nečekaně nenávisným pohledem. “Chtít?” vyštěkla. “Kdo se kdy ohlížel na to, co já chci? Na mých potřebách málo záleží. Nikdy nikomu na mých potřebách nezáleželo. Nejde o to, co chci nebo ne. Dělá jen to, co dělat musím, co mu Bůh přeje, abych dělala. Tak mi tu nevykládejte pohádky. Kdo se stará o to, že je pro mě H. přítěží? Koho zajímá, že musím odřít všechnu práci, řízení, nakupování? Nestěžuji si. Ne. Jaká já mám práva? Ne, S. nemá žádná práva. Nestěžuje si. H: je v depresi. Nemám právo si stěžovat, je ubožáček, lidský červ, ale nikdo nedbá na to, co S. Tiše nesu břímě, které mi naložil Bůh. S. dělá to, co dělat musí.”

Pokračoval jsem, mnohem více ze zvědavosti než z pocitu, že existuje způsob, kterým bych mohl situaci zabránit. “Soudím, že nemáte děti, bylo to vaše rozhodnutí?”

“H. nemůže mít děti,” oznamovala S.

“Ach tak, jak to víte?”

S. se po mně podívala pohledem, který naznačoval, že jsem ignorant. "Protože já jsem byla na vyšetření a nic mi nechybí."

"Vy jste se nechal vyšetřit?" zeptal jsem se H. Zavrtěl hlavou.

"Proč ne?"

"Proč bych měl?"

"H. vy jste ten nejpasivnější muž, kterého jsem viděl. Přijmete trpně, že vám vaše žena o svém vyšetření řekla pravdu. Trpně přijmete, že jestliže její vyšetření bylo pozitivní, musí být vaše negativní. Existuje spousta případů, kdy oba rodiče jsou zdraví, a přesto stále nemají děti. Proč si to neověříte?"

"To by nemělo smysl," odpověděla S. za něho. "Jsme příliš staří na to, abychom měli děti. A na další testy už nemáme peníze. Já sama vydělávám. A dovede ti představit H. jako otce?"

"Ale nestálo by to za to už z toho důvodu, aby H. věděl, že není fyzicky nezpůsobilý být otcem?"

"S. má pravdu, nemělo by to smysl."

Začalo mě to unavovat. Sice ještě zbýval čas, ale měl jsem sto chutí ukončit tento rozhovor. Nebyla naděje na změnu. H. nebylo pomoci. Byl již příliš daleko. Ale proč? Proč a jak dojde k tomu, že se člověk octne v takové mizérii? "Řekněte mi něco o svém dětství,"

"Nemám, co bych řekl," zamumlal H.

"No tak třeba, jak daleko jste došel ve škole."

"H byl na Yale, ale potom jsi vyletěl, že drahoušku?" odpověděla za něj S.

H. přisvědčil. Tento člověk býval kdysi mladým studentem s jiskřivým zrakem? "Jak vás napadlo jít na Yale?"

"Moje rodina byla bohatá."

"Ale domnívám se, že jste musel být dost chytrý."

"Když nepracujete, chytrost vám není k ničemu," vložila se do toho opět S. "Nezáleží na chytrosti, ale na výsledku, říkám vždycky."

Obrátil jsem se k ní: "Uvědomujete si, že kdykoli se pokusím u vašeho manžele vyzdvihnout něco pozitivního, vskočíte do toho a kastujete ho?"

Začala křičet: "Kastruju, jo? Já že ho kastruju? Všichni doktoři jsou stejní. Možná ho kastrujete, říkají. Chcete říci, že je všechno moje chyba? Všechno vždycky byla S. chyba. H: nepracuje, neřídí auto, nedělá nic, ale všechno je S: chyba. Byl kastrovaný dřív, než jsem se s ním setkala. Jeho matka byla sprostá alkoholička. Otec stejný slaboch jako on. A nakonec mě ještě obvinil, že jsem si ho vzala pro peníze. Jaké

peníze? ... Nikdo ani nehnul prstem, aby mi pomohl. S. nikdo nepomůže. S. je na všechno sama. A ona ho kastruje, tvrdí všichni. Myslíte si, že se někdo z nich o mě kdy zajímal? Ne. Ano jeden. Umí jen obviňovat.”

“rád bych se o vás zajímal,” řekl jsem mírně a dodal jsem, “Když mi to ovšem dovolíte. Proč mi nepovíte něco o své rodině a svém dětství?”

“Takže teď vám mám být pacientem já?” Zeptala se trpce. “To tedy lituji. Nehodlám vám dělat pokusného králíka. Nepotřebuji vaši pomoc. Jsem v pořádku. Náš pastor mi poskytne veškerou pomoc, kterou potřebuji. Ten mi rozumí. Ví, co musím snášet. Bůh mi dává sílu. Přišli jsme, abyste pomohl H. Jemu je pomoci nejvíc potřebí, doufám, že mu pomůžete.”

“S, máte sice pravdu, že H. potřebuje pomoc nejvíc, a uděláme, co bude v našich silách, abychom mu pomohli. Ale domnívám se, že stejně tak potřebujete pomoc i vy. Situace, v které se nacházíte, je komplikovaná, vidím, že vás to vyvádí z rovnováhy. Myslím, že byste se cítila o hodně lépe, kdybyste si o tom mohla s někým pohovořit, nebo mi dovolila, abych vám dal slabé uklidňující prášky.

S. se ale mezitím vzpamatovala. Opřela se o opěradlo židle a usmála se na mě, jako bych byl sice milý, ale chybný zelenáč. “Děkuji, doktore, jste velice laskav, ale nejsem vůbec rozrušena, jak tvrdíte. Jen málo věcí na tomto světě mě dokáže vyvést z rovnováhy.”

“Dovolil bych si oponovat. Domnívám se, že ještě před chvílí jste byla velice rozčilená.”

“Možná, že máte pravdu,” odpověděla S., snad proto, abychom to nepřetřásali. “H. nemoc je pro mě příšerným břemenem. Kolikrát si říkám, jestli by pro mne nebylo mnohem snazší, kdyby neexistoval.”

Podvědomě jsem sebou trhl. H. výraz se nijak nezměnil. Byl již v takovém stadiu deprese, že se ho nic nemohlo dotknout. “Proč ho tedy neopustíte? Jistě byste se bez tohoto břemene cítila lépe. A možná, do budoucna by to prospělo i H., kdyby byl nucen postavit se na vlastní nohy.”

“Bojím se, že by to nešlo, doktore. H. mne příliš potřebuje.” Odpověděla S. s mateřským úsměvem. “Nepřenesl bys to přes srdce, kdybych tě opustila, vid', drahoušku?”

H. přelétl po tváři poděšený výraz.

“Bylo by to pro něj jistě těžké,” souhlasil jsem. “Ale snad by se dalo zařídit, aby H. šel na delší dobu do nemocnice. By budete vědět, že je tam o něho postaráno, a on tam může zůstat tak dlouho, dokud se nové situaci nepřizpůsobí.”

“Myslíš, že by se ti to líbilo, drahoušku?” zeptala Se H. “Chtěl bys, abych tě opustila a ty abys musel zpátky do nemocnice?”

“To ne, prosím vás ne.”

“Řekni doktorovi, proč nechceš, abych tě opustila, drahoušku,” vynucovala si S.

“Miluji tě,” zakňoural H.

“Vidíte, doktora,” řekla S. vítězoslavně. “Přece ho nemůžu opustit, když mě miluje.”

“A vy ho milujete?”

“Milovat?” řekla S. skoro s pobavením. “Co to má společného s láskou? Ne, myslím, že lepší slovo je povinnost, doktore.”

“Nejsem jist, do jaké míry je to u vás povinnost, a do jaké potřeba,” zaútočil jsem: “Zdá se mi, že máte hluboce zakořeněnou potřebu právě takového břemene, které pro vás H. ztělesňuje. Možná je to proto, že jste nikdy neměla vlastní dítě. Možná se z H. snažíte udělat to dítě, které nemůže mít. Nevím. Ale vím, že z toho nebo toho důvodu máte silnou potřebu H. ovládat, stejně jako on má silnou potřebu být na vás závislý. Vaše i jeho potřeby docházejí naplnění tímto podivným manželstvím.”

S. se zasmála divným, nepřírozeným chichotem. “Jabka a pomeranče, doktore. Nemůžete je srovnávat. Nemůžete srovnávat H. a mě, jsme jako jabka a pomeranče. Ale vy nevíte, co je co, že ne? Jsem já jabko, nebo pomeranč? Mám zvrásněnou slupku nebo hladkou? Hroší kůži?” opět vydala ten zvláštní chichot. “Myslím, že mám hroší kůži. Musíte mít hroší kůži, abyste se ubránili těm, kteří vás pronásledují. Vy jste pavědecký perzekutor. Nevadí. Vám, jak se vypořádat s požírači jablek a pomerančů. Bůh mě miluje. Jeho moc není z tohoto světa. Můžete si myslet a říkat, co chcete, stejně je to všechno smetí,” vyštěkla. “tam končí slupky od pomerančů a jablek. Ve smetí. A tam taky skončíte vy všichni pavědečtí perzekutoři, na smetišti. S ostatním shnilým ovocem,” ukončila triumfálně.

Když jsem viděl, jak nad sebou S. ztrácí kontrolu, začal jsem se bát, jestli jsem neudělal chybu, když jsem ji konfrontoval tak přímo. H. se svou mizérií byl o sobě až dost, čemu by posloužilo, kdyby skončili oba v nemocnici? S. se asi cítila zahnána do rohu. Měl bych jí raději dát možnost, aby se vzpamatovala.

“Náš čas už téměř vypršel, musíme se ještě dohodnout na dalším postupu léčby. Soudím, S., že sama nemáte momentálně potřebu se

léčit, a jak se zdá, fungujete docela dobře. Ale H. potřebuje rozhodně někoho, kdo by se o něj staral, nemyslíte?”

“Ano, je na tom bleď,” přitakala S., tváříc se, jako by posledních pět minut nebylo. “Mělo bychom udělat všechno, co můžeme, abychom mu pomohli.” Oddychl jsem si, narážka na manželství, i když ničeho nedosáhla, aspoň nezpůsobila žádnou dodatečnou škodu. “Vyhovují vám léky, které užíváte?” H. přikývnul. “Dobře, zůstaneme u prášku, a co psychoterapie, nemyslíte, že byste si rád o svých problémech s někým důkladně pohovořil?”

H. zavrtěl hlavou. “Nedělá mi to dobře...”

Nejzajímavějším aspektem tohoto případu není S. zlo, ale H. poddanský vztah k němu. H. byl S. zotročený. Motiv zotročení není netypické pro pohádky a báje, v nichž princové a princezny a jiné bytosti bývají lapeni do osidel zlých sil nějaké čarodějnice. Stejně jak ostatní báje dotýkající se otázky zla, vyžadovaly by i tyto důkladnější studium. Ale na rozdíl od těchto bájí, nemohl jsem H. z jeho otroctví vysvobodit. Bylo to dobrovolné otroctví. H. dobrovolně dal svou duši do držby S. Proč?

Byl pasivní člověk”, Závislý, nečinný, infantilní,. Líný. Fromm razil “krvesmilná symbióza” pro jednu ze tří složek “syndromu zkázy” nebo zlého charakterového typu; přestože H. nenaplňoval ostatní složky, byl zhmotněním, chodícím příkladem... Potvrzuje to, že vstoupil-li do submisivního vztahu se zlem, bylo to jen proto, že byl částečně zlý sám. Je pravdou, že jeho otroctví mu neskýtalo pohodlí. Matně si uvědomoval, do jak strašlivé pasti to upadl, a nutkavě se potácel tam a zpět mezi dvěma nejsnadnějšími cestami jak z toho ven: zabít S. nebo sebe. Byl ovšem líný uvažovat o jediné logické únikové cestě, která se před ním otevírala: jasná, ale obtížnější cesta psychické nezávislosti.

Proč byl H tak extrémně líný, nemůžeme říci určitě. Matka alkoholická, otec slaboch vyvolává domněnku, že pocházel z rodiny, kde rodiče reprezentovali líné, tedy nečinné modelové typy, a proto možná nebyly v dostatečné míře naplňovány jeho dětské potřeby. Možná už v době, kdy potkal S byl hluboce línou osobností, která podvědomě hledá silnou matku, kterou nikdy nemělo, aby se o něj starala. S. vyhovovala těmto požadavkům stejně, jako on zapadal do její představy potencionálního otroka. Jak byl vztah jednou ustaven, stal se z něho začarovaný kruh, přirozeně jen znásobující chorobnost jich obou. S. dominující postavení zvyšovalo jeho podřízenost, zatímco jeho slabost živila její touhu někoho ovládat.

H. tedy nebyl jen nedobrovolnou obětí S. zla. Obecné pravidlo: *Nestávám se partnerem zlých lidí náhodou.* V dospělosti nejsme nuceni osudem, abychom padli do pastí zlých sil. Klademe si past sami. Jak to funguje uvidíme v předposlední kapitole, kde se budeme zabývat fenoménem skupinového zla, a tím, jak ohromná spousta lidí se může spolupodílet na těch nejodpornějších zločinech.

Oba B. rodiče se zdáli být zlí, manželé RT. Taky. Ale kvůli samotné podstatě jejich zla jsem se jim nemohl dostatečně přiblížit, abych je poznal lépe. Moje spekulativní domněnka je, že nebyli do té míry stejně zlí, jako se zdáli. Pochybuji, že by bylo dost dobře možné, aby dva bezvýhradně zlí jedinci spolu žili v omezeném prostoru manželského svazku. Na nezbytnou spolupráci by byli oba příliš destruktivní. Myslím tedy, že jeden či druhý z B. rodičů nebo R. byli dominantní co se týče jejich společného zla. V každém zlém páru bychom objevili jednoho partnera aspoň lehce v područí toho druhého, stejně jako H. byl ovládan S., i když stěží do stejné míry.

Vztah mezi H. a S. byl velmi chorobný. Ale druh vztahu, který tento případ ilustruje, i když se to může zdát zvláštní, je něčím dosti běžným. Problém ztrocení nebývá v manželství vzácný.

Zlo bylo definováno jako užití síly k ničení duchovního růstu druhých za účelem obrany a zachování integrity svého vlastního postiženého ega. Jinými slovy – obětování. Obvykle neobětujeme silné, ale slabé. Aby zlí mohli do té míry zneužívat své moci, musí v prvé řadě nějakou moc mít. Musí mít určitou nadvládu nad svými oběťmi. Nejčastějším takovým vztahem je nadvláda rodičů nad svými dětmi. Děti jsou slabé, bezbranné, uvězněné do vztahu ke svým rodičům. V područí se už rodí. Není tedy divu, že převážnou obětí zla tvoří právě děti, jako B. a R.

Někdy mohou být i dospělí natolik bezmocní, že je pro ně únik nemožný. Mohou být bezmocní, když je na jejich hlavu namířena zbraň, ... nebo mohou být bezmocní na základě vlastního nedostatku odvahy. Ale na rozdíl od např. obyvatel My lai nebo dětí, byl H. fyzicky natolik svobodný, že uniknout mohl. Teoreticky mohl od S. odejít. Připoutal se k ní řetězy lenosti a závislosti, a ustrnul v dětské impotenci. Kdykoli se dospělý, aniž by na jeho hlavu byla namířena pistole, stane obětí zla, je to proto, že v určitém smyslu přistoupil na stejný obchod jako H.

MENTÁLNÍ CHOROBY A POJMENOVÁNÍ ZLA

Dáme-li něčemu jméno, nepochybně nad tím získáváme určitou moc. Skrze jméno jsme schopni to identifikovat. Stojíme v bezmoci nad nemocí, dokud ji nedokážeme pojmenovat. Pojmenováním víme, jak ji léčit.

Je ovšem zlo nemoc? Mnoho lidí bude tvrdit, že není. Několik důvodů jim v tom brání. Některé jsou emocionální. Zlo v nás vzbuzuje pocit hnusu a nenávisti. K nemocným lítost a soucit. Máme cítit soucit s rodiči, kteří dají zbraň...? Lidem, kterým se zde dostalo označení zlí – nebyli duševně nemocní, nebyli dementní, byli to lidé uvažující logicky a duchapřítomně, ovládají se, vykonávají odpovědná zaměstnání, vydělávají peníze, fungují bez problému ve společenském systému, při zběžném pohledu nejeví ani známky duševní vyšinutosti. Ovšem skutečnost, že nejsme schopni cítit ani trochu soucitu k těm, kdož jsou zlí, vypovídá jen o naší emocionální reakci a ne o realitě toho, zda je zlo nemocí nebo není.

Kromě emocionálních reakcí jsou ještě tři další racionální důvody, které nás nutí váhat, abychom nahlíželi zlo jako nemoc. I když každý z těchto tří důvodů je o sobě průkazný, budu přesto zastávat názor, že zlo by mělo být skutečně pokládáno za duševní chorobu. V souvislosti s tím se budu snažit dokázat klamné závěry v každém z těchto tří tvrzení.

První z nich tvrdí, že lidé by neměli být považováni za nemocné, dokud netrpí bolestí nebo nemohoucností – že neexistuje něco jako nemoc tam, kde není bolest. Člověk prožívá nemoc, když je ne-mocen, jde tedy o absenci moci a přítomnost nemohoucnosti.

Zlí lidé, které jsem popisoval zde, se jistě za nemocné nepovažovali a ani se nezdálo, že by v jakémkoli smyslu trpěli. Jistě by se neoznačili za pacienty. Pro zlé lidi je charakteristické, že jsou ve svém narcismu přesvědčeni, že s nimi nemůže být nic v nepořádku, že jsou po psychické stránce dokonalými lidskými vzorky. Jestliže by tedy zjevné utrpení a sebedefinice měla být kritéria pro nemoc, pak by zlí lidé byli těmi posledními, které bychom mohli považovat za duševně nemocné.

Tento argument je sporný v mnoha ohledech. Je mnoho nemocí, které jsou ve svém počátečním stádiu asymptomatické. Člověk, kterému při prohlídce zjistí tlak 200/120 se může cítit dokonale zdrav. Pře-

depíšeme mu lék, který mu jeho tlak sníží, i když se po něm bude cítit pravděpodobně hůře? Nebo budeme čekat, až po mrtvici ochrne...

Ovšem když nám doktor oznámí, že je s námi něco v nepořádku, bereme jeho slova vážně, ať už trpíme bolestí nebo ne.

Jsou výjimky, ale – dovolíme jim např. utéci z nemocnice...? Uvědomujeme si, že jejich neschopnost označit sami sebe za nemocné navzdory důkazům o opaku je součástí nemoci samotné. Nechci tím tvrdit, že zlé lidi je třeba fyzicky omezovat či potlačovat jejich občanské svobody při běžném způsobu života. Ovšem tvrdím, že neschopnost zlých lidí označit se za nemocné je základní, nedílnou součástí jejich postižení. A tvrdím k tomu, že každý nemoc, ať už se jedná o zlo nebo delirium, cukrovku... je objektivní realitou, jejíž definice nepodléhá subjektivnímu uznání či neuznání tohoto faktu.

Stejně tak tvrzení, že nemoc je možno vymezit na základě citového utrpení, v mnoha ohledech pokulhává. Často ti duševně nejzdravější a nejzralejší z nás, jsou ti, kterým je dáno trpět bolestněji, než si obyčejný člověk dokáže představit. Tato neochota prožívat emocionální bolest leží v samotných kořenech citových poruch. Ti, kdo jsou schopni plně prožívat úzkost, pochybnosti, zmatek, zoufalství, mohou být ve skutečnosti nekonečně zdravější než ti, kdo jsou za všech okolností sebejistí a samolibí. Popírání utrpení je tedy lepší charakteristikou nemoci než jeho přijetí.

Zlí lidé odmítají trpět za své viny, odmítají bolestivé uvědomění vlastních hříchů, nezpůsobilosti a nedokonalosti – a svou bolest skrze projekci a obětování svalují na druhé. Oni sami možná netrpí, ale lidé kolem nich ano. Zlí lidé jsou příčinou utrpení. Pro ty, kdo jsou v jejich područí, konstruují miniaturní chorou společnost. Ve skutečnosti nejsme jen jako jednotlivci, ale i jako sociální bytosti, které jsou nedílnou součástí rozsáhlejšího organismu zvaného společnost. I kdybychom při definici nemoci trvali na pojmu citového utrpení, nebylo by moudré ani bezpodmínečně nutně pojmát je jen z hlediska jednotlivce. Je dost možné, že rodiče zde popisovaní netrpěli, ale jejich rodiny ano. Z hlediska "teorie systému" je utrpení těchto dětí příznakem ne jejich vlastní nemoci, ale nemoci jejich rodičů. Hodláme tedy považovat jedince za zdravé jen z toho důvodu, že netrpí žádnou bolestí – bez ohledu na to, kolik utrpení působí blížním?

Nakonec, kdo je schopen posoudit, čím zlí lidé trpí? Jisté je, že *působí dojemem*, že nijak hluboce netrpí. Protože si nemohou připustit ani slabost, ani nedokonalost, nutně musí zachovávat toto zdání. Sami

sobě musí připadat neustále nad věcí, musí neustále ovládat a velet. Příkazuje jim to jejich narcisismus. My ale víme, že doopravdy je to jinak. Víme, že pro svou rodičovskou roli byli silně nezpůsobili. Jejich zdání způsobilosti, které zachovávali, bylo právě tím: zdáním. Přetvářkou. Spíš než že by ovládali sami, byl to jejich narcisismus, který ovládal je – stále se dožadující, nutící je zachovávat klamné zdání zdraví a neporušenosti.

Pomysleme jen na množství psychické energie, kterou toto nepřetržité zachovávání přetvářky pro zlí lidi charakteristické vyžaduje! Vkládají asi nejméně tolik energie do svého scestného odůvodňování a destruktivní kompenzace jako ti nejzdravější do milujícího chování. Proč? Co je žene? Strach. Mají panickou hrůzu, že jejich přetvářka bude prohlédnuta a budou v pravém světle vystaveni světu i sobě samotným. Žijí v nepřetržitém strachu, že jednou budou konfrontováni se svým zlem. Strach je ze všech emocí ten nejne příjemnější. Nehledě k tomu, jak úspěšně se jim v každodenních záležitostech daří vyvolávat zdání klidu a vyrovnanosti, žijí zlí lidé své životy ve strachu. Je to děs – a utrpení – tak vetkané do jejich životů, že oni sami to možná ani tak nepocítují. A kdyby mohli, jejich neutuchající narcisismus jim nedovolí, aby si to přiznali. Když už tedy nedokážeme zlé lidi litovat pro jejich nevyhnutelně děsné stáří a stav jejich duší po smrti, jistě je můžeme litovat kvůli neustálému strachu provázejícímu jejich životy.

Ať už zlí lidé trpí nebo ne, je utrpení zážitek natolik subjektivní, a samotný jeho význam tak komplexní, že bude lépe nevymezovat nemoc z tohoto hlediska. Nemoc by měla být definována jako *jakýkoli nedostatek ve struktuře organismu nebo osobnosti, který nám zabraňuje plně rozvinout veškerý náš lidský potenciál*.

Názory na to, co vlastně lidský potenciál je, se jistě různí. Ale ve všech dobách všech kultur existovalo nemalé množství jak mužů, tak žen, kteří na vrcholu zralosti dosáhli jistě vznešenosti života, takže se o nich dá říci: "Stali se opravdovými lidmi." Čímž míníme, že jejich životů jakoby se dotkla božská jiskra. A my máme možnost tyto lidi a jejich charakteristické rysy zkoumat. Krátce řečeno – jsou moudří a vědomí si sami sebe, užívají života s vervou a zároveň dokáží čelit smrti a přijmout její nevyhnutelnost; pracují plodně, tvořivě a zjevně milují své spolubližní, které vedou s vlídností, která je záměrem i cílem.

Většina lidí je však na těle i duchu tak pokřivená, že se jim nikdy nepodaří dosáhnout tohoto povzneseného stavu ani přes jejich nejlep-

ší snahu, bez výrazné terapeutické pomoci. Mezi těmito davy zmrzačených zlo přežívá, což je politováníhodné.

Další důvod, proč mohou lidé váhat označit zlo za chorobu je představa, že nemocný člověk musí být nutně obětí. Máme sklony si myslet, že nemoc je něco, co na nás padá, stav, který nemůžeme ovlivnit, nešťastná náhoda, která nás navštívila nepříznivým řízením osudu...

Mnoho nemocí tak jistě vypadá. Mnoho dalších – možná většina – se do tohoto vzorce nehodí. Je snad obětí dítě, které bylo zachyceno autem, přestože mu bylo řečeno, ať to nedělá? A co řidič auta, který spěchá na schůzku a zaviní nehodu...? Přehlédněme jen množství psychosomatických poruch nebo nemocí zaviněných stresem. Jsou obětmi lidé, kteří následkem toho, že nemají rádi svou práci, trpí bolestmi hlavy? Obětmi čeho? Je obětí žena, která dostane astmatický záchvat pokaždé, když se cítí zanedbávána a osamocená? Všichni tito lidé jsou do jisté míry svými vlastními obětmi. Jejich vlastní pohnutky, selhání a rozhodnutí jsou úzce spjatý s kořeny jejich postižení a chorob. A přestože do určité míry za své nemoci zodpovídají, považujeme je za nemocné. Viz diskuse o alkoholismu. Závěr: alkoholismus je nemocí, i když se alkoholik jeví obětí svých vlastních chyb a selhání.

U otázky zla je to podobně. Zlo každého může být téměř vždy poznamenáno okolnostmi dětství, hříchy rodičů, přirozenými dědičnými vlastnostmi. Ale zlo je vždy podmíněno volbou – celou řadou rozhodnutí. Skutečnost že jsme odpovědní za zdravý stav našich duší, nevylučuje možnost, že bídný stav neznamená nemoc. Věřím, že se pohybujeme na té nejbezpečnější a nejspolehlivější půdě, nesnažíme-li se vymezovat nemoc v termínech oběti a zodpovědnosti, ale namísto toho podržíme výše zmíněnou definici: nedostatek ve struktuře organismu nebo osobnosti,...

Poslední argument proti definování zla jako nemoci je přesvědčení, že zlo je stav zdánlivě nevyléčitelný. A když neznamená lék ani léčbu...? Jako stárí. Ale je mnoho nemocí, na které nemáme lék, a které nazýváme nemocemi. Roztroušená skleróza, duševní zaostalost. Možná někdy léky objevíme. Není to i v případě zla? Neovládáme dnes přiměřený a účinný způsob, jak zlo trvale zbavit jeho nesnášenlivost a destruktivitu. Dáme od toho proto ruce pryč?

Označení nemocí zahrnuje, že postižení není nevyhnutelné, že vyléčení by mělo být možné, že je možno vědecky zkoumat a metody léčby odhalit. Je-li zlo nemocí, mělo by se stát předmětem výzkumu jako ostatní duševní choroby, ať už schizofrenie nebo neurastenie.

Záměrem knihy je, aby fenomén zla mohl být podroben vědeckému zkoumání.

Označíme-li zlo jako nemoc, umožní nám to také přistupovat ke zlým lidem se soucitem. Zlo v nás ve své podstatě vzbuzuje spíše touhu ničit než léčit, spíš nenávidět, než litovat. I když tyto přirozené reakce mají sloužit k ochraně bezmocných, zabraňují zároveň řešení.

Kněz revidující mi první část knihy napsal: “Jsem rád, že jste označil zlo jako nemoc. Není to ledajaká nemoc, je to prazákladní nemoc.”

Bude-li nakonec zlo zařazeno mezi psychické poruchy, je natolik specifické, aby mu byla vyhrazena samostatná kategorie nebo se hodí do některé z kategorií existujících? Současný klasifikační systém psychických poruch se zdá být postačitelý pro prosté připojení zla jako podkategorie. Existující široká kategorie poruch osobnosti zahrnuje v současné době ta psychologická postižení, u nichž je převažujícím rysem popírání osobní odpovědnosti. Se svou houževnatou neochotou přijmout vědomí vlastní hříšnosti a popíráním své nedokonalosti, by se zlí lidé dali snadno zařadit do této rozsáhlé diagnostické kategorie. Jako podkategorii dokonce tato zahrnuje postižení nazvané “narcistická porucha osobnosti”. Nebylo by tak nepřiměřené klasifikovat zlé lidi vytvořením specifické odchylky této narcistické poruchy osobnosti.

Ale je jeden sporný bod. Když jsem konfrontoval S. s vlastní zodpovědností za stav jejího manželství, přešla do “levého pole”. Ztratila nejen duševní rovnováhu, ale zdálo se, že ztratila vládu nad svými myšlenkami vůbec. Její myšlení bylo dezintegrováno. Ta je charakteristická spíše pro schizofrenii než pro poruchy osobnosti. Je možné, že S. byla schizofrenička?

Psychiatrii často odkazují k něčemu, co nazývají “ambulantní schizofrenie”. Jde o jedince, kteří fungují v normálním životě bez problémů, u nichž nehrozí, že by se kdy v plné míře rozpoutala schizofrenická porucha, ani nevyžadují hospitalizaci, kteří ale vykazují občasnou dezintegraci myšlení – zejména v období stresu – v mnohém připomínající “klasickou schizofrenii”. Nejde ale o formální diagnostickou kategorii, a to proto, že nemáme dostatek poznatků, které by poskytovaly jistotu. Nevíme, je-li reálný vztah mezi touto poruchou a schizofrenií.

Zlí lidé a ambulantní schizofrenici – tyto kategorie se překrývají jistým způsobem.

Myslím, že nadešel čas, aby psychiatrie rozpoznala novou, odlišnou variantu poruchy osobnosti, která by zahrnovala i ty, které nazývám zlými. Kromě naprostého popření odpovědnosti, kterými se všechny

poruchy osobnosti vyznačují, bych specificky k charakteristice zla doplnil:

důsledně destruktivní chování, obětující druhé, které bývá často zcela skryté.

Nadprůměrná, i když obvykle skrývaná netolerance k jakékoli kritice a další formy narcistického postižení

Výrazná starost o vnější dojem a představu vlastní úctyhodnosti vedoucí k ustálenému životnímu stylu, ale také k přetvářce a zastírání nenávistných pocitů a pomstychtivých pohnutek

Duševní nevyzpytatelnost, s narůstající pravděpodobností lehké schizofrenické poruchy myšlení v období stresu

Dalším pádným důvodem k pojmenování zla je: uzdravení jeho obětí. Dítě je schopno emocionálně přežít jen za pomoci vydatného opevňování své psýchy. Toto opevňování nebo psychologická obrana je nezbytné pro jejich přežití v dětství, nevyhnutelně deformuje a ohrožuje jejich životy v dospělosti.

Děti zlých rodičů vstupují do dospělosti se závažnými psychickými poruchami. Nikdo nemůže být vyléčen ze svých šrámů, kterými ho poznamenala nutnost žít v těsné blízkosti zla, aniž bychom přesně pojmenovali zdroj jeho problémů.

Dojít k vyrovnání se zlem v něčí rodině je snad tou nejtěžší a nejbolestnější psychologickou zkouškou, před níž může být člověk postaven. Většina z nich končí neúspěchem, takže zůstávají jeho oběťmi. Dojít k vyrovnání znamená "přijít na jméno". Naši povinnosti jako terapeutů je udělat vše, co je v našich silách, abychom pomohli obětem zla odhalit a pojmenovat příčinu jejich postižení. Dva případy ne ukážku, jak je při poskytnutí pomoci rozpoznat pravou tvář zla.

PŘÍPAD O SNU VODOO

Angela neuměla mluvit. Na terapii nastoupila ve věku třiceti let, protože měla problémy navázat s kýmkoli intimní vztah. Byla kvalifikovanou učitelkou, studentům dokázala přednášet s plynulou výmluvností. Jakmile navázala vztah se mnou, měla svázaný jazyk. Dlouhé chvíle ticha byly přerušeny občas krátkým výbuchy téměř nesrozumitelné řeči. Nejprve jsem měl dojem, že její vzlyky odrážejí jen pocit zdrcujícího smutku, postupně jsem si uvědomil, že jsou určitým me-

chanismem, který byl vytvořen proto, aby jí zabránil artikulovat. Připomínalo mi to dítě plačtivě se pokoušející protestovat nespravedlivému jednání ze strany rodičů, když mu bylo předtím přikázáno, aby neodmlouvalo. Přiznala, že podobné potíže s mluvením zažívá při všech svých intimních vztazích, a se mnou se tento problém vystupňoval – ztělesňoval jsem pro ni zřejmě autoritativní postavu – rodiče.

A. otec opustil rodinu, když jí bylo pět let. Maminka byla podivínská. Nutila dítě přebarvit si krásné vlasy na blond. Měla zřejmě minimální schopnost či touhu uznat A. jako samostatnou bytost se svými vlastními právy. Neměla soukromí, nesměla si zamknout dveře. První výraz, ke kterému jsme došli v souvislosti s matkou byl “neodbytná”. K neumoření neodbytná. Nepřišlo jí na mysl, že jakkoli zasahuje do A. osobnosti či jejího soukromí, nestrpěla omezování této své dotěrnosti.

V druhém roce terapie byla A. schopna poznat souvislost mezi svými problémy s vyjadřováním a matčinou neodbytností. Její mlčení bylo hradbou, kterou její matka nemohla překročit. Ať už jakkoli toužila ovlivňovat myšlenky či osobnost dcery, skrze mlčení si A. mohla chránit soukromí své mysli. Kdykoli se její matka pokusila toto soukromí narušit, A. se obrnila mlčením. Postupem doby jsme odhalili, že tato hradba ticha nesloužila jen k tomu, aby odradila matku, ale také aby skryla A. zlost. A. se poučila, že nemá smysl se s matkou přít, trest za takový zločin byl drtivý. Následně začala mít svázaný jazyk pokaždé, když hrozilo nebezpečí, že bude muset vyjádřit svou zlost.

Psychoterapie je proces, který se vtírá do soukromí, a terapeut je v tomto procesu vždy autoritativní postavou. Byl jsem vůči A. v rodičovské pozici a toužil jsem proniknout do těch nejskrytějších zákoutí její duše, není divu, že ve vztahu ke mně dramaticky reaktivovala hradbu ticha, kterou si zbudovala v průběhu dětství. Až pochopila, že mezi mnou a její matkou je zásadní rozdíl, dokázala tuto hradbu mlčení prolomit. A. si postupně začala uvědomovat, že mám neochvějnou a opravdovou úctu k její osobnosti a neopakovatelné individualitě jejího ducha. Trvalo ještě další roky, než byla schopna se mnou mluvit otevřeně.

Ještě stále se neosvobodila od vlivu své matky. Vdala se za muže, který ji stejně jako její otec opustil, a s dítětem o něž se musela starat, byla odkázána na občasnou finanční výpomoc matky. Co je důležitější – stále se upírala k naději, že se matka změní a uvědomí si, že jí ublížila.

Vyprávěla mi sen – “byla jsem v nějaké budově, přišli tam lidé v bílých hábitech, skupina okultistů. Cítila jsem se být součástí toho kultu, nějakého děsivého rituálu. Byla jsem obdařena magickými schopnostmi, dokázala jsem vzlétnout ke stropu. Také jsem ale byla součástí toho rituálu. Nic jsem nedělala dobrovolně. Byla jsem jakoby lapena do situace. Bylo to hrozně nepříjemné.”

“Máte představu, co by sen mohl znamenat?”

“Vím, odkud pochází. Na večírku minulý týden lidé, co se vrátili z Haiti, popisovali, jak navštívili místo, kde se koná voodoo. Mýtina uprostřed lesa. Kameny krvavé, peří kuřat. Dělalo se mi z toho špatně. Něčím mi ten sen připomínal tento obřad a bylo to, jako by mne něco nutilo něco jiného zabít. Zároveň jsem měla pocit, že já sama budu tou obětí. Bylo to odporné, nechci o tom mluvit.”

“K čemu dalšímu by se ten sen mohl vztahovat?”

A. vypadala otráveně. “Nic jiného mě nenapadá.”

“Ale to nijak nevysvětluje ten sen. Ze všech zážitků posledních týdnů jste si vybrala tento pro svůj sen. Ta volba jistě není náhodná. Musí existovat konkrétní důvod, proč voodoo je ve středu vašeho zájmu.”

“Ale mě obřady voodoo nezajímají, a na ten sen nerada vzpomínám.”

“CO vás na tom snu rozrušuje nejvíc?”

“Bylo tam něco zlého. Proto o tom nechci mluvit.”

“Možná, že se něco zlého děje i ve vašem životě.”

“Ne. byl to jen hloupý sen, nechci o tom mluvit.”

“Myslíte si, že na vaší matce je něco zlého?” spekuloval jsem.

“Chorobného, ne zlého.”

“jaký je mezi tím rozdíl?”

“Vlastně jsem na svou matku naštvaná, asi po tisícáté. Minulý týden mi odešlo auto. Z banky jsem si mohla vypůjčit tak na to, a bych složila zálohu na nové, ale nemám peníze na to, abych platila úroky. Volala jsem matce o bezúročnou půjčku. Tentokrát byla milá. Slíbila mi je, ale potom ty peníze nepřišly. Po dvou týdnech jsem jí volala znovu. Vykládala něco o tom, že to potrvá ještě dva týdny, jinak by přišla o úroky v bance. Pak mi volal bratr, matka ho využívá k nepříjemným vzkazům – že matka má na prsou bulku a bude muset jít na operaci. Řekl, že si dělá starosti, aby měla dostatek peněz na zabezpečení lékařské péče v stáří. A opravdu za tři dny jsem dostala dlužní úpis a chtěla podpis. Věděla jsem, že nečeká, že to udělám. Před rokem bych to neudělala. Ale kašlat na ni? Potřebuji ty peníze a nemám jinou možnost. Ale pořád kvůli tomu cítím výčitky.”

“Před rokem byste to nepodepsala?”

“Ne, tenkrát jsem se cítila provinile ještě mnohem více. Ale po naší terapii jsem pochopila, že to je prostě jen určitý druh hry, kterou se mnou hraje dokola. Pořád je opřed odchodem do nemocnice, před operací. Jednou rukou mi něco nabídne a druhou to bere zpět.”

“Jak často s vámi hrála takovou hru?”

“snad tisíckrát.”

“Vypadá to jak rituál, ne? Není to tak dlouho, co jste byla sama zatažena do zlého rituálu, nemám pravdu?” poznamenal jsem.

“Myslíte, že celý ten sen byl vlastně kvůli tomu?”

“Snad. Přestože jste tento rituál absolvovala již tolikrát, matka chce, abyste se cítila vina, stále jí to vychází, nezdá se vám? Pořád se cítíte provinile.”

“To je pravda. Ale pokaždé si říkám, jak můžu vědět, jestli tentokrát vážně nemá na prsou bulku. Možná jí opravdu křivdím.”

“Takže nikdy si nejste zcela jista, zda jste v tom rituálu obětí nebo obětíkem, jako ve vašem snu.”

“Ano, pokaždé mám pocit viny.”

“Klíčovým bodem ve vašem snu se zdá zlá podstata samotného rituálu. Tušíte, co dělá tento rituál probíhající mezi vámi a matkou zlým?”

“To nevím, že jsem k ní krutá?”

“A, kolik má vaše matka peněz? Má přece tři činžovní domy v Chicagu.”

“No, nejsou tak velké.”

“Jakou mají hodnotu? Půl milionu dolarů?”

“Je to možné.”

“Nebo milionu?”

“JE to možné.”

“Takže víte, že matka má milion dolarů, přesto jí dělá problém půjčit tisíc dolarů. Je ve skutečnosti dosti bohatou ženou, ale vytváří dojem, že je chudá. Znamená to, že lže?”

“Ano, myslím, že právě proto jsem na ni tak našťvaná,” přiznala A.

“Všude, kde je zlo, tam někde je lež, A., To, co dělá vzájemný rituál mezi vámi a vaší matkou zlým, je to, že se zakládá na lži.”

“Ale moje matka není zlá,” zvolala A.

“Proč si to myslíte?”

“Protože, prostě – není, proto. JE to přece moje matka. Co dělá, je špatné, ale nemůže být zlá.”

“Jaký je rozdíl mezi špatným a zlým?”

“Nejsem si jista,” řekla A. nešťastně.

“Já také ne, ale považuji za možné, že zlo je určitý druh onemocnění. Jde ovšem o onemocnění specifické. Nazveme-li něco nemocí, neznamená to, že to není zlé. Zlo je velmi reálné. A vy se musíte s touto realitou vypořádat. Váš sen se vás snaží upozornit na to, že vztah s vaší matkou je vlastně vztahem ke zlu. A dokud nebudete schopna přestat se stýkat se svou matkou, musíte si dávat co nejlepší pozor na všechno, co děláte. Společně musíme otevřeně čelit otázce jestli vaše matka je zlá nebo není, a co z této skutečnosti plyne – co to pro vás znamenalo v minulosti, co to může znamenat v budoucnosti.”

Ještě jednou se vrátíme k otázce narcisismu. Ve vztazích k druhým lidem tíhneme všichni k větší nebo menší míře egocentrismu. Každou danou situaci nahlížíme nejprve z toho hlediska, jak se nás dotýká osobně, dodatečně až jsme ochotní obtěžovat se přemýšlet, jak ta stejná situace může postihnout další zúčastněné. Ale zvláště, jestliže nám na druhé osobě záleží, obvykle dokážeme a nakonec i zvažujeme i její stanovisko, které může být dost odlišné od našeho.

To se nedá říci o těch, kdo jsou zlí. Jejich typ narcisismu je tak absolutní, že se zdá, že postrádají ať už vcelku nebo částečně jakoukoli schopnost empatie. A: matku nenapadlo uvažovat nad tím, že A. nechce mít blond vlasy. Stejně tak B. rodiče neuvažovali, jak B. přijme dárek... Hitler nepřemýšlel o tom, jak se budou cítit židé v plynové komoře.

Vidíme tedy, že narcisismus zlých lidí je nečiní nebezpečnými jen z toho důvodu, že je motivuje k tomu obětovat druhé, ale také proto, že je zbavuje sebeomezování a zábran plynoucích z empatie a respektování druhých. Ke skutečnosti, že zlí lidé potřebují oběti, které by mohli obětovat svému narcisismu, připojme fakt, že jejich narcisismus jim zároveň umožňuje nebrat na vědomí lidskou identitu těchto obětí vůbec. Jelikož jim poskytuje motiv pro vraždu, činí je také necitelnými k samotnému aktu zabíjení. Slepota narcistů se zdá často přesahovat pouhou neschopnost empatie; narcisisté možná “nevnímají” druhé vůbec.

Každý z nás je ojedinelý. Vyjma z mystického hlediska, jsme všichni samostatnými entitami. Naše jedinečnost vytváří z každého z nás “já-entitu” a poskytuje každému z nás samostatnou identitu. Každá individuální lidská duše má své hranice. Ve styku s druhými lidmi zpravidla tyto hranice respektujeme. Je příznačné pro duševní zdraví, aby hranice našeho vlastního ega byly jasné, a stejně tak bychom měli

jasně rozeznat tyto hranice u druhých. Musíme vědět, kde končíme my a začínají ti druzí.

A. matka toto vědomí postrádala. Neakceptovala platnost A. hranic. Samotná hranice pro ni byla anatemem, jak to vyjádřilo odmítnutí, aby si A. zamykala pokoj. Byla by zcela pohltila A. já do svého narcisistického ega, kdyby A. nebyla schopna ohradit se hradbou mlčení. Jak dorůstala, dokázala si rozvinout a uchránit hranice svého ega právě jen skrze tuto obrannou hradbu vůči matčině narcisistické a útočné dotěrnosti. Z určitého hlediska dokázala ochránit své hranice jen tím, že je učinila neproniknutelnými, následně však za to musela zaplatit vysokou cenou společenského osamění a izolace od druhých.

Další formou devastace, kterou může způsobit narcisistická neodbytnost, je symbiotický vztah. "Symbiózou" – v psychiatrické terminologii – není oboustranně prospěšný stav vzájemné závislosti, ale vztahuje se naopak k vzájemně parazitujícímu a destruktivnímu párování. V symbiotickém vztahu se ani jeden z partnerů nedokáže oddělit od druhého, přestože by to bylo očividně prospěšné oběma, kdyby toho byli schopni.

Vztah mezi H. a S. byl toho druhu. H. by ve svém stavu infantilnosti nedokázal přežít bez Sáry, která v každé situaci rozhodovala za něj. Stejně tak S. by psychicky nepřežila bez H. slabošství, které živilo její narcisistickou potřebu nadřazenosti a ovládnutí. S. pohltila H. s jeho souhlasem až k bodu, kdy naprosto postrádal vlastní vůli či identitu, s výjimkou drobných pozůstatků projevujících se jeho nepodařenými sebevražednými pokusy. Téměř se vzdal hranic ega, které S. včlenila do svých vlastních.

Následující případ popisuje zdoluhavý proces léčení, vymaňování se jednoho takového dítěte ze symbiotického vztahu se svou matkou.

PŘÍPAD PAVOUČÍ FÓBIE

Dodnes nechápu, jak Billie zůstala v terapii, je to hold jejímu terapeutovi i B. samotné.

B. byla přivedena k kolegovi matkou, že se jí zhoršily výsledky ve škole. 16 let. Bystrá. PO šesti měsících zlepšení prospěchu. Také si za tu dobu vypěstovala jistou náklonnost k svému terapeutovi, člověku uvážlivému, laskavému a nekonečně trpělivému. Její matka dostala

pocit, že je vše vyřešeno. B. chtěla pokračovat, její matka odmítla platit. B. ze svého kapesného sníženu taxu. Matka jí kapesné zrušila. Na střední škole si vydělávala na terapii sama. To bylo před sedmi lety. Dnes dosud v terapii, ale bude končit.

Zvláštním na vytrvání B. je, že první tři roky nepřipouštěla, že je něco v nepořádku. Neprospěch vykládala lenivostí. Jediný symptom byl její strach z pavouků. Když zjistila, že skoro každý se bojí pavouků méně než ona, došla k názoru, že ostatní jsou necitliví.

Protože neuznávala, že je s ní cokoli v nepořádku, není překvapující, že většinu schůzek zrušila. Terapeut toto první období přečkal. Během této doby B. zuřivě nenáviděla otce a nekriticky zbožňovala matku. Otec, úředník v bance, zdál se jí být chladným, matka láskyplná a blízká. B. byla jedináček a její matka jí byla jako přítelkyně. Sdělovaly si nejdůvěrnější a nejintimnější tajemství. Matka měla vždy několik milenců a B. o nich ráda poslouchala. Vinu za své chování sváděla na manžela, na jeho chladnou, nanicovatou povahu.

Její matka naslouchala podrobnostem citového a sexuálního života své dcery se stejnou dychtivostí jako ona jejím. B. si sice nedokázala vysvětlit, proč jí matka odmítla hradit terapii, ale nebyla schopna ji v tomto ohledu dále kritizovat.

B. byla také silně promiskuitní a neskrývala se s tím. Ale nechtěla to být, toužila po trvalém vztahu. Ale nikdy to prostě nevyšlo. Většinou se bezhlavě zamilovala do nějakého muže, téměř okamžitě se k němu nastěhovala, během několika dnů či týdnů vztah skončil a B. byla zase doma. Byla krásná, okouzlující, milenci přicházeli. B. si začala dělat starost nad tím, jestli vina není ona. Proto začala brát terapii vážněji. Ukázalo se, že B. nedokázala snést samotu. Jak se zamilovala do muže, chodila s ním kamkoli, spala s ním, i když nechtěla, protože tak si ho chtěla udržet. Nechtěla ho pustit do práce. Po krátké době se každý partner s ní cítil jako v dusivém sevřeném. Začal rušit schůzky. Ona se o to víc snažila se k němu přivázat. On o to silněji se od ní odtrhl. Úroveň partnerů začala být nízká.

Pak bylo zřejmější, proč problémy s prospěchem. Nedokázala být sama. Číst knihu vyžaduje samotu... Domácí úkoly taky...

B. se cítila bezmocná s tím něco udělat. Bylo zřejmé, že její strach ze samoty ji do značné míry omezuje, ale co s tím může udělat? Možná je to sebedestruktivní, ale ona už je taková. Strach z pavouků se zvětšil.

Terapeut se rozhodl k odvážnému kroku. Trval na tom, že B. si musí najít svůj byt. Odmítla to. Mohla by si sice vodit milence domů, jistě

by se cítila nezávislejší. Ale jak by to mohla prakticky zvládnout (Honorář pěti dolarů jí opět zvýšil na dvacetpět běžných, což byla čtvrtina jejího platu). Terapeut navrhl snížit honorář. B. to dojalo, ale nemůže to přijmout. A co kdyby se objevil pavouk u ní?

Kolega ji upozornil na to, že zatím nepodnikla nic, aby se svého strachu ze samoty zbavila. Musí udělat rozhodný krok k tomu, aby se se samotou vypořádala. Terapeut jí řekl, že se s ní nechce vidět do doby, než byt sežene. Vztekala se, že je krutý. Po čtyřech letech terapie si B. byt pronajala.

Okamžitě ke třem událostem: B. si uvědomila, jak ve skutečnost silným je její strach ze samoty. Během nocí, které strávila sama, propadala nesmírné úzkosti. Večer to nedokázala snést, odjela k matce, aby si s ní popovídala, a přespala tam. Za šest měsíců tam sama přespala šestkrát. Platila si byt, v kterém z přílišného strachu nemohla bydlet. Bylo to absurdní. Zlobila se sama na sebe. Začala se domnívat, že strach ze samoty je možná opravdu chorobný.

Druhá věc – se udála s jejím otcem. Když mu oznámila pronájem bytu, nabídl jí nábytek z dědictví. Půjčil si nákladák, pomohl s tím. Začal jí dávat dárky do domácností, každý měsíc. Lampu, obraz... Velmi nevtráivou formou, obvykle je nechal zabalené u stěny. Všechny velmi vkusné. I když zůstal rezervovaný, stažený do sebe, nekomunikativní, poprvé v životě byla B. dojata zájmem, kterým o ni projevoval. Neměl tento zájem celou dobu?

Matka byla stejně neužitečná, jako otec velkorysý. Když matku o něco z domu požádala, matka to najednou potřebovala. Při zmínce o bytu byla matka jízlivá. "Nezdá se ti to egoistické, že pořád mluvíš o svém bytě?" B. došlo, že matka nechtěla, aby se odstěhovala. Na začátku tím byla B. potěšená. Neukazuje to její lásku? A není hezké moci se domů vrátit, mít svůj dětský pokoj připravený... Kouzlo se začalo vytrácet ale. B. a matka najednou neměly, co by společně vyčítaly otcí. "Mám pocit, že je milý." Matka pak zuřila. Matčiny poznámky o otci začaly být útočné. Nakonec musela B. matku požádat, aby s ní o otci nemluvila. Najednou si ale neměly o čem vyprávět.

A pak středeční večery: B. byla manažerkou jednoho malého nakladatelství. Ve čtvrtek ráno se připravovala objemná zásilka do různých koutů země. B. musela být v práci v šest už. Když byla doma a povídala s matkou, nebyla "fit". Na popud terapeuta slíbila, že středu večer, aspoň jedinou noc v týdnu, bude spát sama v bytě.

Prvních deset týdnů nebyla schopná tomu dostát. Do bytu chodila pozdě. Každý týden se jí terapeut ptal, a pokaždé musela přiznat porážku. Zuřila na terapeuta, pak na sebe. Terapeut se pak zeptal, jestli by jí matka mohla pomoci, aby svému slibu dostála.

B: to považovala za dobrý nápad. Požádala matku, aby ji ve středu o půl deváté poslala domů. Matka odmítla. B. začala podezírat, že matka nechce, aby B. slib dodržela. Podezření rostlo. Všimla si, že okolo půl deváté nadhodí matka pikantní téma. B. se to pokoušela prolomit. Musím jít. “Nezdá se ti, že jsi neomalená”, zeptala se jí matka. Skončilo to hádkou. Do bytu se dostala až po půlnoci.

Stejnou taktiku zkoušela matka dál. Hádku. B. prokoukla a řekla že nemá ani čas na hádku. Matka ji chytla za rukáv. Doma byla ve devět. O pět minut později volá matka, že má možná žlučnickové kameny.

Strach z pavouků se ještě zhoršil. Matku stále zbožňovala. Sice se naučila ji kritizovat, otevřeně a trefně, přesto na ni nikdy nebyla rozložená. Využívala stále každou příležitost, aby byly spolu. Jakoby si vytvořila dva mozky – ten nový, kterým mohla svou matku nahlížet objektivně, a koexistenční s tím starým, který zůstával nezměněn.

Terapeut šel za svým cílem. Nebyly to jen středeční večery, kdy se na ni matka věší, možná nechce, aby ji B. kdy opustila nebo si jakkoli vybudovala samostatnou existenci. Proč neplatila terapii, proč jí vyčítá byt? Ano, ale zase proč jí nezazlívá milence? Může to znamenat, že její matka chce v ní mít kopii sebe samé. Snad využívá promiskuitu B., aby ospravedlnila svou. A čím víc si budou podobné, tím víc budou spolu. Tak se tento spor opakoval týden co týden...

V šestém roce terapie změna. B. začala psát poezii. Básně ukázala prvně matce, ta bez zájmu. B. byla ale na svou poezii pyšná. Nová dimenze jí samotné. Jen její. Poprvé v životě, když pracovala na nějaké básni, B. s potěšením zjistila, že vychutnává svou samotu. Nakonec musela být sama. U rodičů neustále vyrušována. Odcházela, matka ji nechtěla pouštět. Když to B. jednou popisovala, řekla: Byla jako nějaký odporný pavouk.

“Čekal jsem celou dobu na to, než to řeknete,” zvolal terapeut.

“Co?”

“Že vaše matka je pavouk.”

“A co?”

“Nenávidíte přece pavouky.”

“Ano, ale nemůžu říci, že nenávidím svou matku, ani se jí nebojím.”

“:Možná byste měla.”

“Ale já nechci.”

“takže místo toho budete raději nenávidět a mít strach z pavouků.”

Na příští schůzku se nedostavila. Když se vrátila terapeut prohlásil, že vynechala schůzku, protože se na něj zlobila, že dal do souvislosti její matku s jejím chorobným strachem z pavouků. B. vynechala další dvě schůzky. Pak přišla připravená tomu čelit. “Dobře, mám fobii, co je to, v čem to spočívá?”

Fobie vznikají jako následek přenosu zaměření psychologické tendence. Vyskytnou se, když normální strach nebo odpor vůči něčemu je přesunut na něco jiného. Lidé užívají tento obranný přenos, protože si nechtějí přiznat původní strach nebo odpor. V jejím případě jde o to, že si nechce přiznat matčino zlo. Které dítě by si chtělo myslet, že jeho matka je zlomyslná a zlá? Jako každé dítě B. chtěla věřit, že její matka je spolehlivá, laskavá, že ji miluje. Musela se nějak zbavit odporu a strachu, který instinktivně k matčinu zlu pocítovala. Udělala to tak, že tento strach nasměrovala proti pavoukům. Pavouci byli ti zlí, ne její matka.

“Ale moje matka není zlá.” Je pravdou, že nebyla nadšená z osamostatnění B. Ale to není přece zlé. Je osamělá. B. ví, co to je samota. Cítit se osamělá je příšerné. Ale i lidské.

“Jestliže samota je lidská, potom schopnost ji snášet je nezbytnou součástí lidské existence. Úkolem rodičů je pomoci svým dětem dosáhnout jejich vlastní nezávislosti a samostatnosti. Proto se rodiče musí smířit se svou vlastní osamělostí a svým dětem dovolit, ba je povzbudit k tomu, aby je opustili. Snažit se tomuto odloučení zabránit, to je obětování růstu svého dítěte svým vlastním nevyzrálým egoistickým tužbám. A to je destruktivní. Je to zlé. A je odůvodněné, že B. z toho má strach.

B: to začala vidět sama. Všimla si stovek rafinovaných důvodů, kterými ji matka zkouší zachytit.

Přesto se skoro nic nezměnilo. Ve svých 23 letech spala doma, většinu volného času trávila s matkou. A stejný způsob života. To nejtěžší mělo přijít.

“Nic se neděje,” postěžovala si jednou.

“taky se mi zdá.”

“Proč ne, sedm let k vám chodím, co musím ještě udělat?”

“Pochopit, proč stále trpíte chorobným strachem z pavouků.”

“Poznala jsem, že moje matka je pavouk.”

“Proč se tedy necháte chytat do jejích sítí?”

“Víte to, protože se cítím sama. Stejně jako ona.”

Terapeut se podíval na B. Doufal, že je připravena. “Možná vy sama jste také zčásti pavouk.”

B. proplakala celý zbytek sezení. Ale příští schůzku byla tam, na čas, dokonce dychtivá na strastiplnou práci. Je to tak, někdy se cítí jako pavouk. Když ji chce některý muž opustit, pověsí se na něj, jako matka na ni. Nenáviděla je za to, že odcházejí. Nezajímalo je, co cítí oni. Chtěla je jen pro sebe. Ano, bylo to něco zlého v ní, nějaké zlé nutkání, zlá část jí samotné, která ji okupovala. Její chorobný strach z pavouků nejen jí pomáhal popírat matčino zlo, ale zároveň ho využívala k tomu, aby popřela zlo v sobě samé.

Vše bylo spojeno a propleteno. Ztotožnila se sebou matkou. Byly si tak podobné. Jak by mohla opravdově bojovat proti matčině zlu, aniž by bojovala proti sobě? Jak mohla odsoudit matku, že ji drží ve spárech, dokud by neodsoudila sebe za to, že odmítá snášet svou vlastní samotu? Jak se může přestat pokoušet chytat muže do svých vlastních sítí, muže, která by měla zůstat svobodní, nezávislí a silní, stejně jako by měla zůstat svobodná nezávislá a silná ona? Problém nebyl v tom, jak se vymotat z matčiných sítí, problém byl v tom, jak se oprostit od zlé části sebe sama. A jak se tohle, ve jménu Božím dá dokázat?

B. se to daří. Ať už ve jménu Božím, nebo jménem svého vlastního pravdivého já, začíná se pozvolna vymaňovat z vlivu své matky, aby se nakonec osvobodila z tohoto symbiotického vztahu.

4

Charlen: příběh poučný

JE OBTÍŽNÉ ZKOUMAT ZLÉ LIDI DO HLOUBKY z tohoto důvodu, že jejich přirozeností je vyhýbat se světlu. Popíráním vlastní nedokonalosti nejen že se tito lidé vyhýbají jakékoli sebeanalýze, ale také každé situaci, v níž by mohli být podrobni důkladnějšímu zkoumání ze strany druhých. V této kapitole bude popsána žena, která – přestože do určité míry zlá – přistoupila na dlouhodobou psychoanalytickou terapii.

Jde o případ vynímečný, ojedinělý. Pokoušel jsem se léčit dalšího takového pacienta a dohlížel jsem na průběh léčby jiných podobných, u každého však navzdory délce, na konci byl neúspěch.

Prohrávat není legrace. Pro psychiatrickou praxi i pro normálně běh života to může být mnohdy velmi poučné. Učíme se asi víc z našich proher než úspěchů. Z žádného z případů jsem se nepoučil víc než právě z tohoto.

POČÁTEČNÍ ZMATEK

Charlen bylo 35, když ke mně přišla, nic nenaznačovalo tomu, že půjde o mimořádný případ. Stěžovala si na depresi, která ji postihla po rozchodu s přítelem. Nezdála se vážnou.

Drobná, dost přitažlivá žena, ne ale nápadně krásná. Vynikala smyslem pro humor a vysokou inteligenci. Ve hře života byla ale tím, kdo prohrává. Z pro mě zpočátku nejasných důvodů opakovaně neuspěla při náročném studiu. Církev ji ale zaměstnala jako učitelku náboženství. Za půl roku byla pastorem vyhozena. Přičítala to jeho vrtošivosti. Byl to ale jen začátek opakujícího se kolotoče. Sedm dalších zaměstnání. I rozchod s přítelem byl jen posledním v řadě nepovedených citových vztahů. Ve skutečnosti Ch. opravdového přítele neměla.

Lidé obvykle nastupují terapii pro tu nebo tu neschopnost a její nedostatek úspěchu nebyl něčím hodně ojedinělým. Proto jsem jen

stěží mohl čekat, že se z toho vyklube nakonec nejzapeklitější případ, s kterým jsem měl co do činění.

O rodičích si nedělala iluze. Dali jí hodně peněz. Ale otec na ni neměl čas, matka byla fanatická episkopálka, manžela nepokrytě nenáviděla. Ze sestry se stala lesbička. Úspěšná v zaměstnání, šťastná ne. Ch. se považovala za bisexuální. Kdykoli měla problém, neváhala z něho obvinít rodiče. Otec zamilovaný do cenných papírů, matka tlachy. Rodiče se zdáli být zlomyslní až zlí.

Mnoho pacientů má zlé rodiče. Ani Ch. zvláštní náboženského sklonu byly běžné. Přišla o místo v církvi, vrhla se postupně na uctívání jistého kultu, který vyznával směs hinduismu, buddhismu, křesťanství a esoterické teologie... Tento kult byl "běžný", nepodporoval fanatismus ani závislost. Co CH. od ostatních pacientů odlišovalo, byl zmatek, který jsem ve vztahu k ní pociťoval.

Terapeut zpravidla poté, co stráví s pacientem pět nebo šest hodin, získá aspoň matnou představu o podstatě jeho problému. Má aspoň přibližnou diagnózu. Po více než 40 setkáních s Ch. jsem neměl tušení, co je v nepořádku. Bylo to neschopnost uspět, to ani, ale proč?

Myslel jsem na obsesivní kompulzivní neurózu a vyptával se jí na všechny možné symptomy s ní spojený jako např. rituální chování. Ch. porozuměla. Vylíčila mi několik drobných rituálů, které prováděla v rané pubertě, což je pro takovéto jednání typické období. Například předměty v svém pokoji skládala s určitým způsobem a podle určitého řádu, než byla natolik klidná, aby mohla jít spát. To ovšem po roce nechala...

Jednoho dne, po devíti měsících terapie, když mi dávala šek, všiml jsem si, že byl poukázán z jiné banky. "Změnila jste banku?"

"Ano. Musela jsem. Došly mi šeky."

"Došly vám šeky?" Nechápal jsem

"Ano, vy jste si snad ničeho nevšiml, každý šek, který jste ode mě dostal, měl jiný vzor."

"Ne, to jsem si nevšiml. Jak to souvisí se změnou banky?"

"Nejste příliš bystrý," vyjela po mně. "Prostě jsem vyčerpala šeky s novým vzorem ve staré bance, a abych mohla získat nový vzorek, musela jsem si otevřít účet u nové."

"Co vás vede k tomu používat pokaždé šek s jiným vzorem?"

"Jde o přenos lásky."

"Přenos lásky?" Byl jsem popletený.

“Ano, kdykoli posílám někomu šek, ptám se sama sebe, jaký je asi právě v tom okamžiku jeho specifický vzor. Jde o určité vibrace, chápete? Skrze lásku se naladím na jejich vibrace, pak se rozhodnu. Nerada všemu dávám stejný vzor víckrát než jednou, a ve staré bance měli jen osm druhů různých šeků. Když se to vezme kolem, musela jsem změnit banku kvůli vám, tohle je devátý šek, který vám dávám. Musela jsem ji změnit i kvůli elektrickým podnikům, i když tam je to nejosobnější. Je těžká naladit se na jejich vibrace.”

Zíral jsem na ni. Možná právě tam a tehdy jsem se měl zaměřit na otázku “lásky”. Byl jsem ale příliš zaskočen bizarností těchto sice nenápadných, ale opakujících se nárazek. “Vypadá to na nějaký rituál”, bylo to nejlepší, na co jsem se zmohl. “Říkala jste, že už žádné nemáte.”

“Mám jich mnoho.” Řekla vesele. Skoro každá jednotlivá věc, kterou dělala, byla tak nebo tak spojena s nějakým obřadem. Náhle vyšlo najevo, že trpí jistou formou obsesivní kompulzivní neurózy. “Proč jste mi neřekla, že rituály máte?”

“Neměla jsem chuť vám to říci.”

“takže jste mi lhala.”

“Ovšem.”

“Proč byste mi měla platit, abych vám pomohl, a pak mi lhát, abych nevěděl jak?”

Ch. se šibalsky pousmála. “Jistě vám nehodlám říci cokoli, dříve než budu mít pocit, že jste na to zralý.”

Když se Ch. “vyzpovídala” ze svých rituálů, doufal jsem, že naše práce bude otevřenější, a já méně zmatenější. Ale nebylo to tak. Jen pomalu mi začalo svítat, že Ch. je “člověkem lži.”

Přestože během měsíců a roků, které byly ještě před námi, mi odhalovala střídavě ten či onen aspekt své osobnosti, většinou zůstávala zarputile nevyzpytatelná, a já dál zůstával v pochybách. Což bylo přesně to. Po čem toužila. Až do konce mi nepřestávala odpírat určité informace, když ne z jiného důvodu, tak z toho, by měla pocit, že ona je tím, kdo hru řídí. Čím víc se prohlubovalo mé chápání, co se její osobnosti týče, tím vzrůstal strach z její základní neproniknutelnosti.

JEDEN SMĚR ČI DRUHÝ: DOSPĚLÝ NEBO DÍTĚ

Potom mi Ch. vyjevila svou intenzivní touhu po mně. Nešlo o nic překvapivého. Je přirozené, když si pacient vystavený nepřetržité pozornosti, vytvoří romantický vztah k terapeutovi opačného pohlaví. Zvláště v tom případě, když se pacientovi během dětství nepodařilo vyřešit oidipovské dilema.

Všechny zdravé děti zakoušejí sexuální touhu po rodiči opačného pohlaví. Tato touha obvykle dosahuje svého vrcholu okolo čtyř nebo pěti let, a je přičítána oidipovskému dilematu, které je staví před nepříjemnou volbu. Romantická láska dítěte k rodiči je láskou beznadějnou. Dítě oznámí svému rodiči: "Vím, že jsi mi řekl, že se tebou nemohu spát, protože jsem dítě. Ale podívej, jak dospěle se chovám a změníš názor." Tato hra na dospělého ovšem vyžaduje spoustu energie, a hlavně, těžko ji může zvládnout dítě. Stává se čím dál tím unavenější a vyčerpanější. Dilema vyústí ve chvíli, kdy vyčerpané dítě akceptuje skutečnost, že je dítětem a nemůže – a už více ani netouží – chovat a tvářit se jako dospělý. Tehdy si také uvědomí, že není možné, aby se vlk nažral a koza zůstala celá – není možné toužit sexuálně po svém rodiči a zároveň zůstat dítětem. Tudíž zvolí raději výhodu být dítětem a své předčasné sexuality se vzdává. Oidipovské dilema bylo rozřešeno. Všichni si vydechnou ulehčením, hlavně dítě, které se stává zřetelně uvolněnější a šťastnější.

Pacient, kterému se nepodařilo rozřešit oidipovské dilema v dětství, musí zákonitě projít stejným procesem v dospělosti, ve vztahu k terapeutovi. Musí pochopit, že terapeuta coby romantického sexuálního objektu lásky se musí vzdát, a na symbolické úrovni přijmout roli jeho dítěte. Dojde-li k tomu, kde vše hladce. Pacient se může zcela uvolnit a užívat si terapeutovy rodičovské péče. Až za těchto podmínek do sebe může bez překážky absorbovat terapeutovu moudrost a lásku. Ale mezi mnou a Ch. to nefungovalo.

První známkou toho, že tato fáze léčby neprobíhá, jak by měla, byl vzrůstající pocit odporu, který jsem v její přítomnosti pociťoval. Toužili po mně pacientka, atraktivní žena, mám většinou problémy s tím, jak jí neodpovídat stejně. Mám své vlastní sexuální pocity a fantazie a musím mít naprostou jistotu, že nijak neovlivní ani mé hodnocení ani mou profesionální odpovědnost coby terapeuta. Neměl jsem problémy s tím, cítit náklonnost k pacientům, kteří se mi svěří se svou láskou.

S Ch. to bylo jinak. Neměl jsem o ní žádné pozitivní sexuální fantazie. Představa sexuálního vztahu k ní ve mně vyvolávala pocit na zvracení, stejně jako mě znechucovala představa jakéhokoli dotyku, třebaš nesexuálního. Nezapadlo se to. Touha udržet si od ní odstup narůstala.

Je ale možné, že můj vzrůstající pocit odporu nebyl bezprostředně sexuální reakcí, protože se netýkal jen mě. Další z pacientek, poměrně vnímavá a inteligentní žena, mi o Ch., s kterou se potkávala v čekárně, říkala, že “v ní je něco, co jí nahání husí kůže. Nemohu říci, co to je. Ale jestli jsem viděla někoho zlého, je to ona.”

Ať už můj pocit odporu byl či nebyl primárně sexuální, musím říci, že Ch. sexuální projevy během našich sezení byly krajně neobvyklé. Když ke mně některá z pacientek cítí náklonnost, bývá zpočátku plachá a rezervovaná a snaží se to skrýt. Ne Ch. Ona, která mi odmírala poskytovat informace, byla bezostyšně vlezlá, aby uskutečnila svůj svůdcovský záměr.

“Jste chladný, proč mě neobejmete.”

“Snad bych vás mohl obejmout, kdybyste potřebovala utěšit, ale vaše touha se mi zdá sexuální.”

“Vy a to vaše hnidopišské rozlišování,” vykřikla: “Jaký je v tom rozdíl, jestli potřebuji utěšit sexuálně nebo jinak. Potřebuji utěšit a je jedno jak.”

“Nepotřebujete mít sexuální vztah se mnou,” snažil jsem se jí vysvětlit už posté. “Můžete ho mít s kýmkoliv. Mě platíte za poněkud speciálnější druh péče.”

“Abych řekla pravdu, mám pocit, že o mě nepečujete vůbec. Jste chladný a zdrženlivý. Nechápu, jak byste mi mohl vůbec pomoci, když ke mně ani nepociťujete náklonnost.”

Sám jsem o tom začínal pochybovat. Ch. se vždy přičinila proto, abych přemýšlel, jestli jsem pro ni pravým pacientem.

Její touhu po mně charakterizoval zároveň jistý pokoutní, plíživý agresivní rys. V létě chodila na schůzky dříve a sedala v naší zahradě. Neobtěžovala se požádat o svolení. Jednou jsem ji viděl sedět v autě před naším domem a poslouchat rádio vyhrávající do noci. Na mou otázku odpověděla: “Jste muž, kterého miluji. Je přece přirozené, že chci být nablízku tomu, koho mám ráda.”

Jednou, když jsme neměli schůzku, seděla v mé knihovně a četla si. “Je to snad čekárna, ne?” “Ale jen když čekáte na sezení. Jinak je to soukromá místnost.” “Pro mě to je prostě čekárna. Když máte ordinaci v svém domě, musíte počítat s tím, že o část svého soukromí přijdete.”

Když jsem se ujistil, že ji ke mně nevedl vážný důvod, musel jsem ji z domu vykázat. Dokázal jsem si představit, jaké asi musí být pro ženu, když je obtěžována neslušnými návrhy či má dokonce strach ze znásilnění. Ch. se na mě dvakrát už vrhla a pokusila obejmout.

Hlavním důvodem, proč se dětem často nepodaří rozřešit oidipovský komplex, je, že se jim nedostává odpovídající rodičovské lásky a pozornost před čtvrtým rokem. Ch. asi strádala od samého začátku. Matka se dětem nevěnovala. Ch. si nevzpomenula na obejmutí. Často snila o prsou. Rituálně následovala podivná dietní omezení svého kultu, což mělo za následek, že vyhledávala přísně organickou stravu. Z psychoanalytického hlediska nebyl jejím hlavním problémem nevyřešený oidipovský komplex, ale forma preoidipální fixace.

Ch. touha dotýkat se a být dotýkána byla ve skutečnosti touhou po mateřské něze, po vroucím, ničím nepodmíněném laskání, o něž byla v dětství ochuzena. Já jsem její touhu zažíval jako odpuzující. Nebyl dotek ale tím, co tak zoufale potřebovala? Neměl jsem snad, abych ji vyléčil, překonat svůj odpor a udělat to, co mi připadalo nechutné? Neměl jsem ji vzít do náruče, hladit ji, líbat, konejšit, až by se uklidnila.

Možná ano, možná ne. Uvažoval jsem o tom. Přitom jsem si uvědomil jednu věc – že i když bych byl ochoten o Ch. pečovat jako o nemocné, žádostivé děcko, nebyla by ona ochotna tento druh pozornosti přijmout. Nebyla ochotna ve vztahu ke mně se vžít do role dítěte, natož nemluvněte. Podstata mé nechuti dotýkat se jí spočívala v jejím neústupném vyžadování, aby tento dotek byl sexuální. Sebe považovala ne za žádostivé dítě, ale za ženu hledající erotické dobrodružství. Opakovaně, za pomoci rozmanitých prostředků, včetně použití lehátka, jsem se pokoušel jí pomoci k tomu, aby ke mně zaujala mnohem pasivnější, dětsky důvěřivý postoj. Veškeré pokusy selhaly. Ch. se snažila udržet řízení ve svých rukou. Být jako malé dítě znamenalo, že by mi musela přenechat vládu, dovolit mi, abych o ni pečoval rodičovsky, namísto vyžadování, abych o ni pečoval sexuálně. To neudělala, chtěla v každém okamžiku ovládat hru.

Proces hlubokého uzdravení v rámci psychoanalýzy vyžaduje, aby pacient dokázal do určité míry sám sebe potlačit. Je to obtížné a nahání to strach. Pro dospělého, zvyklého na nezávislost a pocit psychické vyzrálosti, není snadno svolit k tomu stát se znovu malým dítětem, závislým a naprosto bezbranným. A čím hlubší je porucha – čím víc strádající, bolestivější a traumatizující bylo pacientovo dětství – tím těžší je v rámci terapeutického vztahu vrátit se k podmínkám dětství.

Je to jako smrt. Přesto to lze dosáhnout. Pak přijdou následky. Jestliže ne, rekonstruovat základy není možné. Žádná regrese, žádné uzdravení, v tom je celý zázrak.

Ch. se nedokázala uzdravit, protože byla neschopná potlačit samu sebe. Uspěje-li pacient při potlačení vlastní osobnosti, jeho celkový přístup k terapii se změní. Rozhostí se v něm mít, získá jakýsi druh důvěřivé nevinnosti, která může být kdykoli potlačena, kdykoli snadno vzkrísena. Součinnost mezi terapeutem a pacientem se stává hravou a radostnou. Nastává ideální vztah mezi milující matkou a dítětem. Kdyby se to podařilo mezi mnou a Ch., mohl bych jí otevřít náruč, poskytnou vše, co potřebovala. To nenastalo ale. Přestože byla očividně dítětem, nikdy na ní nebylo nic důvěřivého ani nevinného. DO konce pokračovala v chování ženy, která pase po erotickém dobrodružství.

“stále nechápu proč by dítě nemělo spát se svými rodiči.”

Opět jsem jí trpělivě vysvětloval, že úkolem rodičů je vychovávat dítě k nezávislosti – a nezávislost na rodičích je zábranou před incestním svazkem.

“Ale nebyl by to incest, vy nejste můj otec.”

“Nemohu být skutečným otcem pro vás, ale moje role v našem svazku je rodičovská. Mým úkolem je pomoci vám v růstu, ne vás sexuálně uspokojit. Sex můžete mít kdekoli, se svými vrstevníky.”

“Ale já jsem váš vrstevník,” zvolala.

“Ch., jste moje pacientka, máte spoustu závažných problémů, které potřebujete vyřešit. S tím vám chci pomoci. Nechci s vámi spát.”

“Dobře, jsem pacientka, ale přesto vám mohu být rovna.”

“Ch., řekněme si to na rovinu: my dva si nejsme rovni. Nedokážete udržet zaměstnání. Neporadila jste si se svým životem. Psychologicky jste prakticky nemluvně. Je to logické, měla jste mizerné rodiče a máte mnoho důvodů, abyste jím zůstávala. Ale přestaňte mi předstírat, že jsme rovnocenní. Proč se prostě neuvolníte, neužijete si rodičovskou péči, kterou vám věnuji. Tak vás mám opravdu rád. Přestaňte mě sexuálně provokovat, nechte to být.”

“Nechci to nechat být. Chci vás a mám v úmyslu vás dostat.”

I když Ch. ohledně toho, co chtěla, nemohla být otevřenější, přesto mi její sblížovací pokusy připadaly neupřímné. Jako by se snažila nahradit kojení sexem. Což není tak vzácné, až na to, že se bránila zarputile tomu, aby její maska byla prohlédnuta. Vysvětloval jsem jí stále: “Po čem toužíte, je mateřská něha. Nic na tom není, je to v pořádku. Zasloužíte si to. Byla jste ochuzena... Zapomeňte na sex a to kolem.

Nejste na to ještě připravená, jste příliš mladá. Uvolněte se, relaxujte, lehněte si a vychutnávejte teplo, které vám mohu poskytnout. Dovolte mi, abych o vás pečoval.”

Nedovolila mi to. Do jisté míry i proto, že mou nabídku považovala za past – což bylo logické, vzhledem k tomu, že druh mateřské péče, kterou zažívala jako dítě, byl také pastí. Kdyby však příčinou jejího odporu byl jen tento strach, mohla by se jím snad prokousat. Podstatnější ale byla otázka moci jako takové. Nešlo jen o to, že se bála přenechat mi nad sebou moc, jako má matka nad dítětem. Nebyla ochotna vzdát se jakékoli moci, a to z žádného důvodu. Chtěla se vyléčit, ale nebyla ochotna v průběhu léčby nic ztratit, ničeho se vzdát. Jako by po mně chtěla: “Uzdrav mě, ale nezměň mě.” Netoužila jen po tom, aby o ni někdo pečoval, ale chtěla zároveň tomu, kdo o ni pečuje, vládnout.

Ch. mi stále vyčítala: “Chci jen, abys mě přijal. Jak mohu být léčena terapeutem, který mě nepřijímá?” Jde zde o klíčové slovo. Podstatou mateřské lásky k nemluvněti je bezvýhradné přijetí. Normální zdravá matka nepotřebuje k lásce ke svému dítěti jiný důvod, než holou skutečnost, že je na světě. Malé dítě nemusí dělat nic, aby si ji zasloužilo. Nepodmíněná láska... tato láska je stvrzením bezvýhradného přijetí, říká: “Máš pro mne nesmírnou hodnotu, už jen proto, že jsi.”

V průběhu druhého a třetího roku života začíná matka vzrůstající měrou od svého dítěte čekat, že bude dělat určité věci – chodit na nočník... Od této chvíle se její láska nevyhnutelně stává podmíněnou do určité míry. “Mám tě ráda, ale... chci, abys...” Dítě se učí slova jako dobré a špatné. Začíná si uvědomovat, že bezvýhradné přijetí je nyní podmíněno tím, zda bude hodným dítětem, či ne. Musí si lásku zasloužit. A tak je to už stále. Období bezpodmínečného přijetí končí, když dítě vyroste z plenek. Jako psychologicky vyzrálí jedinci jsme se všichni naučili do větší či menší míry, že chceme-li být milováni, musíme ze sebe učinit bytosti lásky hodné.

Klíčovým prvkem Ch. chování byl její požadavek, vyžadování – abych ji miloval bez ohledu na to, jak se chová, abych ji přijímal ne proto, kým by se mohla stát, ale jen pro to, kým byla, se vší zvrateností a vůbec. Proto jsem jí měl dát, po čem toužila – lásku matky k dítěti, nepodmíněnou lásku, kterou můžeme zažívat jen v raném stadiu dětství. Ona byla v dětství o tuto lásku ochuzena... Chtěla, abych ji miloval tak, jak jen matka dokáže milovat své dítě, ale trvala na tom, abych s ní jednal jako s dospělým vrstevníkem. Už to byl důvod, proč nebylo možné naplnit její požadavek – že by to znamenalo stvrdit její chorob-

nost. Nechtěla být uzdravena. Chtěla být milována, ne změněna, milována taká, jaká byla, včetně své neurózy. Začínalo být jasné, že setrvala v terapii s úmyslem získat lásku *bez* terapie – mít jak mou lásku, tak svou neurózu. Vlk aby se nažral a koza zůstala celá.

SAMA SOBĚ ZÁKONEM

Ch., svéhlavost se již tou dobou stala evidentní. Přesto jsem zdaleka nedohlédal její hloubku až do třetího roku terapie, kdy jsem si uvědomil, že Ch. ve skutečnosti trpí autismem.

Mentální zdraví člověka je podmíněno ochotou podřídit se něčemu vyššímu, než je on sám. Abychom mohli zdárně fungovat v tomto světě, musíme se podřídit nějakému principu, který v naší hierarchii hodnot předchází tomu, co bychom v daném momentě mohli chtít. Pro věřící je tímto principem Bůh, “Tvá vůle, ne má se staň”. I nevěřící podřizují se nějaké “vyšší moci”, ať už je to pravda, nebo láska, potřeby druhých či požadavky reality. “Mentální zdraví je všeprostupující proces odevzdání realitě za každou cenu.”

Naprostá neschopnost podřídit se realitě života je nazývána autismem. Řecké *auto* znamená “vlastní”. Autistická osoba přehlíží jistě základní dimenze reality. Žije doslova “ve svém vlastním světě”, v němž svrchovaně vládne jejich vlastní ego. Když jsem se Ch. ptal, proč chce se mnou spát, odpovídala prostě: “Miluji vás”. Pro ni byla realnost její láska neoddiskutovatelná. Pro mne byla příznakem jejího autismu. Když mě každý měsíc obšťastňovala jiným šekem, byla přesvědčena, že to dělá pro mě. Ve své mysli si vytvořila spojitost mezi mnou a specifickým vzorem na tom kterém šeku. Tato spojitost existovala jen v její mysli. Skutečností bylo nejen to, že jsem si stěžl mohl všimnout, jaký vzorek použila, ale i to, že její volba měla málo společného s mou vlastní osobou.

Ch. dokázala milovat kohokoli. Její náboženská sekta proklamovala lásku k lidstvu. Ch. sama sebe ve svých představách viděla jako někoho, kdo pluje světem a rozsévá dary a dobrotu všude, kudy projde. Moje osobní zkušenost s její láskou ale byla, že konstantně přehlížela realitu mé vlastní existence.

Jednou večer, když jsem měl chvíli pro sebe, Martini, krb a pošta... jsem slyšel, jak se někdo pokouší nastartovat auto. Nešlo to. Šel jsem

se podívat. Byla to Ch. Došel jí benzín. Prý si bere málo benzínu, odhaduje, kdy bude muset brát další. Nasál jsem jí ze svého auta, prokřehlý, s ústy s pachutí benzínu jsem se vrátil k teplému Martini, které jsem necítil...

Na otázku, jak to vnímala, řekla: "Bylo to sranda, ne? Bylo to vzrušující. Dobrodružství. A sdíleli jsme to společně. Poprvé co jsme něco dělali opravdu spolu."

"A jak si myslíte, že jsem se cítil jí?"

"Nevím, ale předpokládám, že jste se bavil stejně dobře jako já."

"Proč si to myslíte?"

"Nevím. Snad jste se nebavil?"

"A to vás vůbec nenapadlo, že bych ten večer mohl mít v plánu něco jiného, než pomáhat vám nastartovat auto?"

"Ne. Myslela jsem si, že lidé rádi pomáhají druhým. Já aspoň ano, vy ne?"

"Ch., během celého incidentu jste se ani na minutu necítila trapně? Že musíte využít mé pomoci, abyste se dostala z průšvihů, v kterém jste se octla vlastní vinou?"

"Nemohla jsem za to."

"A kdo tedy?"

"Ne. V nádrži bylo prostě méně benzínu, než jsem myslela. To přece nebyla moje chyba, mám dobrý odhad, stává se mi to čtyřikrát za rok. To je dobré, ne?"

"Mně se to nestalo ani jednou."

"Asi je to vaše velká přednost. Zůstat bez benzínu pro vás asi není žádná sranda. Asi se toho bojíte. Nemůžu za to, že se toho bojíte."

Vzdal jsem to. Byl jsem unaven narážením do neproniknutelného Ch. nezájmu vidět pravou stránku věci. Šlo-li o její zájmy, moje pocity pro ni prostě neexistovaly.

Autismus je narcisismus ve své nejvyšší formě. Pro absolutní narcisisty nemají druzí větší psychologickou váhu než kus nábytku. Jediný vztah, která narcisisté znají, je podle Buberova vztah "Já-já". Ch, skutečně věřila tomu, že mě miluje, ale její láska byla jen v její vlastní hlavě. Nebyl pro ni reálný podklad. Myslela si o sobě, že je "pro lidi světlem" vyzařujícím radost a štěstí, kudy projde. Jediný pocit, který zanechávala ve svých stopách, byl znepokojující chaos a zmatek.

Často se jí stávalo, že zabloudila. "Chápete, že nemůžu dělat dvě věci najednou. Nemůžu vymýšlet melodii (pískala si) a soustředit se na dopravní značky."

“Nemůžete si ovšem pískat svou vlastní píseň a čekat, že ministerstvo silnic bude podle ní tančovat. Hodláte-li se ztrácet ve své fantazii, ztrácíte pak také jakékoli vztahy k vnějšmu světu. Je mi to líto, ale tak to je.”

Ch. seskočila z lehátka. “Toto sezení se neubírá směrem, jaký jsem čekala. Nenapadlo mě, že tu budu ležet, zatímco vy mě budete plísnit jako malé dítě. Na shledanou za týden”.

Pokusil jsem se ji zdržet “Zůstaňte a pokusíme se na tom společně pracovat. Jde o důležitý problém”. Práskla dveřmi.

V souvislosti s tímto problémem jsem pochopil další symptom její neurózy: neschopnost udržet si práci déle než několik měsíců. Za dvůl roku vyměnila čtyři místa, a mezi tím ještě dlouhá období byla nezaměstnaná. Když měla nastoupit na páté místo, ptal jsem se jí: “Nejste nervózní?”

Vypadala upřímně překvapena: “NE. Proč bych měla být?”

“Já bych byl, zvláště když bych byl předtím z práce několikrát vyhozen. Měl bych strach, že nedokáži uspět. Mám vždy trochu strach, když se octnu situaci, jejíž pravidla neznám.”

“Ale já znám pravidla.”

“Jak můžete znát pravidla, když jste ještě nezačala?”

“Mojí prací bude pomáhat ve veřejné škole pro duševně zaostalé. Žena, která mě přijímala, mi řekla, že pacienti jsou jako děti. A děti, ty znám dokonale. Měla jsem také mladší sestru a musela jsem se o ni starat...”

Ch. vždy znala pravidla předem, protože je vytvářela. Že šlo o její vlastní pravidla a ne pravidla zaměstnavatele, to ji nepřekáželo. Neodkázala proto pochopit, proč po krátké době jsou na ni všichni naštvaní... Že i já jsem k ní nevlídný. Vlídnoty připisovala velkou váhu.

Pochopil jsem také, proč nebyla schopna dokončit studia. Zřídka plnila úkoly, které byly povinné, a když už se odhodlala, jen málokdy dodržela téma. Byla vynikající IQ. Stále znovu jsem se jí snažil vysvětlit – že její lhostejnost k druhým je kořenem všech jejích neúspěchů, a jak sebedestruktivní je její narcisismus. “Svět je tak nepřizpůsobivý”, zareagovala.

Nedlouho předtím, než jsme se rozloučili, byl její problém osvětlen jak z psychologického, tak z teologického hlediska.

“Všechno se zdá být tak beze smyslu,” posteskla si jednou.

“CO je smyslem života?” zeptal jsem se s předstíranou nevinností.

“Jak to mám vědět?” odpověděla podrážděně.

“Říkáte o sobě, že jste nábožensky založený člověk, vaše náboženství jistě něco říká o smyslu života.”

“Snažíte se mě chytit do pastí.”

“Snažím se vás pohnout k tomu, abyste viděla jasněji svůj problém. Co vaše náboženství považuje za smysl života?”

“Nejsem křesťan, moje náboženství mluví o lásce, ne o smyslu.”

“Co říká křesťanství o smyslu života? I když tomu nevěříte, je to model.”

“Mě modely nezajímají.”

“Učila jste nedělní školu, víte to...”

“Existujeme pro slávu Boží,” řekla dutým, monotónním hlasem, jakoby odříkávala jí cizí neznámý katechismus, naučený zpaměti. “Smyslem lidské existence je oslavovat Boha.” Chvilí bylo ticho. Na chvíli jsem si myslel, že se rozpláče, bylo to poprvé, co se známe. “Nejde to. To prostě není pro *mě*. To by byla moje smrt,” řekla chvějícím se hlasem. Pak náhle, s prudkostí, které jsem se až polekal, se její potlačované vzlyky změnilý v burácivý řev. “Nechci žít pro Boha. Chci žít pro sebe, sama pro sebe!!”

Ch. opustila sezení ani ne v polovině. Bylo mi jí hrozně líto. Chtělo se mi brečet, ale vlastní slzy ne a ne přijít. “Ach Bože, je tak osamělá,” bylo jediné, co jsem ze sebe vysoukal.

SEN O ZÁZRAČNÉM STROJI

PO celou dobu naší práce trvala Ch. na tom, že mě miluje i na tom, že chce “být v pořádku”. Dávno předtím jsem pojal podezření, že oboje je přetvářkou, i když přetvářkou, které sama asi věřila. Podvědomí mělo ale vytrvalou snahu mluvit pravdu. Samo mi odhalilo s překvapující jasností pravou podstatu našeho vztahu.

“Včera jsem měla sen. Octla jsem se na jiné planetě. Moji lidé vedli válku s nepřátelskou mocností. Nikdo netušil, kdo vyhraje. Já ale sestrojila zázračný stroj, který byl útočný i obranný. Bylo jasné, že jeho pomocí válku vyhrájeme. Dokončovala jsem jeho úpravy, když do laboratoře vešel muž. Cizinec, agent nepřátelské mocnosti. Věděla jsem, že přišel zničit stroj. Nepropadla jsem ovšem panice. Cítila jsem se maximálně sebejistá. Zdálo se, že času je dost. Uvažovala jsem o tom, že bych se s ním mohla pomilovat a zbavit se ho dříve než se dostane

ke stroji. Začali jsme se milovat. V nejlepším se vyřítil ke stroji. Předběhla jsem ho, začala mačkat tlačítka, která měla uvést do chodu obranný systém, který by ho zabil. Nefungovalo to. V tom jsem se probudila, nevěděla jsem, jak to dopadlo.”

Jednou z mnoha pozoruhodných věcí, co se tohoto snu týče, byla Ch. prudká reakce při jeho analýze.

“Jaký pocit ve vás převažoval, když jste se probudila?”

“Zuřivost, šílená zuřivost”.

“Co vás rozzuřilo nejvíc?”

“Ten podvodník, napálil mě, vypadalo, že je rád, že se mnou může do postele, myslela jsem, že mu na mně záleží. Potom, když mé smysly byly ukolébány, vyskočil a útočil na můj stroj. Jediné, o co mu šlo, by můj stroj. Podvedl mě. Využil.”

“Ale nevyužila a nepodvedla jste ho také?”

“Co tím chcete říci?”

“Dobře jste věděla, že mu jde o váš stroj. Sama jste se ho pokoušela napálit tím, že jste ho svedla do postele. Byl to váš původní záměr pak se ho zbavit.”

“Ne! On mě oklamal, předstíral, že mě miluje a nebyla to pravda.”

“Koho ztělesňoval?”

“Mohl byste to být vy. Byl vám podobný, blondatý, vysoký. Napadlo mě to hned, co jsem se probudila.”

“takže na mě máte zlost, protože si myslíte, že vás klamu?”

Ch. se na mě podívala jako na idiota, který konstatuje, co je přece pochopitelné. “Ovšem. Vždyť to víte. Celou dobu vám říkám, jak málo vám na mně záleží. Téměř nikdy se mnou nesouhlasíte. Nesnažíte se pochopit, co cítím”.

“A nechci, aby se náš vztah stal sexuální”.

“Ano, nechcete udělat ani to ani to.”

“Ale já se vás v tomhle nesnažím klamat. Řekl jsem vám jasně, že nemám zájem mít s vámi sexuální styky”.

“Ale lžete, když tvrdíte, že vám na mně záleží. Vy tom snad víte, ale klamete sám sebe. Jste hrozně samolibý, choval byste se jinak, kdyby vám na mně záleželo.”

“Co myslíte, že představuje v tom snu stroj?”

“Nevím, o tom jsem nepřemýšlela., možná by mohl znázorňovat mou inteligenci”.

“Je pravda, že ji máte obdivuhodnou.”

“Myslím si, že vy, s celou tou vaší terapií se snažíte mou inteligenci zničit. Někdy jste mě chtěl přinutit věřit věcem, ve které ve skutečnosti nevěřím. Snažíte se mě připravit o mou inteligenci a vlastní vůli.”

“Podle vašeho snu vypadá, že vaše inteligence je zasvěcena výhradně boji. Je plná útočících a obranných systémů. Slouží vám jen jako zbraň.”

“Abych vám mohla čelit, musím mít všech pět pohromadě. Jste dost hodně inteligentní. Protivník, kterého nelze podceňovat.”

“Proč bych ksakru měl být váš protivník?”

“Jste přece můj protivník, nebo ne? snažil jste se zničit můj stroj.”
CH. vypadala zaraženě.

“Předpokládejme, že namísto vaší inteligence znázorňuje ten stroj vaši neurózu. Je pravda, že vaši neurózu se snažím zničit.”

“Ne!!” zařvala Ch. Byl to nesouhlas takové síly a intenzity, že jsem sebou bezděky cukl a přikrčil se zpět do svého křesla. Zařvala to s veskerou intenzitou, které je lidský hlas schopen.

“Proč jste natolik přesvědčena, že nejde o vaši neurózu?” zeptal jsem se ještě plný strachu před jejím hněvem.

“Protože to bylo krásné,” zakvílela. Můj stroj byl něco fantastického. Umělecké dílo. Neuvěřitelně složitý, mistrovský kus techniky. Nikdo neměl právo mi ho zničit, byla to nejkrásnější věc, kterou jsem kdy viděla.”

“Ale nefungovala,” dodal jsem tiše.

Ch. znovu spustila křik. “Ale ano! Fungoval by. Jen jsem prostě neměla dost času. Chyběly jen kontrolní testy.”

“Ch., jsem přesvědčen, že stroj představoval vaši neurózu. Jde o neurózu rozsáhlou a komplikovanou. Konstruovala jste si ji po mnoho let. Jistě pro vás plní mnoho funkcí, ale je obtížná, působí vám problém, a když potřebujete, nefunguje. Brání vám v tom, abyste důvěřovala lidem, byla sestrojena pro boj, aby vás od lidí ochránila, protože jste se asi potřebovala chránit před rodiči. Teď už takovou ochranu nepotřebujete. Potřebujete s lidmi žít v důvěře, ne s nimi válčit. Ten stroj vám není k ničemu. Je to jen zbrojní systém, sestrojený jen za účelem boje – za účelem boje, který vás má chránit před lidmi.”

“Nebyl sestrojen jen pro válku,” zařvala Ch. jako poraněné zvíře. “Má spoustu dalších funkcí, spoustu mírových uplatnění.”

“Třeba jaké?”

Ch. opět, již podruhé vypadala zmateně. Vypadalo to, že pátrá ve své paměti, až nakonec s vážností prohlásila. “Například ve spodní části

byla součástka naprogramovaná na odstraňování poškozené kůžičky na nehtech. Téměř bezděky jsem udělal něco, co jsem asi dělat neměl. Vypukl jsem v hlasitý smích.

Ch. vystartovala z lehátka. “Ten stroj neznázorňuje moji neurózu,” řekla s chladnou zuřivostí. “Už o tom nebudete nikdy takto mluvit.” Během vteřiny byla z kanceláře pryč.

Na příští schůzku se dostavila přesně. V terapii pokračovala ještě šest měsíců. V analýze snu jsme se nedostali ani o kus dál. Ch. odmítala návrat k tomuto snu. Měla pravdu, že s ní už o tom nikdy nebudu mluvit.

ŽÁDNÝ VÍTĚZ

Ve svém snu mě Ch. označila za nepřátelského cizince. Skutečností ale bylo, že jsem jí cizí nebyl. Scházivali jsme se dvakrát až čtyřikrát týdně tři roky. Věřím, že jsem udělal vše, co bylo v mých silách, abych si svou láskou a péčí zaslouženě vydělal nemalý honorář, který mi platila. Jak sama řekla a věřila tomu, milovala mě. Její podvědomí však – tento rezervoár pravdy v nás všech – ve mně vidělo nepřítele a cizince.

Do jisté míry na mě působila podobně. Děsil-li jsem se při pouhém pomyšlení na její obětí, bylo to, domnívám, částečně ze strachu o svou vlastní bezpečnost. V určité rovině jsem ji zřejmě pociťoval jako svého nepřítele. Navíc v Ch. bylo něco, co jsem nedokázal pochopit. Byla pro mne stejným nepřátelským cizincem, jako já pro ni. Donekonečna mě obviňovala, že jsem k ní málo laskavý. Chtěl jsem ji doporučit jinam, ale nikoho vhodnějšího jsem neznal. Nadto neuspěla ani u předcházejícího terapeuta, stejně tak to mělo být s mými zástupci.

Často se Ch. zdála být hnána touhami tak mimo hranice mého chápání, pohnutkami tak temnými a bizarními, že byly mimo rámec jakékoli běžné lidské zkušenosti. Víc než co jiného právě toto “nelidské” *così*, stojící vně normálního psychodynamického chápání, jsem označil – správně či mylně – za zlé.

Pro vystižení této nepochopitelnost – cizosti – popíši její vztah k počasí. Nic jí neříkalo jaro, slunečné podzimní dny... Jediné, co ji těšilo, bylo zamračené počasí. Pak si pohvizdovala. Milovala šedivé dny. Ne poklidné mlhavé podzimní dny, kdy se tiše snášá listí, ani letní dny na pobřeží, kdy se kolem vás valí chuchvalce mlhy. Měla ráda ty nejpo-

chmurnější šedivé dny. Dny monotónní šedi, bezútěšné, deprimující dny. Proč? Bylo to proto, že stejně bezútěšně působily také na všechny ostatní? Nebo je měla ráda pro samotnou jejich ošklivost, která rezonovala s něčím v ní? Nevím.

Ne bez strachu (dosud jsem to s pacientem nezkoušel), jsem Ch. tohoto roku konfrontoval s tím, co jsem považoval za její zlo. Poprvé to bylo několik měsíců před tím, než se jí zdál onen sen. "Ch., vytváříte kolem sebe jen chaos a zmatek, což se odráží i na vaší práci zde v terapii. Zvykla jste si považovat to za náhodu. Zjistili jsme však, že je to i vaším záměrem. Stále však ještě nechápu, k čemu vám tento záměr slouží."

"Baví mě to."

"Baví?"

"Ano, je to pro mě zábavné, když vás mohu mást, říkála jsem vám to. Poskytuje mi to pocit moci."

"Nemyslíte, že by bylo větší zábavou, získat zpět pocit moci, jenž by vycházel z nějaké skutečné schopnosti?"

"Nemyslím."

"A vám nevadí, že se bavíte na účet druhých?"

"Ne. Snad by mi to vadilo, kdybych někomu ubližovala, ale to přece nedělám, že ne?"

Byla to pravda, co jsem věděl, Ch. nikomu nikdy vážně neublížila. Pouze šla všem pekelně na nervy. A to ubližovalo jí samotné. Proč jí to působilo i potěšení? "I když je vaše destruktivnost možná malého rozsahu, přesto shledávám něco, řekl bych zlého, na potěšení, které vám to působí."

"Asi máte pravdu," řekla mírně.

"Ch. nevěřím svým uším, právě jsem o vás řekl, že jste zlá a s vámi to nehne!"

"A co s tím mám dělat?"

"No, snad byste mohla mít pro začátek špatný pocit."

"Víte snad o nějakém dobrém vymítači Dábla?" vybafla na mě.

"Nevím," přiznal jsem ochromeně.

"Tak potom nač se nad tím rmoutit, co říkáte," odpověděla povzneseně.

Měl jsem pocit závratě až otupělosti, jako bych právě prohrál kolo v ringu s o hodně silnějším protivníkem. Vzdal jsem to. Díky tomu jsem ale poprvé začal studovat problém posedlosti a exorcismu. Vše se zdálo prapodivné. Nevěděl jsem si, co si o tom myslet.

Nabídl jsem jí hovoro o tématu exorcismu. Odmítla to, že se zajímá spíš i bioenergií. “Nemluvíme ale o nějaké nesrovnalosti, jde o závažný problém, o něco strašného, nebezpečného.”

“A já vám říká,” pokračovala Ch. nezúčastněně, “že se zajímám o bioenergetiku, ne o exorcismus. Znepokojuje mě, jak se mnou můžete pracovat, když si myslíte, že jsem zlá. Jak mi můžete poskytnout soucit. Nezáleží vám na mně.”

Byl jsem nucen opět to vzdát. Využíval jsem ovšem každé příležitosti, abych ji znovu a znovu konfrontoval s její svéhlavostí, egocentrismem, sebedestruktivností a prohrami. Naléhal jsem na ni, aby ustoupila, aby mi dovolila milovat ji jako malé dítě, pečovat o ni jediným způsobem, který byl možný, jediný, který se zdál zárukou uzdravení. Ale nic se nezměnilo. Neviděl jsem jinou cestu, než čekat na zázrak.

Přestože z psychiatrického hlediska mohla být Ch. považována za postiženou, stěží mohla být označena za “labilní”. Byla děsivě pevná, vyrovnaná. Hluchá k svému autismu. Imunní. Nezměnitelná. Mezi mnoha jinými věcmi, které se za celou dobu nezměnily, bylo také její odmítnutí podřídit se “pravidlům” terapie a požadavku otevřenosti. Přestože čas od času byla ochotna něco odhalit, zásadní informace, které by umožnily skutečnou terapii, mi obvykle odmítala poskytnout. Až do samého konce se při každém sezení snažila držet opatřtě pevně ve svých rukou.

Není tedy divu, že pro mne bylo naprostým překvapením, když jednoho dne se dostavila na své čtyřstředvacátéprvní sezení, se položila na lehátko, a zcela otevřeně a plynule mi vyličila přesně to, na co v dané chvíli myslela a co cítila. Nešlo to zvládnout lépe. Těchto padesát minut byla ideálním pacientem. Až na to, což jsem nevěděl, že si pro sebe nechávala to nejpodstatnější. Během posledních pěti minut, které nám zbývaly do konce, jsem dal najevo svůj údiv a pochválil ji, jak dobře si vedla.

“Myslela jsem, že vás to potěší,” řekla.

“Ale co se stalo? CO vás přinutilo, abyste tak náhle změnila svůj přístup, mluvila se mnou otevřeně namísto toho, abyste jako obvykle udělala z našeho sezení nespoutanou bitvu?”

“Jen jsem vám chtěl ukázat, že kdybych chtěla, tak bych to zvládla, že dokážu volně asociovat, řídit se podle těch vašich pravidel tak, jak byste si to přál.”

“Právě jste to dokázala, bylo to skvělé. Doufám, že budete pokračovat ve stejném duchu.”

“To právě nebudu.”

“Nebudete?” nechápal jsem.

“Ne, už se to nikdy nebude opakovat. Je to naše poslední sezení. Jsem rozhodnuta, že končím. Nejste pro mě tím pravým terapeutem.”

Do konce sezení zbývalo třicet vteřin. Snažil jsem se protestovat, ale Ch. se k tomu nechtěla vrátit. Požádal jsem dalšího pacienta o patnáct minut. Ch. Neustoupila. Byla přesvědčena, že potřebuje “méně rigidního terapeuta”: Musel jsem ji nechat odejít. Párkrát jsem jí napsal, ale už jsem se s ní víckrát nepotkal. Na závěr mi provedla skutečně husarský kousek.

ZLO A MOC

Všechno to bylo zároveň velmi triviální. Ch. touha mě dobýt, hrát si se mnou a diktovat pravidla našemu vztahu neznala hranic. Hnací silou její touhy po moci však nebyla snaha o zlepšení společenských podmínek, péče o rodinu, přání učinit ze sebe plnohodnotnější lidskou bytost. Její neovladatelná touha po moci byla podřízena jen moci samotné.

Všechno bylo přitom nevkusné. Svým způsobem šlo o jistý druh geniality – jak si například dokázala načasovat moment, který učinil definitivní tečku za naším vztahem. Tento druh mistrovství ovšem naprosto postrádal jakýkoli vznešený záměr. Naprosto postrádal koherenci. Tím pádem celé to představení bylo ve své podstatě nesmyslné.

Ch. možná se vzhledem k tomuto pošetilému malichernému rysu svého charakteru může zdát nepřilíš významnou postavou. Jediným výsledkem její role v dramatu života byla řada drobných mrzutostí, které způsobovala jednomu zaměstnavateli za druhým. Představme si však, že by jí byla svěřena správa ne malého majetku, ale celého výrobního podniku, který by řídila v duchu své nevyzpytatelné destruktivnosti. Nebo kdyby se stala matkou. Pak by se spíš absurdní komedie jejího života mohla změnit v ošklivou tragédii.

Svého času jsem definoval zlo jako “uplatňování taktické moci – tzn. zneužívání něčí vůle proti ostatním otevřeným či skrytým nátlakem – za účelem potlačení duchovního růstu.” Jen proto, že Ch. nevládla nějakou zvláštní moc, proto ji nemohla zneužít. Dejme jí však manže-

la, a neměla by daleko k Sáře. Dejme jí dítě, a nebyla by nepodobná panu a paní R. Dejme jí národ a mohl by z ní být Hitler nebo Idi Amin.

Zlí lidé, domnívám se, vzhledem ke své mimořádné svéhlavosti – téměř vždy doprovázené neovladatelnou touhou po moci – spíše než valná většina lidí touží politicky vyniknout. I když jejich krajní svévolu, díky své nepodřízenosti, zároveň zapříčiňuje jejich politický pád. Možná, že Ch. měla nějaký skrytý instinkt k dobru, který ji vedl k tomu, aby se vystříhala manželství nebo jiného uplatňování autority nad druhými lidmi. .. Všechny důkazy ukazovaly na její absolutní svévoli jako jedinou zábranu, aby její zlo propuklo naplno.

Ch. byla životním ztroskotancem. I když se nestala zločincem, byla naprosto neschopná kreativní činnosti. Její nemohoucnost zůstávala nemohoucností. A ta není k smíchu. Ch. přestože intelektuálně brilantní, byla nekonečně méně, než mohla být. I když zdánlivě šťastná, jak tak proplouvala životem zanechávajíc za sebou jen vlnu nevýznamného zmatku, a ve své nemohoucnosti pozoruhodně spokojená, domnívám se, že byla jedním z nejsmutnějších lidí, jaké jsem kdy poznal.

Já jsem smutný, že jsem jí nemohl pomoci. Byť její prosba o pomoc byla lží. Její nemohoucnost a prohra náleží stejně tak mně jako jí.

Kdybych to mohl udělat znovu

V době, kdy jsem pracoval s Ch., jsem o bytostném lidské zlu nevěděl prakticky nic. Nevěřil jsem v existenci Ďábla ani ve fenomén posedlosti. Nevěnoval jsem pozornost exorcismu. Neslyšel jsem o “oproštění”. *Zlo* v mém slovníku chyběl. Skutečnost, že americká psychiatrie skoro naprosto ignorovala nepopiratelnou realitu lidské vůle, mi však přece jen připadá absurdní. Na Ch. jsem si vylámal zuby. Tento případ v zásadě podnítil vznik této knihy. Postupoval bych dnes podstatně jinak. Předpokládám, že naše práce by mohla být úspěšná.

Předně bych diagnózu stanovil rychleji a s větší jistotou. Nenechal by se jejími obsesivně kompulzivnímu příznakem svěst k domněnce, že mám co dělat s obyčejnou neurózou, ani projevy autismu k tomu, abych měsíce přemítal nad tím, jestli netrpí zvláštní variantou schizofrenie. Nevymýšlel bych neplodné oidipovské interpretace. Co bych došel k názoru, že jejím zásadním problémem je zlo, opatrně bych ji s touto skutečností konfrontoval, bez sebemenšího náznaku autority. Nedomnívám se, že diagnózu zla lze vynést snadno. Ale vše, co jsem se od té doby dověděl, potvrzuje můj hypotetický názor.

Vycházel bych ze svého pocitu zmatku. Dnes vím, že jedním z charakteristických rysů zlých lidí je právě tato touha mást. Ani jednou v prvním roce práce mě nenapadlo, že by můj zmatek mohl být z toho, že mě Ch. chce mást. Dnes bych to dokázal ověřit.

Nebylo by však následkem, že by Ch. zanechala léčby?

V prvním řadě je nutno se ptát, proč se Ch. dala na léčbu. Důvod, že potřebuje pomoci nedala najevo. Evidentní byla ale její touha mě mást, svádět, pohrávat si se mnou. Proč vydržela v terapii tak dlouho? Dával jsem jí ve své naivnosti a ochotě brát její slova vážně nepřetržitou možnost si se mnou hrát, a trvalou nadějí, že se jí mě podaří svést, ovládnout, udolat. Proč skončila? Čím víc jsem do ní viděl, tím omezenější schopnosti byly si se mnou pohrávat.

Neodešla by dnes dřív, kdyby zjistila, že ...? Přesto se věřím v šanci. Ze tří důvodů:

Protože nebyla zlá nenapravitelně. Pro zlé lidi není příliš charakteristické nechat se vystavit všespalujícímu světlu psychoterapie. Ch. možná na sebe vzala rizika ovlivněna touhou mě “dobýt”. Ale možná její část (třebas malá) volala po pomoci. Lidem často velí “dua druhy myšlení”, aspoň někteří, kdo jsou zlí, mohou být takto rozkolísaní.

Ta část, která mě chtěla svést, se zdála být o hodně větší. Jak potom mohu pokládat za možné, že kdybych s ní byl jednal s plným vědomím jejího problému, byla by vůbec dovolila svému *egu*, aby bylo podrobeno – že by bývala ochotna prohrát bitvu, aby vyhrála duši? Vede mě k tomu otázka autority. Za poslední roky jsem se naučil, že zlo – ať už lidské či démonické – je překvapivě poslušno autoritě. Nevím, proč to tak je, ale je to tak.

Autorita nad silami zla nepřichází jen tak náhodou, je získávána nesmírným úsilím spojeným s vědomím, jež dalece přesahuje běžné lidské zkušenosti. Takovéto úsilí je možno probudit jedině láskou. Když jsem pracoval s Ch., měl jsem v sobě lásku, ovšem byla mi málo platná bez pochopení základní podstaty jejího problému. Dnes, když to vím, bych ji rád přijal znova, přestože bych se bál o energii, kterou by to ode mne vyžadovalo. Opravdová láska je vždy nejvyšší obětí. Nikdy jsem neměl dostatečnou důvěru, abych svedl opravdovou bitvu s Ch. zlem. Dnes vím, že kdo hodlá bojovat se silami zla, musí očekávat vyčerpání větší, než si kdo dokáže představit, nesmírnou ztrátu energie, možná nenahraditelnou. Dnes bych tedy uplatnil autoritu na zlo skryté v Ch. A na základě svého znovuobjeveného vědomí bych učinili něco, co bych byl dříve nemohl: oslovil bych v ní pramen jejího strachu.

Lidi bychom měli spíše litovat než nenávidět, protože žijí své životy v čirém strachu. Z povrchního pohledu se Ch. mohla zdát neohroženou. Neobávala se v situacích, v nichž se normální člověk bojí. Nepropadla nervozitě, když zůstala bez benzínu... Dnes je mi ovšem jasné, že její pošetilá duchovní vyrovnanost skrývala hlubiny strachu málokomu známé. Její tvrdošíjná snaha ovládat každický aspekt našeho vztahu plynula z panické hrůzy, že by nad ním mohla ztratit vládu. Bůh ví, co by se jí mohlo stát, kdyby sama sobě dovolila být svěřena do péče nějakého "cizince". Její dožadování se ospravedlnění pramenilo z úzkosti, i "neospravedlnitelný" požadavek, abych ji miloval, pramenil ze strachu, že ze svobodné vůle bych to byl nikdy neudělal.

Takže bych začal strachem. Vystavil bych jí ho v plném světle. Projevil bych jí svou účast a soucit. "Dobrý Bože, Ch.," řekl bych, "jak můžete žít se vši tou hrůzou v srdci? Nechtěl bych být na vašem místě. Nezávidím vám váš neustálý strach." Tehdy jsem jí nebyl schopen poskytnout soucítění, kterého se tak často dožadovala. Dnes bych to dokázal. Ovšem by mohla zamítnout podmínky, s nimiž by to souviselo. Na druhé straně, šlo by o upřímný soucit, který bych jí nabídl, skrze nějž by mohla dojít uvědomění, jak ve skutečnosti potřebuje léčbu.

Nakonec bych jí nabídl, že se této léčby zhostím. Když jsem s Ch. pracoval, cítil jsem se její chorobností téměř zahlcen. Neměl jsem jistotu, zda bych měl dostatek síly k jejímu vyléčení. Dnes vím, že samotén jsem neměl, a nemám, tu moc, a že psychoanalytická metoda, kterou jsem vůči ní uplatňoval, nebyla celkově tím správným přístupem. Znáám dnes ale mnohem vhodnější přístup. Dnes, pokud bych viděl důkaz, že zdravá část její osobnosti si přeje být zcela vyléčena, s přesvědčením a autoritou bych jí nabídl možné prostředky jejího uzdravení: "oprotštění" a exorcismu.

5

Posedlost a exorcismus**EXISTUJE ĎÁBEL?**

Tím, že jsem v průběhu let došel k přesvědčení o reálné existenci dobrotivého ducha či Boha, chcete-li, a k víře v realnost lidského zla, byl jsem postaven před zřejmou intelektuální otázkou: existuje něco takového jako zlých duchů? Ďábel?

Myslel jsem, že ne. S 99% psychiatrů a valnou většinou duchovních. Ale říkal jsem si, že kdybych zaznamenal jediný případ posedlosti, změnilo by to můj názor.

Ovšem jsem nevěřil, že existuje posedlost. Pochyboval jsem, že se s ničím podobným nesetkám.

Rozhodl jsem se, že si nějaký případ obstarám. Napsal jsem na všechna možná místa, abych uvedl ve známost, že mám zájem o registrované důkazy případů posedlosti pro zhodnocení. Třetí případ se ukázal být opravdovým.

Od té doby jsem se dostal ještě jednou k jednomu případu skutečné posedlosti. U obou jsem měl to štěstí, že jsem mohl být osobně přítomen úspěšnému exorcistickému obřadu. U většiny případů popsanych v literatuře jde o posedlosti nižšími démony. Tyto dva byly mimořádně neobvyklé proto, že u obou se jednalo o posednutí Satanem. Dnes vím, že Satan je reálný. Setkal jsem se s ním. Musím se zdržet popsání těchto případů do hloubky. Opravdová posedlost je vzácný jev. Lidské zlo je proti tomu záležitostí běžnou. Viz kniha Malachiho Martina Zástava ďáblu. To by bylo na jinou knihu.

POZOR: VYSOKÉ NAPĚTÍ

Běžně se považuje exorcismus a psychoterapie za dva odlišné, vzájemně se vylučující přístupy. Případy, kterých jsem byl svědkem, se

ovšem zdály být současně psychotherapeutickými procesy – jak metodou, tak výsledkem. Pacient, který po mnoho let navštěvoval různé psychiatry, týden po exorcistickém obřadu zvolal: “Psychoanalýza je vlastně druh exorcismu” A dle mé zkušenosti každý skutečný psychotherapeutický proces je vlastně boj se zlí.

Rozdíly mezi psychoanalytickou psychoterapií a exorcismem se dají shrnout do dvou kategorií: a to z hlediska pojmového, a z hlediska uplatňování moci.

O křesťanství a psychoanalýze bylo hodně napsáno. Obě hlediska se nemusejí vzájemně vylučovat. Mnoho let jsem je v různém poměru kombinoval, očividně se značným úspěchem.

Co se týče uplatňování moci, v tom se psychoanalytická psychoterapie a exorcismus radikálně odlišují. Tradiční psychoterapie užívá moci záměrně málo nebo vůbec ne. Je vedena v atmosféře absolutní svobody. Je svoboda i odejít uprostřed sezení.

Exorcistický obřad podléhá jiným zákonům. Léčitel exorcista vyzývá všechny síly, jež může láskyplně a legitimně uplatnit v boji s pacientovou nemocí. Především, pokud je mi známo, bývá vždy řízen skupinou nejméně tří nebo více lidí, kteří jsou v určitém smyslu proti pacientovi spolčení. Početně tedy pacienta převažují.

Délka obřadu není předem daná, podléhá rozhodnutí vedoucího týmu. Terapie pracuje s hodinou, pacient se může po tu dobu vyhnout tématům, která nechce. Vymítací procedura může trvat několik hodin, i dvanáct. Pacient může být během obřadu ostře omezován, což je nakonec jeden z důvodů, proč je přítomnost početnějšího týmu nutná. On či ona nemůže odejít, když se věci stáčí nepříjemným směrem.

Pak přichází konečný a nejdůležitější krok – exorcistický tým s pomocí modliteb a rituálů vyzývá boží sílu, aby byla účastna a nápomocna při léčebném procesu. Nevěřící to možná bude považovat za neúčinný prostředek, nebo si bude jeho účinnost vysvětlovat pouhou silou sugesce. Co mohu jako věřící poskytnout, je můj osobní prožitek boží přítomnosti z míst, kde se exorcistické obřady odehrávaly. Pokud jde o křesťanské exorcisty, nejsou to oni, kdo úspěšně dovršují léčbu, je to Bůh, kdo ve skutečnosti léčí. Veškerým účelem modliteb a rituálů je umožnit boží síle vstoupit v zápas se silami zla.

Vyplývá z toho, že exorcismus je těmi, kdo se na něm podílejí, nahlazen jako určitá “duchovní bitva”. Strategií ovšem není, jak by se leckdo mohl domnívat, že “ve válce je vše dovoleno”. Nicméně exorcista je přesvědčen, že je legitimní použít všech prostředků podmíněných

láskou, využít jakýchkoli milujících zdrojů. Klíčovým je zde spojení “podmíněné láskou”.

Protože nejen připouští, ale přímo vyžaduje užití moci, je exorcismus podle mého nebezpečnou procedurou. Moc je vždy zneužitelná. Řekl bych, že exorcismus souvisí s klasickou psychoterapií asi tolik jako závažný operační zákrok s propíchnutím puchýře. Takovýto radikální krok může být nejen účinnou pomocí, ale i záchranou života. Když selhávají konzervativnější metody léčby může být i jedinou cestou záchrany.

V souvislosti s užitím moci při exorcistických obřadech se přímo nabízí otázka vymývání mozku. Myslím, že exorcismus je skutečně jistou formou vymývání mozku. Jeden pacient po obřadu byl rozpolcen. Prožíval vděčnost a úlevu a taky pocitem zneužití. V následujících letech se pocity osvobození prohluboval, zatímco pocit zneužití mizel.

Pacient by měl dát k proceduře souhlas. Během procesu přichází pacient o velkou část svých svobod. Proto by před procedurou měl pacient vyplnit pečlivě propracující zmocňující formulář.

I jiné záruky jsou potřebí. Měl by být pořízen nejlépe videozáznam. Vhodná by byla i přítomnost některého z příbuzných.

Největší zárukou je ovšem láska. Jen vedeni láskou mohou členové týmu objektivně rozlišit zásahy regulérní nebo neregulérních. Jen s pomocí lásky mohou nabýt jistoty, že budou mít za všech okolností na paměti pacientovy zájmy a že nepodlehnu všudypřítomné lidské tendenci stát se pod vlivem moci bezohlednými a nemorálními. Rozhodně je ve všech vážných případech lásky třeba více než vědomostí a dovedností: jen lásky dokáže léčit.

Exorcismus není léčení zázrakem – jediné považuje-li někdo za zázrak lásku. Podobně jako v psychoterapii se uplatňuje psychoanalýza, důkladné rozlišování, interpretace, povzbuzení a láskou podmíněná konfrontace. Exorcismus je psychoterapie mohutným útokem.

Jako každý útok vedený silou s sebou nese svá nebezpečí a měli bychom se k němu uchýlit jen v případech, které jsou tolik kritické, že jiná forma psychoterapie by byla předem odsouzena k nezdaru. E exorcismu máme co dělat s hodně vysokým napětím.

Účelem exorcistické procedury je odhalit a izolovat ďábelskou sílu sídlící uvnitř pacienta tak, aby mohla být následně vypuzena. Ďábel se může projevovat úděsnou energií, zdánlivě nezávislou. Nejsou neznámy případy, kdy je tato energie natolik silná, že ji tým nezvládne. Důvodem může být ovšem, že se jí pacient nechce zbavit. Potom ovšem následky

mohou být osudné. Pak by bylo lépe, kdyby tato energie nebyla nikdy aktivována.

Potom je zde nebezpečí, které hrozí exorcistovi. Přestože byli členové týmu v obou případech pečlivě vybráni kvůli své psychické odolnosti a soucítění, byla účast na proceduře pro všechny nesmírně stresující. Většina členů týmu se přes výsledný úspěch procedury musela potýkat se zpětnými psychickými reakcemi ještě mnoho týdnů poté.

Exorcismus není efektivní procedurou vzhledem k vynaloženým nákladům. První obřad vyžadoval sedmičlenný tým, který pracoval čtyři dny dvanáct až šestnáct hodin denně. Druhý byl ještě těžší. Oba případy byly mimořádnou formou satanistické posedlosti.

Oba obřady byly úspěšné. Oba pacienti dnes jsou v pořádku. Bez této léčby by patrně už nežili.

ASPEKTY DIAGNÓZY A LÉČBY

Oba pacienti byly odlišní. Jeden byl hypomaniak, inteligence průměrné, milující rodič. Druhý trpěl neurotickou depresí, jinak pozoruhodně duševně zdravý, inteligence vyjímečná, necitelný rodič. Ten, který se zdál postiženější, měl snadnější obřad, uzdravení toho zdravějšího se bylo těžší.

Jisté aspekty jak jejich posedlosti, tak samotných obřadů byly pozoruhodně shodné. Myslím že tyto podobnosti nám mohou pomoci pochopit podstatu posedlosti a exorcismu. Ovšem nelze vyvodit obecnou platformu...

Oba případy mě dovedly k názoru, že posedlost není náhodou. Posednutí se zdá být postupným procesem, který spočívá v tom, že člověk z toho nebo toho důvodu, opakovaně zaprodává sám sebe. Hlavním důvodem, proč takto jednalo tito pacienti, byla podle všeho osamělost. Byli ochotni přijmout démona jako jistý druh imaginární společnosti. Byly i další důvody. Jeden z pacientů od dvanácti let se zabýval okultismem. V druhém případě to bylo zřejmě v pěti letech, a šlo o něco horšího než černá magie.

V obou případech zapříčinila posedlost zastavení se ve vývoji. Ten "pětiletý" musel pak podstoupit psychoterapii a projít se příznaky chování dítěte...

Oba pacienti byli ovšem ve své posedlosti vysoce predisponováni díky mnohočetnému stresu, jemuž byli vystaveni jak před posednutím, tak po něm. Oba se stali oběťmi lidského zla stejně jako ďábelských sil. CO se týče závažnějších věcí bylo jim oběma hluboce ublíženo zlými lidmi skrytými pod pláštíkem nebo dokonce záštitou církve.

Exorcismus je stejně jako posedlost postupný proces, který nejenže začíná dlouho před samotným obřadem, ale i před tím, než se pacient setká s exorcistou. To je i v psychoterapii: k nejdůležitějšímu kroku v léčebném procesu dochází běžně ve chvíli, když se pacient rozhodne navštívit terapeuta. Uzná skutečnost, že je vážně nemocen, rozhodne se se svou nemocí bojovat. Pacienti v našich dvou případech došli v určité chvíli k tomuto rozhodnutí, usoudili, že ďábelská síla v nich skrytá, nejedná v jejich nejvnitřnějším zájmu. Začal zápas. Díky tomu posedlost vyjde najevo. Skutečnost, že mezi čistým a lidským jádrem zamořující démonickou energií, se odehrává bitva, vedla Martina k přesvědčení, že výstižnější klasifikací všech případů posedlosti by bylo označení "částečná posedlost".

Stanovit diagnózu posedlosti není snadné. Ani jeden z obou případů se neprojevoval žádnými na pohled patrnými příznaky, ani žádnou demonstrací nadpřirozených schopností. Oba vykazovali mnohočetné příznaky běžných duševních nemocí jako jsou deprese, hysterie, narušení asociačního myšlení. Otázka "je pacient posedlý nebo duševně chorý" není správná. Myslím, že posedlost může vzniknout až tehdy, jsou-li závažné emoční problémy. Posedlost pak tyto problémy násobí.

Specifické zhodnocení, zda jde nebo nejde o skutečnou posedlost, od prvního podezření pro samotný exorcistický obřad, si v prvním případě vyžádalo šest, v druhém devět měsíců. Diagnózy nebyly vynešeny na základě jednotlivého zjištění, ale zkoumáním celé škály poznatků vycházejících z dlouhodobého pozorování.

V obou případech byl hlavní rozdíl v diferenciálních diagnózách mezi posedlostí a multiplovanou poruchou osobnosti. Šlo o dva další znaky. U multiplované poruchy osobnosti si pacientovo zdravé já prakticky nikdy neuvědomuje existenci sekundárních podosobností – přinejmenším do té doby, než dlouhotrvající léčebný proces nedospěje do svého konce. Jinak řečeno, skutečná disociace existuje. V našich případech si oba pacienti byli vědomi nebo připraveni uvědomit si nejen sebedestruktivní část jich samotných, ale i skutečnost, že tato část se vyznačuje rozdílnou a jejich povaze *cizí* osobností. Tím nechci říci, že by touto osobností nebyli zmateni. Naopak, brzy se stalo zřej-

mým, že tato sekundární osobnost je *touží* mást. V mnohém se projevovala jako ztělesněný vzdor. Dalším rozlišujícím znakem je, že zatímco u multiplované poruchy osobnosti může sekundární osobnost hrát roli “děvky”, “floutka” nebo “agresora”, či jiný charakter se skrytými povahovými rysy, tak pokud je mi známi, nikdy se neprojevuje jako otevřeně zlá. Proti tomu u obou těchto případů byla před exorcistickým obřadem sekundární osobnosti odkryta jako nepokrytá zlá.

Rozhodující podíl v tomto obnažujícím diagnostickém procesu mělo tzv. pokusné oproštění, předcházející exorcismu. Oproštění je formou “mini-exorcismu”, který v posledních dvou desetiletích užívají charismatičtí křesťané k léčení lidí trpících “trýzní” (definováno jako stav na půl cesty mezi dáblským pokušením – kterému, jak by řekl charismatikové, podléháme všichni – skutečnou posedlostí).

V jednom případě se samotný oprošťovací pokus nezdařil, ale když byl pacient později neúprosne konfrontován s částí oprošťovacího týmu, vynořila se dočasně jeho svrchovaně zlá podosobnost. V druhém případě se oprošťovacímu týmu podařilo dosáhnout úspěchu po šesti hodinách. Odhalili démonického ducha mnohem menší razance a bylo snadné jej zapudit. Pacient (nebyl hysterický) zažíval s dramatickým průběhem po dobu šesti týdnů mimořádné zlepšení. Potom náhlý obrat. Přes noc se dostavila tvrdá regrese ke kruté, život ohrožující nemoci, a zakrátko slyšel pacient opět hlas “lucifera”. O příčině tohoto vskutku dočasného úspěchu se mohu dohadovat. Jde o záhadu, která aspoň posloužila k posílení našeho podezření, že dáblská síla byla tím, co v pacientově nemoci sehrálo hlavní úlohu.

Důležité je: přestože oba projevili nepokrytý zlou sekundární podosobnost, nebyli v *jádru* zlí lidé. Na rozdíl od Ch. jsem je jaké zlé *nepociťoval*. Ač jsem prohlásil, že Ch. by byla vhodnou kandidátkou na exorcistický obřad, pravděpodobně by se minul účinkem. I Kdybych byl dokázal odloučit její zdravé já od postiženého, mohl bych nakonec zjistit, že její sekundární osobnost je tou, která je zdravá, a zlé je jádro její osobnosti.

U našich pacientů ale jádro osobnosti se zdálo být zdravé, překvapovali dokonce svou mimořádnou dobrotivostí, ušlechtilostí až potenční svatostí. Velmi jsem je oba obdivoval už před obřadem. Rozhodli se pro něj proto, že proti své posedlosti dlouho marně bojovali.

Malachi Martin označuje jako první a obvykle nejdelší fázi exorcismu stržení “přetvářky”. Démon se skrývá uvnitř určité osoby a za ní.

Aby bylo možné přistoupit k vymítání, přetvářka musí být zlomena: ďábelská síla musí být odhalena, ovládnuta, rozptýlena do prostoru.

Zdravé jádro potřebuje být však v průběhu vyhodnocování školeno i podporováno. Podpora se nutněji ke konci, aktivita ďábelských sil se stupňuje, pacient zažívá velká utrpení a muka.

Jedním z mnoha rizik, které exorcismus skýtá, je, že k němu nikdy nemůžeme přistupovat s absolutní jistotou, co se týká diagnózy posedlosti. Pro vlastní exorcismus je konečným až odstranění přetvářky, které umožní setkat se s ďábelskou silou tváří v tvář. Nechtěl bych zažít situaci, kdy se o to pokouší někdo bez podpory dobře připraveného a láskou motivovaného týmu, a navíc bez důkladného časového rozvrhu. U druhého pacienta byla nutná nepřetržitá kontrola celý den.

Poté, co byl vlastní obřad započat příslušnými modlitbami a rituály, vyšlo najevo, že toto je tím nejúčinnějším z mnoha použitých prostředků pro definitivní prohlédnutí přetvářky. Členové týmu hovořili buď se zdravým pacientovým já, nebo s démonem či démony, odmítali však mluvit s jakousi nečistou směsicí obou. Pokud jde o démona, zdálo se, že má pozoruhodnou schopnost vtáhnout exorcistu do matoucí konverzace. Když se tým stal vnímavějším a neochvějně se tomuto vysávání vzepřel, oba pacienti začali kolísat mezi progresivně zdravějším jádrem jejich osobnosti a progresivně hrozivějším a zlým druhým já, dokud na sebe sekundární osobnost znenadáni nevzala nelidské rysy a přetvářka byla zlomena.

Jako praktický vědec mohu vysvětlit 95% všeho, co se v těchto dvou případech odehrál, s pomocí tradiční psychiatrické terminologie. Např. účinnost výše zmíněné “léčby tichem” nepotřebuje k vysvětlení žádné démony. Je možné, že zejména z toho důvodu, že šlo o dva osamělé jedince žízňící po vztazích, podpořila tato technika vyjevených oddělených já (které mohly být ve vzájemném vztahu) a tudíž i nutnost si mezi těmito dvěmi vybrat. Pokud jde o posedlost, mohl bych hovořit o “rozštěpenosti”, a “psychické introjekci”. A co se týče exorcismu, mohl bych použít termínů vymývání mozku, odprogramování, přeprogramování, katarze, skupinová terapie a identifikace. Zbývá ovšem sporných 5%, které tak vyjádřit nemohu. Zůstává nadpřirozené nebo nepřirozené. Zůstává to, co Martin nazývá přetvářkou.

Když ďábel konečně v jednom případě jasně promluvil, na pacientově tváři se objevil výraz, který nelze popsat jinak než satanský. Neuvěřitelně opovrhlivý úšklebek totálně nepřátelské zlovůle. Strávil jsem před zrcadlem spoustu hodin ve snaze jej napodobit, neúspěšně. Po-

dobný výraz jsem viděl jen jednou ve svém životě, na pár vteřin, na tváři druhého pacienta ke konci vyhodnocovacího období. Nicméně, když se pak ďábel konečně v plné síle projevil v průběhu exorcismu, bylo to ještě s mnohem hrozivějším výrazem. Pacient náhle připomínal svíjejího se hada ohromné síly, který se pokouší uštknout členy týmu. O mnoho děsivější než zmítající se tělo byla ovšem jeho tvář. Oči pokrývala líná hadí strnulost, s výjimkou okamžiků, kdy had vyrazil do útoku, v tu chvíli jeho oči, doširoka rozevřeny, zaplály smrtelnou nenávistí. CO mě nejvíc rozrušovalo, kromě těchto častých útoků, byl podivný pocit tíže staré padesát milionů let, která jako by se zdála vyzářovat z toho ďábelského tvora. Málem jsem zanechal vši naděje na úspěch tohoto exorcistického obřadu. Členové obou týmů jsou přesvědčeni, že se ocitli tváří v tvář něčemu totálně nám cizímu a nelidskému. Konec každého obřadu byl signalizován odchodem tohoto Ducha z pacienta i z místnosti.

Kritickým momentem exorcistického obřadu je okamžik "vypuzení". Nedá se uspěchat. U obou případů, jichž jsem byl svědkem, byly první pokusy předčasné. Úloha exorcisty je v té chvíli minimální. Mnohem důležitější jsou naléhavé modlitby všech členů týmu, obracející se k Bohu a Ježíši Kristu a žádající o pomoc. Pokaždé jsem měl pocit, že v tu chvíli zasáhla boží ruka. Hlavním exorcistou je tu Bůh.

Rozvedu to. Lidská svobodná vůle je základem, bez něhož by léčebný proces nebyl možný. Ani Bůh nemůže uzdravit člověka, který nechce být uzdraven. Ve chvíli, kdy se blížilo vypuzování, oba pacienti samovolně uchopili do svých rukou kříž, přitiskli jej na prsa, modlili se za oproštění od zlých sil. Oba si zvolil právě tento okamžik, aby svůj osud vložili do rukou božích. Exorcistou se tedy stává i sám pacient.

Úloha exorcisty je skutečně heroická. Základem této role není uplatňování nějakých magických schopností v průběhu oprošťování. Základem je laskavost a trpělivá péče, soudnost a hlavně ochota trpět spolu s člověkem, kterého od začátku až do konce obřadu duchovně vede. On musí rozhodnout, jestli pacient je posedlý, shromáždit tým... na něm je rozhodnutí načasování při obřadu, musí nést odpovědnost, když se obřad nezdaří. On musí po skončení uvést vše do normálu, vypořádat se s emocionálními reakcemi všech zúčastněných, dohlížet na pacienta v kritické době po... (dvě hodiny terapie denně několik týdnů)

Satan se nedá jen tak lehce vystrnadit. Po vypuzení se zdálo, že se potlouká kolem, zoufale se snaží vrátit se. V obou případech se skutečně zdálo, že všechna snaha byla marná. Pacienti se víceméně navrátili

do stavu, v kterém byli před obřadem. Ale po několika hodinách bylo možno pozorovat sotva postřehnutelnou, ale pozoruhodnou změnu. Všechny původní syndromy byly na místě, ale zdálo se, jako by z nich vyprchala energie. Nyní pacienti sice vnímali, že na ně cosi útočí, ale nemělo to na ně žádný účinek. V jednom z případů byla psychoterapie úspěšná hned napoprví. V druhém bylo dosaženo mnohem více v padesáti hodinách intenzivní psychoterapie, která následovala po exorcistickém obřadu, než během pěti set hodin předcházejících. Postupovali milovými kroky, což bylo náročné pro terapeuta.

Považuji za nutné varovat ostatní. Satan se skutečně nenechá lehce vystrnadit. Dá pacientovi najevo že je blízko, svádí jej k tomu, aby uvěřil, že je stále ještě v něm. To bylo nejděbelštější pokušení uvěřit – že se exorcismus nezdařil.

Zdálo se, že obřad sice pacienty zbavil posedlosti, ale vystavil je následně “útočení démonů”. Svádějící, výhružné hlasy byly přinejmenším stejně tak aktivní potom jako předtím. Ale “předtím jsem měl pocit, že jsem malé embryo, které bylo ďábelskými silami obklíčeno, prostoupeno tak, že jsem nemohl být sám sebou. Teď vím, že to jsem já, i když stále slyším ty hlasy, přicházející zvenku.” “Dříve jsem byl hlasy ovládán, byl jsem v jejich područí, nyní ovládám já je.”

Tyto hlasy se z pacientů postupně vytrácely. Co se však nedá nazvat postupným, bylo zlepšení jejich zdravotního stavu. Vzhledem k závažnosti jejich psychického postižení před obřadem, je rychlost, s jako dosáhli pevného duševního zdraví, s odvoláním na to, co víme o běžném psychoterapeutickém procesu, naprosto nevysvětlitelné.

Oba tyto “zápasy s ďáblem” vyžadovaly řadu dovedností: schopnost analytické objektivity, soucitné empatie, intelektuální formulace a intuitivní vhled, bystré rozlišování, porozumění teologii, důkladné znalosti psychiatrie, značné zkušenosti s modlitbami... Neobsáhne to jeden člověk.

Typická reakce: “Už nikdy bych nechtěla projít něčím podobným znovu. Ale za nic na světě bych si to nebyla nenechala ujít” Uzdravující to bylo o pro členy týmu. “Dlouho jsem ve svém srdci cítil takové malé, studené, jakoby mrtvé místo. Najednou je to pryč a zjišťuji, že jsem lepším terapeutem”.

VÝZKUM A VÝUKA

K výzkumům tohoto druhu se vyvinula zvláštní rezistence.

OTEC LŽI

Ke konci jednoho z exorcistických obřadů pacient v odpověď na poznámku, že démon musí Ježíše vskutku nenávidět, falešným, úlisným hlasem se satanským výrazem v obličeji řekl: "Necítíme vůči Ježíši nenávisť, jen ho zkoušíme." Uprostřed druhého obřadu pacient na otázku, zda se u něj jednalo o posednutí více démony, zda se u něj jednalo o posednutí více démony, odpověděl s přivřenýma hadíma očima, tiše, téměř se sykotem: "všichni náležejí mně". Kdo to satan je?

Přesto se na určitém základě pokusím o pár spekulací.

K tomu, abych dokázal pravdivost židovsko- křesťanských učení a mýtů o Satanovi, je moje zkušenost nedostatečná, nezjistil jsem ale nic, co by jim odporovalo. Dle těchto učení a mýtů byl Satan na počátku božím zástupcem, obdivuhodným a milovaným Luciferem, hlavou nad všemi anděly. Službou, kterou v božím zájmu vykonával, bylo pozvedat duchovní úroveň jedinců skrze zkoušky a pokušení. Satan byl původně učitelem lidstva, proto se mu říkalo Lucifer, "světloňoš". PO určité době ho však jeho poslání činit protivenství uchvátilo do té míry, že ho začal provozovat spíše pro vlastní potěšení než v boží prospěch. Dokládá to kniha Jobova. Souběžně s tím se bůh rozhodl že pro duchovní povznesení lidstva bude třeba něco víc, než pouhé zkoušky; lidstvu se mělo dostat příkladu Jeho lásky, stejně jako vzoru, jak žít v souladu s boží vůlí. Vyslal tedy jediného syna, aby žil a zemřel jako jeden z nás. Kristus nahradil Satana jak v jeho poslání, tak v božím srdci. Satan byl však tak zaslepený sám sebou, že to pochopil jako nesnesitelnou osobní urážku. Nadmutý pýchou odmítl podřídit se božímu rozhodnutí, vzbouřil se proti Bohu. Sám vyvolal situaci, kdy nebe bylo malé pro oba dva. Byl vykázán do pekel, kde kdysi světloňoš prodlévá nyní v temnotách jako Otec lži, živě své neutuchající sny o pomstě bohu. A s pomocí andělů, kteří se k němu připojili, vede válku proti božím záměrům. Kde bylo dříve jeho náplní duchovně pozvedat lidstvo, rozsvěť dnes duchovní zhoubu. Chápe Krista jako osobního nepřítele.

Duch, kterého jsem měl možnost zaznamenat při obou obřadech, byl nepochybně naprosto oddán odporování lidskému životu a duchovnímu růstu. Oběma pacientům našeptával, aby skončili s životem. Když mu byla při jedno z obřadů položena otázka, proč je Antikristem, odpověděl: “Protože Kristus učil lidi vzájemné lásce.” Když byl dále dotazován, proč se tedy snaží lidskou lásku zhnusit, řekl: “Chci, aby se lidé věnovali obchodu, aby byla válka.” Na ostatní dotazy odpovídal exorcistovi: “Chci tě zabít.” Nic kreativního, jen destrukce.

Největším problémem theodicey je otázka, proč Bůh, který Satana stvořil, ho jednoduše po jeho vzpouře nespровodil ze světa. Tato otázka předpokládá, že by Bůh mohl zabít cokoli. Nabízí se odpověď, že Bůh dal Satanovi svobodnou vůli, a že nemůže zničit. Může jen tvořit.

Pravdou je, že Bůh netrestá. Vytvořil by z nás loutky. Dal-li nám svobodnou vůli, zřekl se toho, že proti nám kdy použije svou moc a sílu. Jistě nemáme na vybranou, míří-li na nás zbraň. Bůh si zvolil možnost nepoužít proti nám sílu. V utrpení musí nečinně přihlížet a ponechat nás samotným. Zasahuje jen aby pomohl, ne aby ničil, ublížil. Odmítáme-li Jeho pomoc, nemá jiné východisko než plačíc sledovat, jak trestáme sami sebe.

Ve SZ je tento bod nejasný. Bůh je vylíčen jako trestající. Problém se ozřejmuje až příchodem Krista. V Kristu sám Bůh bezmocně umírá jako oběť lidského zla a nepozvedne ani prst proti pronásledovatelům. Trestající Bůh už k obrazu nepatří.

Lidé se v souvislosti s holocaustem a jiným zly často ptají: “Jak to Bůh může dopustit?” Je to stupidní, krutá otázka. Bůh když se vzdal moci, se stal bezmocným, není tedy v jeho moci, aby zabránil ukrutnostem, které pácháme jeden na druhém. Co mu zbývá je – neopouštět nás a trpět s námi. Poskytne nám sám sebe v své moudrosti, ale nemůže nás násilím přinutit, abychom mu zůstali věni.

Bůh tedy s námi, prozatím, prochází jednou katastrofou za druhou. Možná se nám může zdát, že jsme odsouzeni k záhubě tímto podivným bohem, který vládne slabostí. Zde ale přichází rozuzlení křesťanské doktríny: Bůh, ve své slabosti vyhraje válku proti zlu. Bitva je vlastně již vyhraná. Vzkříšení symbolizuje, že Kristus nejen zvítězil nad zlem a hříchem, kdysi před dvěma milénii, ale že zvítězil navěky. Kristus bezmocně přibitý na kříži je konečnou Boží zbraní, skrze níž je porážka zla naprosto jistou. Je životně důležité, abychom bojovali proti zlu s veškerou silou, kterou máme. Ale rozhodující bitva se odehrála před dvěma tisíci léty. Naše vlastní osobní bitvy, třebaš mohou být nevyhnu-

telné, dokonce nebezpečné a pustošící, námi nevyjasněné, nejsou než vyčišťovacími operacemi proti ustupujícímu nepříteli, který už dávno prohrál válku.

Tato myšlenka, že Satan, přes všechna zdání, je vlastně na útěku, je možnou odpovědí na mou zásadní otázku. Mluvil jsem o faktorech, kterými byli oba pacienti predisponováni je své posedlosti. Co ale daleko větší počet dětí, rovněž osamělých obětí lidského zla, s mnohem závažnějšími charakterovými poruchami, které se přesto nestaly očividně posedlými? Proč? Zmínil jsem také rysy potenciální svatosti u pacientů. Nedivil bych se, že právě to mohlo být důvodem útoku Satana. Možná nemá dost energie, aby šel všude tam, kde je lidská slabost. Možná je horečnatě zaměstnán jen tím, že se pokouší kazit případná nadšení.

Satan je duch. Není hmatatelná. "Satan" je jen název, který jsme dali něčemu v podstatě bezejmennému. Stejně jako Bůh se Satan může projevit jen skrze zmaterializované bytí a v něm, sám ale hmotný není, dokonce není skutečná ani jeho manifestace. ... V jednom z případů byl s použitím pacientova těla pozoruhodně, neuvěřitelně podoben hadu. Nebyl to ale had, byl to duch.

Zde leží, myslím, odpověď na otázku, kterou si klademe celé věky: čím to, že je démonický duch tak připoután k tělu? V jednom z obřadů se pokoušel exorcista Satana natolik rozlítit, aby opustil posedlosti ovládnuté tělo a napadl jeho, exorcistu. Manévr nevyšel. Navzdory očividné zuřivosti vůči exorcistovi k ničemu nedošlo. A pomalu nám začínalo svítat, že duch asi nemůže za těchto okolností pacientovo tělo opustit. To nás vedlo k dvěma závěrům. Pacient v konečném důsledku musí být sám exorcistou, a pak – že *Satan nemá žádnou moc mimo lidské tělo*.

Satan tedy může konat zlo jen prostřednictvím lidského těla. Nemá sám od sebe moc zabíjet ani ubližovat. Aby mohl provádět své kousky, musí k tomu využít lidských bytostí. Přestože v průběhu obou obřadů stále vyhrožoval, že zabije pacienta i exorcistu, byly to jen plané hrozby. Satanovy výhrůžky jsou vždy plané, jsou to pouhé lži.

Ve skutečnosti, *jediná moc Satana je skrze víru člověka v jeho lži*. Oba pacienti se stali posedlými, protože přijali jeho falešný, svůdný příslib "přátelství". Posedlost trvala, dokud věřili hrozbám, že bez něho zemřou. A posedlost skončila, když si oba zvolili více nevěřit jeho lžím, a svůj strach transcendovali ve víru ve znovuzkříšeného Krista a modlili se k Bohu Pravdy za oproštění od zlých sil. Oba obřady skončily

úspěchem díky konverzi pacientů – změnou víry či systému hodnot. Dnes již vím, co měl Ježíš na mysli, když říkal: “Víra vás vás uzdraví.”

Oklikou jsme došli opět ke lžím. Ať už mohl být jeho vztah k “lidem lži” jakýkoli, neznám pro Satana výstižnější epiteton než “Otec lži”. Oba exorcistické obřady byly jednou dlouhou litaní. Dokonce i když odkryl sám sebe, byla to jen půlka pravdy. Odhalil, že je Antikristem, když řekl: “Necítíme vůči Ježíši nenávisť, pouze ho zkoušíme.” Pravou je, že Satan Ježíše z duše nenávidí.

Seznam lží, které vyřkl, by byl nekonečný – chvílemi nudná litanie. Zmíním nejdůležitější: lidé se musí bránit, aby přežili, v této obraně nemohou počítat s nikým jiným než sami se sebou; všechno je vysvětlitelné z hlediska pozitivní a negativní energie (která se vyrovnává, aby se stala nulovou), na světě tudíž není žádná záhada; láska je jen myšlenková představa a nemá žádnou objektivní realitu; věda je cokoli, co se kdo rozhodne nazývat vědou; smrt je bezpodmínečným koncem života – není nic víc; všichni lidé jsou motivováni v prvé řadě penězi, a jestli se někdy zdá, že to tak není, je to jen proto, že jsou pokrytci...

Satan dokáže využít jakýkoli lidský hřích, či slabost – např. chamtivost, pýchu. Uplatní každou taktiku: svádění, klam, lichotky, pochlebování, racionální argumenty. Základní zbraní je ovšem strach. V období po exorcistických obřadech, kdy již byly jeho lži demaskovány, omezil se na pronásledování obou pacientů monotónně opakovanými výhrůžkami: “Zabijeme tě, dostaneme tě, umučíme...”

Stejně jako Otec lži mohl být Satan prohlášen za ducha mentálních poruch. V knize *Dále nevyšlapanou...*, jsem definoval zdraví jako “pokorné odevzdání se realitě a její takovosti”. Satana je bezvýhradně zasvěcen odporování tomuto procesu. Nejlepší definicí by bylo, že je *reálným duchem neskutečna*. Jeho paradoxní realita musí být tomuto duchu přiznána. Přestože nehmatatelný a nehmotný, má charakter skutečné existence. Není to jen “nedostatek dobra”. Jeho charakter nemůžeme popsat pouhou neexistencí, nicotou. Tento charakter postrádá lásku. Ale je také pravda, že je prostoupen aktivní přítomností nenávisti. Satan nás chce zničit. Musíme tomu rozumět. V dnešní době jsou populární názorové směry, např. Christian Science, nebo Course of Miracles, které považují zulo za nereálné. TO je jen polovina pravdy. Duch zla je duchem neskutečna, je však reálný. Skutečně existuje. Nakonec, poznamenali mnozí, že nejlepším Satanovým podvodným trikem je jeho všeobecný úspěch v utajování vlastní reality před lidskou myslí.

Přestože Satan má reálnou moc, má své slabé stránky, exorcismus může odhalit nejen výjimečnou brilantnost démona, ale i jeho neobyčejnou tupost. Moje pozorování to potvrzují. Kdyby nebylo jeho krom-obyčejné pýchy a narcisismu, Satan by se asi nikdy neodhalil. Jeho pýcha převažuje nad inteligencí. Proto se démon lsti také rád vytahuje. Kdyby byl dokonale mazaný a chytrý, opustil by oba pacienty před obřadem. Nemohl si však připustit prohru. Chtěl jen vyhrát, takže v obou případech tam okouněl až do svého hořkého konce – s tím výsledkem, že já i jiná jsme obeznámeni s jeho reálností.

Satanova inteligence, jak jsem mohl pozorovat, má dvě další slepá místa. Jedním je, že na základě jeho extrémní egocentričnosti mu schází opravdové pochopení fenoménu lásky. Chápe lásku jako skutečnost, proti níž je třeba bojovat a dokonce ji napodobovat, ale sám jí naprosto postrádá. Pojem oběti je mu cizí. Když lidé při exorcistickém obřadu mluví řečí lásky, nechápe, co vlastně říkají. Stejně tak, když reagují s láskou, je Satan naprosto neznalý základních pravidel jejich chování.

Je zvláštní také, že Satan nerozumí vědě. Věda je antinarcistický fenomén. Předpokládá zakořeněný lidský sklon k sebeklamu a staví pravdu výš než jakoukoli osobní touhu. Satan, který žije oklamáváním sebe i ostatních, nemůže pochopit, proč by někdo nechtěl klamat sám sebe. Posedlý a zamilován do své vlastní vůle, zoufale nenávidějící světlo pravdy, shledává humánní vědu v základě nepochopitelnou.

Satanovy slabosti by nás neměly vést k tomu, abychom přehlíželi jeho sílu. Možná se nezdá nic pozoruhodného na tom, že posedl dva jedince, které jsem popsal, když byly malými dětmi. Ale při obřadech, kterých jsem se zúčastnil, byl exorcista – dospělý, silný, věřící – přechodně zneschopněn v jednom případě zmatkem, v druhém beznadějí, následkem destruktivní moci Satanových lží.

Domnívám se, že je logicky nutné, abychom Satana nenáviděli stejně, jako se ho báli. Přesto myslím, že rozhodně víc, tak jako zlí lidé, si zaslouží být litováni. V křesťanské eschatologii jsou dva scénáře – jeden je, že všechny lidské duše, přeměněny ve světlo a lásku, natahují k duchu nenávisti a falše a nabízejí mu přátelství. Když si Satan nakonec uvědomí, že je totálně poražen a neexistuje lidské tělo, jež by mohl posednout, protože všichni jsou vůči jeho silám imunní, z naprosté osamělosti se zhroutí a přátelství přijímá, čímž je na konci obrácen. Za tento scénář se modlím. Podle druhého scénáře, odmítajíc kdy prohrát, Satan navěky zavrhuje “pokořující” přátelské ruce a trpí svou ledovou samotou do konce věků. Přítel mi po obřadech řekl: “Jak jsi mi povídal

o bezútěšném osudu zlých lidí, a že bychom je měli spíš litovat než nenávidět, nevěřil jsem ti. Můj nejhlubší dojem z obřadu byl, jak je to všechno nudné – ta nekonečná řada stupidních lží. Ale když jsem si představil, jak se ten Antikrist svíjí celou věčnost v nesmyslné agónii, pochopil jsem, cos tím myslel.”

V zájmu jasnosti jsem mluvil o Satanovi příliš definitivně. Větší část obou obřadů jsem popsal jako proces izolování. Přesto, i v těch nejjasnějších chvílích, bylo často nemožné plně rozlišit, zda hlas, který mluvívá, je hlasem pacientova podvědomí nebo skutečného démona.

Možná nebudeme nikdy schopni dokonale rozeznat, kde přesně končí lidský stín a začíná Kníže temnot. Vhodné bude zakončit zaměřením se na nadpřirozené mystérium Satana. Důkazy, které exorcistické obřady prokázaly, byly pro mne dostačující, abych uvěřil v jeho existenci, a nemohu popřít reálnost uzdravení, k nimž při nich došlo. Ale nakonec zůstávám s více otázkami než předtím.

Jedna z těch důležitějších se týká existence nižších démonů. U obou případů, kterých jsem byl svědkem, šlo o posedlost Satanem, zatímco u většiny případů v literatuře popsaných, se téměř vždy jedná o posedlost méně významnými nižšími démony. Je moje zkušenost náhodou, nebo mystickým záměrem? Ve skutečnosti došlo v obou případech také ke střetu s nižším démony. V prvním z nich tým musel zvládnout čtyři postupně pojmenované démony, než došlo ke střetu s Antikristem. V druhém byl pacient oprostěn od nižšího démona, což doprovázelo očividně neuvěřitelné, ovšem přechodné uzdravení, dokud ho “Lucifer” záhadně nenahradil. Co se tam dělo? Byli nižší démony samostatnými specifickými entitami nebo jen odrazy skrývajících se Satana? Nevím. Jsou ovšem jisté důkazy, které naznačují, že ve světě duchů je mnohem menší svoboda než ve světle lidí – pro svůj strach, zbabělost a víru ve vlastní lži se nižší démoni chovají vůči svým nadřazeným s takovou poslušností, že se zdají postrádat individualitu, jak ji běžně pojmáme.

Jaký vliv má Satan na takové naprosto zlé jediny jako B. a R. rodiče, S. nebo Ch.? Oba posedlí pacienti, na rozdíl od těchto, se nezdáli být zlí. Asi je to jen teoretická otázka... Jestli je něco jako naprostá posedlost, dokáže podle všeho zabránit svému vlastnímu odhalení.

Nemám tušení, zda Satan aktivně posiluje zlé jedince v jejich zkažonosném díle. Myslím, že to tak není. Vzhledem k hnací síle hříchu a narcisismu se domnívám, že posilují sami sebe.

6.

My lai: zkoumání skupinového zla

DŘÍVE NEŽ BYLA POVĚST EXORCISMU (zčásti zaslouženě) v období vědy a racionalismu poškozena, patřili exorcisté k veřejně uznávaným členům církevní hierarchie. Byli tzv. “nižšího svěcení” a řadili se na samý konec společenského žebříčku. Domnívám se, že to bylo a je odpovídající postavení. Jakkoli se role exorcisty může jevit jako náročnou a obětní, já ji naopak vnímám jako relativně snadnou. Vždyť setkat se se zlem v podobě, ve které jej mohu izolovat a odstranit, je neobvyklým a uspokojivým privilegiem.

Obvyčejný farář nebo pastor není v tak výhodné pozici. Zlo, se kterým se u svých farníků, na shromážděních i v celé společnosti setkává, není ani tak hmatatelné, ani “léčitelné”. Je mnohem rafinovanější, hlubší, ničivější. Takový duchovní může být sebevíc milující a inteligentní, přesto bude se silami temnotě svádět nerovnoměrný, jen zřídka úspěšný boj. A právě těmto rozptýlenýma zhoubným silám v naší společnosti se budeme nyní věnovat.

ZLOČINY

16.3.68 se oddíly bojové jednotky Baker přesunuly do malé skupinky osad, známé pod společným názvem My lai v jižním Vietnamu. Měla se odehrát obvyklá operace “vyhledej a znič” – miní se vietnamští vojáci. Podobně jako ostatní jednotky operující ve Vietnamu byly i tyto oddíly vycvičeny a sestaveny poněkud ukvapeně. V minulém měsíci nedosáhly žádných vojenských úspěchů. Neschopni zaútočit na nepřítele, sami utrpěli četné ztráty od min a nastražených léček. Označená oblast byla považována za baštu Viet Congu. Civilní obyvatelstvo podporovalo partyzány natolik, že nebylo vždy snadné rozlišit vojáka od civilisty. Z toho důvodu měli Američané sklon nenávidět a nedůvěřovat žádnému Vietnamci z okolí.

Čekalo se nalezení vojáků. V předvečer operace atmosféra netrpělivosti. Podstat instrukcí, které byly předány v ten večer, byla v tom, jak rozlišit vojáka od civilisty přinejmenším nejasná. Aspoň některé jednotky nebyly seznámeny s "Pravidly vedení války na zemi", která stanovují, že příkazy, které Ženevské konvence porušují, jsou nezákonné a nemá jich být použito.

Ač se na této operaci nějak podíleli všichni vojáci, hlavními aktéry byli vojáci roty C. V MY lai nenašli jediného vojáka. Žádný Vietnamec nebyl ozbrojen, nikdy na ně nevystřelil, našli jen neozbrojené ženy, děti, starce. Následující události nejsou docela jasné. Ale vojáci z roty C pozabíjeli něco přes pět set neozbrojených vesničanů. V chýších, na útěku... Celé dopoledne. Jen jediná osoba se to pokusila zastavit. Byl to pilot vrtulníku, dozorčí důstojník, přilétající podpořit akci. Přistál a pokusil se vojákům domluvit, bez úspěchu. Zpět ve vzduchu o tom zprávil velitelství a přímo nadřízené, kteří se tím nezdáli být vzrušeni. Počet angažovaných vojáků si můžeme jen domyslet. Je možné, že jich bylo jen padesát. Nejméně dvě stě bylo přímými svědky zabíjení. Do týdne nejméně pět set vědělo, že se stal válečný zločin. Neohlášení zločinu je o sobě zločinem. Ani jediný člověk se nepokusil oznámit masakr. Že se o tom americká veřejnost dověděla, to je jen díky otevřenému dopisu R. Ridenhaura, který byl napsán senátorům až rok poté! Tři měsíce po návratu do civilního života. Sám při akci nebyl. Na jaře 72 jsem byl předsedou komise tří psychiatrů, pověřených vojenských štábem, abychom sestavili návrh výzkumu, který by pomohl objasnit psychologické příčiny My lai a zabránil tak jejich opakování v budoucnosti. Výzkum, který jsme navrhli byl zamítnut, a bylo to proto, že by podobný výzkum nemohl být udržen v tajnosti a mohl by současné vládě způsobit nepříjemnosti "a další nepříjemnosti v současné době nejsou žádoucí".

Zamítnutí návrhu komise na výzkum je symbolickým hned z několika důvodů. Jedním je ten, že jakýkoli výzkum samotné podstaty zla se může stát nepřijemným, a to nejen budoucím objektům výzkumu, ale i těm, kdo ho provádí. Při zkoumání lidského zla není jisté, jak jasně budeme schopni vymezit hranici, která je odděluje od nás; s největší pravděpodobností by předmětem zkoumání byla naše vlastní podstata. Proto jsme patrně dosud nedokázali vyvinout psychologii zla.

PŘEDMLUVA KE SKUPINOVÉMU ZLU

Spouště jsou mačkány jednotlivci. Rozkazy jsou vydávány jednotlivci. Každý lidský čin je v konečném stádiu důsledkem volby jednotlivce. Žádný z účastníků masakru není bez viny, ani pilot ne (nepodal zprávu dál než svému přímému nadřízenému).

Dosud jsme se soustředili na konkrétní jednotlivce, označované za “zlé” a tak odlišené od většiny ostatních “ne zlých”. Je to ovšem relativní, je celá škála. Ale jak to, že pět set mužů, z nichž většina nepochybně nebyla jako jednotlivci zlá, se mohla společně dopustit činu tak hrůzného...?

Abychom mohli porozumět My lai, naše pozornost nesmí být limitována jen zlem jednotlivce a volbou jednotlivce. Tato kapitola se proto soustředí na fenomén skupinového zla, který se poněkud liší, i když v mnoha ohledech jej připomíná, od zla individuálního.

Pro mnoho let mi připadalo, že lidské skupiny se více méně chovají obdobně jako lidští jedinci – s výjimkou úrovně, která je primitivnější nebo nevyzrálejší, než bychom čekali. Proč je to tak – proč je chování skupin nápadně nevyzrálejší – proč se z psychologického hlediska jeví dětinštější, než jakými jsou její jednotlivci, na to vám odpovědět nemohu. Správných odpovědí asi bude víc.

Fenomén skupinové nezralosti je “zapříčiněn”, příčiny jsou různé. Jednou z nich je i specializace.

Specializace patří mezi největší přednosti skupiny. V mnoha případech funguje skupina s daleko větší výkonností než jednotlivec. Náš neobyčejně vysoký standard je zcela založen na specializaci naší společnosti. To, že mám dostatek vědomostí a času k napsání této knihy je přímým důkazem skutečnosti, že jsem specialistou v rámci naší společnosti, má obživa je zcela v rukou zemědělců, řemeslníků, ...

Specializaci nemohu považovat za zlo. Na druhé straně jsem přesvědčen, že většina zla v dnešní době se specializací souvisí a že bychom k ní rozhodně měli přistupovat aspoň s takovou nedůvěrou a opatrností, jakou věnujeme jaderným reaktorům.

Specializace přispívá k nezralosti skupiny a jejich potenciálu pro zlo mnoha různými mechanismy. Pro tuto chvíli se omezím na jeden z nich: rozklad svědomí. Kdybych se v době My lai na chodbách Pentagonu zastavil s muži odpovědnými za řízení výroby napalmu a jeho transportaci do Vietnamu, kdybych se jich zeptal na otázku morálky války,

morálku toho, na čem se podílejí, odpověděli by mi asi: "Vážíme si vašeho zájmu, ale jste na špatné adrese, toto je zásobovací správa, my zbraně jen dodáváme, neurčujeme, jak a kde by měly být použity, obraťte se na politiky na druhém konci chodby. A tam by mi asi řekli: "To přesahuje naše kompetence. My jen rozhodujeme o tom, jak bude válka vedena, ne zda. O takových otázkách se rozhoduje na úrovni Bílého domu..." A tak by to pokračovalo do nekonečna.

Kdykoli se role jednotlivců ve skupině specializují, je pro ně mnohem snazší svalit odpovědnost za morálku na jiného člena skupiny. Tak si jednotlivec svědomí sice očistí, ale svědomí skupiny jako celku se může rozložit, rozmělnit natolik, až zmizí docela. Jednoduchým faktem zůstává, že jakákoli skupina bude nevyhnutelně potencionálně bez svědomí a zlá, pokud se za její jednání nebude cítit přímo zodpovědný každý její člen. Dosud jsme takového stupně nedosáhli.

Bereme-li v úvahu psychologickou nezralost skupiny, měli bychom prozkoumat aspekt obou zločinů v My lai: samotného vraždění i jeho krytí. Tyto dva zločiny se prolínají. Ač krytí se může zdát méně zrádné než vraždění, ve skutečnosti jsou jen různými stranami stejné mince.

Čím to, že se tolik jednotlivců mohlo podílet na tak hrůzném činu, aniž by se jediný z nich cítil natolik proviněn, aby byl donucen k přiznání?

Krytí bylo monstrózní skupinovou lží. Lež je jedním ze symptomů a současně jednou z příčin zla, květ i kořen. Možná, že dojdeme k tomu, že Američané aspoň během těchto válečných let byli "lidé lži". Jako u každé lži, tak i u krytí byl původním motivem strach. Jednotlivci, kteří se dopustili zločinů, měli důvod ke strachu ze zveřejnění událostí, čekal by je válečný soud. Čeho se ale báli ostatní? Kdo by učinil oznámení, byl by označen za "práskače" Horší označení pro muže není. Práskači jsou při nejlepším vyhnáni z kolektivu, (a v armádě nemají na výběr – kam jít dál, do jiné skupiny), často zavraždění. A muž, který oznámil, už nebyl ani členem armády.

Myslím, že je další důvod, proč tak dlouhé zamlčení... Skutečný důvod, proč se, podle mě, příslušníci bojové jednotky Baker ke svým zločinům nepřiznali, je ten, že si jednoduše nebyli vědomi jejich spáchání. Ovšem věděli, co se stalo, zdali si uvědomovali význam toho, to je odlišná věc. Většinu možná ani nenapadlo, že spáchali zločin. Někteří nepochybně svou vinu skrývali, ale obávám se, že ostatní neměli co skrývat.

Jak je to možné, jak se může rozumný člověk dopustit vraždy a neuvědomovat si, že vraždil?

VZHŮRU PO STUPNICI KOLEKTIVNÍ ZODPOVĚDNOSTI

JEDINEC VE STRESU

Když mi bylo šestnáct, odstranili mi během jarních prázdnin čtyři zuby moudrosti. Bolela mě pět dnů čelist, nemohl jsem nic jíst, jen tekutiny a jídla pro kojence, v ústech stále chuť krve. PO těchto pěti dnech se úroveň mého uvažování snížila na úroveň tříletého dítěte. Stal jsem se docela egocentrickým. Před ostatními jsem byl plačtivý a podrážděný. Vyžadoval jsem jejich pozornost, jakákoli maličkost mě doháněla k slzám a vzteku. Při déle trvajícím utrpení se přirozeně, téměř nevyhnutelně dáváme na ústup. Naše psychická vyspělost se snižuje; naše vyzrálost nás opouští. Rychle dětinštíme, stáváme se primitivnějšími. Utrpení je stresem.

K chronickým stresům patří i život vojáka v bojovém pásmu. Ač se armáda starala seč mohla, aby její jednotky podléhaly stresu co nejméně (zábava), skutečnost je taková, že oddíly Baker byly v chronicky stresové situaci. Daleko od domovů, strava ubohá, vedra, hmyz, nekvalitní spánek, nebezpečí, které třeba ne tak kritické jako v jiných válkách, ale nevypočitatelné. Noční minové střely, léčky, miny... že nenašli vojáky ve vesnici – to bylo pro povahu války ve Vietnamu typické.

Mimo ústupu reagují lidé na stres i určitým vnitřním obranným mechanismem. Lifton, který se zabýval studiem lidí, kteří přežili Hirošimu a jiné katastrofy, jej nazval “psychické ochromení”. V situaci, která na naše city působí až příliš bolestivě nebo nepříjemně, znecitlivíme. Pohled na znetvořené tělo nás děsí, vidíme-li je ale kolem sebe stále, pocit hrůzy se vytratí. Vypneme jej, vnímavost se otupí. Schopnost znecitlivění má své výhody. Znásobuje naši schopnost přežít. Díky ní jsme schopni fungovat i v situacích, jejichž hrůza by nás při naší normální citlivosti dokázala rozložit. Problém je v tom, že tento sebeznečitlivující mechanismus není příliš konkrétní. Jestliže se proto, že žijeme mezi odpadky, sníží se naše citlivost k nepořádku, je pravděpodobné, že se k jejich rozhazování sami přidáme. Necitliví

k vlastnímu utrpení stáváme se necitliví i k utrpení druhých. Je-li s námi zacházeno bez respektu, nejen že ztrácíme pocit vlastní důstojnosti, ale také respekt k jiným. Jestliže nás neděsí pohled na znetvořená těla, a nevyděsí nás ani náš vlastní podíl na jejich znetvořování.

Už jsem mluvil o vztahu narcisismu a zla, řekl jsem, že narcisismu je stav, ze kterého člověk většinou vyroste. Z tohoto hlediska se můžeme dívat na zlo jako na určitý druh nevyzrálosti. Nevyzralí jedinci jsou zlu přístupnější než jedinci vyzralí. U dětí nás ochromuje nejen jejich naivnost, ale i krutost. Jestliže se dozráváním zbavujeme zla, jestli v stresu dětinštíme, znamená to snad, že lidé pod tlakem jsou zlu přístupnější než lidé vyrovnaní. Jsem o tom přesvědčen. Důsledkem stresu se jazýček vah mezi dobrem a zlem ve skupině Baker přiklonil na stranu zla. Ale příčin masakru v My lai bylo víc.

Jaký je vztah stresu a dobra? Kdo se chová ušlechtilě v “lepších časech”, nemusí být ušlechtilým, i když půjde do tuhého. Stres podrobuje charakter zkoušce. Hodnotnými jsou ti, které ani v těžkých dobách neopustí jejich čestnost, rozvaha, citlivost. Ušlechtilost může být definována jako schopnost nenechat se otupit prožitou bolestí, ponížením a zoufalstvím. “Jedním z nejvýznamnějších kritérií velikosti člověka je jeho schopnost snášet utrpení”.

SKUPINOVÁ DYNAMIČNOST: ZÁVISLOST A NARCISISMUS

Jedinci se obvykle dávají na ústup nejen v dobách stresu, k regresi z nich dochází také v rámci skupiny. Můžete se o tom sami přesvědčit na schůzi sportovního klubu nebo na srazu spolužáků. Jedním z aspektů tohoto “kroku zpět” je fenomén závislosti na vůdci. Je to markantní. Dejte dohromady jakoukoli skupinu lidí, kteří se navzájem neznají – třeba dvanáct – a téměř vzápětí jeden nebo dva z nich přvezmou roli skupinového vůdce. Nejde o logický výsledek vědomých voleb, ale stane se tak spontánně a nevědomě. Proč k tomu dojde tak snadno a rychle? Jedním z důvodů ovšem je to, že někteří jedinci jsou schopnější nebo aspoň touží někoho vést víc než ostatní. V zásadě však většina lidí raději někoho následuje, což je pravděpodobně způsobeno jejich leností. Je snazší někoho následovat než vést. Nemusí se trápit rozhodnutím, plánovat, odstraňovat nedostatky, chyby, riskovat neoblíbenost, vynakládat odvahu.

Jenže následování je výsadou dítěte. Dospělý jedince by měl být kormidelníkem na své vlastní lodi. Převezme-li však pozici vedeného, předává vůdci i svou moc. Právo na vlastní úsudek i schopnost rozhodování. Stane se stejně závislý na vůdci, jako je dítě závislé na rodičích. Jakmile se tedy průměrný jedince začlení do určité skupiny, téměř okamžitě u něj dojde k psychologické regresi.

Z hlediska psychoterapeuta není tato regrese vítána, jeho úkolem je povzbudit a rozvinout vyzrálост svých pacientů. Většina jeho práce tedy spočívá v konfrontaci a stimulaci závislosti pacienta na skupině a poté ho pustit na své místo a umožnit mu chopit se vedení a naučit se je používat. V úspěšné terapeutické skupině se na jejím vedení podílejí všichni členové – více méně stejným dílem. Ideální vyzrálou terapeutickou skupinou je skupina složená jen z vůdců.

Skupiny však nejsou tvořeny jen kvůli psychoterapii nebo osobnímu růstu. Důvodem vzniku Baker jednotky bylo zničení Viet Congu. Armáda proto vyvinula pravý opak terapeutické skupiny. Vojáci nejsou od toho, aby mysleli, velitelé nejsou vybíráni ze skupiny, ale určováni shora, úmyslně obklopeni aurou autority. Závislost vojáků na svém veliteli je přímo příkazována. Podle povahy operace armáda vědomě podporuje přirozeně se rodící regresivní závislost jedinců na své skupině.

V situacích jako My lai se voják ocitá v téměř neřešitelné situaci. Na jedné straně si může matně vzpomínat na lekce o tom, že není povinen postupovat proti svému svědomí, a že se musí umět samostatně rozhodnout a odmítnout uposlechnutí rozkazu, který by byl v rozporu se zákonem. Na druhé straně však armáda a její složky dělají vše proto, aby vojákův úmysl na vlastní úsudek nebo na neuposlechnutí rozkazu byl tak bolestný, obtížný a nereálný, jak je to jen možné. Kdoví, zda rozkazy roty Ch. nezněly “zabít vše, co se hýbe”. Čekali bychom pak masové vzbouření?

Nemohli bychom aspoň předpokládat, že aspoň několik jednotlivců bude mít tolik odvahy aby se postavili proti svým velitelům? Ani ne. Styl chování skupiny je podobný chování jednotlivce. To proto, že skupina je organismus. Funguje takřka jako jedna bytost – a nebo se rozkládá a není jako skupina.

K nejsilnějším silám skupinové soudržnosti asi patří narcisismus. Jeho nejjednodušší a nejmírnější podoba je skupinová hrdost. Armáda více než jiné organizace podporuje hrdost v rámci jednotlivých skupin.

Dělá to různými prostředky – vlajkami, nárameníky,... “Všichni za jednoho.”

Již ne tak nápadné, zato skoro universální formou narcisismu je něco, co lze nazvat “stvoření nepřítele” nebo nenávist k “ne-členům”. Viz dětské party. Ti, kdo do party nepatří jsou považováni za méněcenné nebo zlé. Jestliže skupina ještě nemá nepřítele, asi si nějakého velice rychle stvoří. Baker měla nepřítele stanoveného: Viet Cong. Jednotky Viet Congu byly vytvořeny ovšem z původních obyvatel Jižního Vietnamu, proto bylo těžké je rozeznat. Stanovený nepřítel se tak nutně zevšeobecnil na všechny Vietnamce, takže průměrný americký voják svou nenávist přenesl na všechny “žlutý huby”.

Je známi, že nejlepší způsob, jak upevnit skupinovou soudržnost, je vyprovokovat ji k nenávisti k vnějšímu a nepříteli. Nedostatky ve skupině mohou být snadno a bezbolestně přehlédnuty tím, že se pozornost soustředí na nedostatky a vady mimo skupinu. Za Hitlera Němci ignorovali vlastní problémy, protože si obětní beránky udělali z Židů. Když za druhé války klesala úroveň boje amerických jednotek v Nové Guinei, pouštěli jim filmy o krutostech Japonců. Ale takové využití narcisismu ať úmyslné nebo ne – je potencionálním zlem. Prozkoumali jsme způsoby, kterými se zlí jedinci zbavují výčitek svědomí a pocitu viny – že napadají a ničí vše, co je nějakým způsobem ohrožuje.

Stejně škodlivé narcisistické způsoby panují i ve skupinách. Z toho vyplývá, že nejvíc šancí stát se skupinou zlou má skupina neúspěšná. Neúspěchy zraňují naši hrdost, zraněné zvíře je nejkrutější. Ve zdravém organismu je neúspěch popudem k sebekritice. Zlý jedince ale sebekritiky není schopen a právě v obě neúspěchu obyčejně vybuchne. Stejně je to i se skupinou. Neúspěch skupiny a z něj vyplývající důvody k sebekritice podkopávají skupinovou hrdost a soudržnost. Vůdcové skupin se ji pak snaží obvykle pozdvihnout podněcováním svých členů k nenávisti k cizincům, nepříteli.

Působení Bakera bylo neúspěšné už měsíce. Za těchto okolností se touha po krvi stala neovladatelnou a bojové jednotky byly připraveny ji bez váhání ukojit.

SPECIALIZOVANÁ SKUPINA: BOJOVÁ JEDNOTKA BAKER

Vedený člověk není celistvou osobností. Kdo přijme pozici, ve které nemusí ani myslet, ani vést, u něj tyto schopnost zakrní. A pak se vytratí i jeho svědomí.

Faktem, na který nesmíme zapomenout u specializace je, že jen zřídka je věc nahodilou a nepromyšlenou. Většinou je vysoce selektivní. Že jsem psychiatrem, není náhodou, sám jsem si to zvolil, postupně plnil předepsané úkoly, které mě na tuto specifickou roli připravily. Co více, nejen že jsem si tuto roli vybral sám, ale zvolila mě do ní i společnost, byl jsem přezkoušen na mnoha úrovních. Každá speciální skupina je zvláštním druhem, výsledkem vlastní i skupinové volby. Kdybyste pozorovali setkání psychiatrů, oblékání, chování, mluvu, získali byste dojem, že jsme velmi zvláštní společnost.

Podobné je to s policií.

Z těchto příkladů můžeme odvodit tři obecné znaky specializovaných skupin. Specializované skupiny si nevyhnutelně tvoří skupinový charakter, který je pro ně samozpevňující. Za druhé specializované skupiny jsou obzvláště přístupné narcismu – samy sebe vnímají jako jednoznačně správné a nadřazené jiným stejnorodým skupinám. A sama společnost zaměstnává určité druhy lidí, aby vykonávali určité funkce – například mladé agresivní muže zaměstnává jako příslušníky policejních sborů.

Bojová jednotka Baker byla specializovaná skupina existující jen z důvodu provedení operace “vyhledej a znič”. Bylo mnoho výběrů a samovýběrů, které sestavení této skupiny předcházely. I když armáda v té době nabírala i civilisty, bojovou jednotku Baker můžeme jen těžko považovat za nahodilé. Ti nejpacifističtější občané se zbavili vojenské povinnosti odchodem do Kanady nebo z náboženských či jiných důvodů odmítli bojovat. Méně pacifičtí občané se přímému boji dokázali vyhnout dobrovolným vstupem do armády. Bylo jim umožněno zvolit si mezi službou u letectva, námořnictva, a bylo nepravděpodobné, že by mohli být převeleni do Vietnamu. Baker byl složen z profesionálních vojáků, nebo z nováčků, kteří se rozhodli pro totéž. Do konce roku 68 byla válka ve Vietnamu z americké strany vedena skoro výhradně dobrovolníky. Pro mnohé byla účast na válce ve Vietnamu věcí cti, vydělání peněz... často se stávalo – případ “Larryho”: že delikvent dostal

na vybranou: vězení nebo armáda. V armádě se mohl dostat do problémů, prodej drog, a útěk do Vietnamu.

Specializovaná lidská skladba Bakera naznačuje tři závažné problémy. První je otázka flexibility, jaká může být od vybraných jedinců očekávána. Charlie byla vycvičenou skupinou zabijáků. Její členové byli z různých důvodů rolí zabijáka přitahováni, stejně tak k ní byli vědomě svedeni systémem. Je to opravdu tak překvapivé, že olivnění i mnoha dalšími okolnostmi bezostyšně zabíjeli? Že necítili vinu... Je reálné, abychom nejdříve lidské bytosti zmanipulovali do specializovaných skupin a současně od nich čekali, že udrží šíři nadhledu dalece převyšující jejich specializaci?

Druhým problémem je obětování. Larry byl také obětní beránek. Společnost ho strčila ... a zabavovala se tím sociálního problému. Vlastní komunitu očistila tím, že špínu nechala armádě. Obětovala i vojsko samotné. Armáda tak často funguje...

Kritika působení Ameriky ve Vietnamu se začala stupňovat již v ruce 65, ale rozšíření až 70. Podstatnou příčinou pro to – že až do 69 se války ve Vietnamu neúčastnili žádní Američané, *kteří se tam nepřihlásili dobrovolně*. Veřejnosti se to vše dotklo až tehdy, když byli do Vietnamu posíláni jejich bratři, synové a otcové, kteří s tím nechtěli nic mít. Až pak se protiválečné hnutí dočkalo podpory. Problém, je v tom, že máme tolik specializovaných zabijáků, že jsou schopni bojovat v relativně rozsáhlé válce šest let, aniž by vyžadovali osobní podporu americké veřejnosti. Necítila se odpovědná do té doby, než vyčerpala záso-by specialistů. To je třetí problém – pro velkou skupinu je možné, ale i snadné, snad přirozené, dopustit se zla bez své osobní účasti, prostě na to uvolní specialisty. Ve Vietnamu to bylo, i ve fašistickém Německu. Obávám se, že to bude i v budoucnosti.

Nemůžeme se specializovaných skupin prostě vzdát, ale skupinu sestavit tak, aby toto nebezpečí bylo co nejmenší. Naše společnost v reakci na protiválečný sentiment vyvinula politiku dobrovolného vojska. V tom je velké nebezpečí – že se voják-civilista vymění za žoldáka – a tak bude snadné za pár let znovu se pustit do nějakého dobrodružství.

Povolávací – nedobrovolná služba je to jediné, co může naše vojsko udržet v mezích rozumu. Bez ní se nutně stane omezeným nejen v své činnosti ale i v psychologii. Bude si předávat vlastní hodnoty, a pak bez dozoru podlehe stejnému šilenství jako ve Vietnamu. Odvod je nepřijemná věc. Ale stejně nepříjemné je i placení pojistného; nedobrovolná

služba je tím jediným, co dokáže zajistit duševní rovnováhu naší vojenské "levé ruky". Když už musíme armádu mít, *mělo* by to bolet. Musíme-li zabíjet, nevybírejte a nevytvíchejte si na to zabijáky, kteří tu špinavou práci odvedou za nás. Musíme-li zabíjet, ať na vlastní kůži okusíme utrpení, které je s tím spojeno. V opačném případě se od vlastních činů distancujeme a staneme se stejnými jako jedinci v předcházející části: zlí. Protože i v zatajování vlastní hříchů je skryto zlo.

VELKÁ SPECIALIZOVANÁ JEDNOTKA: VOJSKO

My lidé jsme uzpůsobeni tak, že potřebujeme pocít vlastní důležitosti. Nic nás nepotěší víc než pocít, že jsme žádaní a užiteční. A opačně nic nevyvolá větší zoufalství než pocít, že jsme zbyteční a nepotřební. V dobách dlouhodobého míru je příslušník armády přehlížen, považován za nutné zlo, parazita. V dobách války se stává z otroka hrdinou. I ekonomicky mnohem výhodnější je válka pro vojáky. Obvyčejný voják z povolání možné nevědomě, možná vědomě, touží po válce.

K tomu možnost využití nových technologií ve válce...

67 jsme začali prohrávat válku. My! A vojsko si to uvědomilo první a muselo na sebe vzít tíhu ponížení. Neporazitelné vojsko selhávalo při plnění důvodu své existence. Ohrožený narcisismus plodí zlo. Situace v armádě byla pro zlo jako stvořená. Tak jako přehnaně narcisistní (zlý) jedinec zaútočí, aby zničil všem, co jemu nebo jí ohrožuje jeho představu vlastní dokonalosti, tak i organizace amerického vojska stejně narcisistní jako všechny skupiny – začala 67 s neobvyklou zuřivostí útočit proti Vietnamcům. Mučení. Lži a podvody se stupňují.

Dokud budeme muset vojenskou organizaci mít, musíme se pokusit ji co nejméně specializovat. Navrhoval bych kombinaci starších nápadů: všeobecné služby, národního služebního sboru. Místo armády, jak ji známe dnes, bychom měli národní služební sbor, který by převzal funkce armády a současně byl široce využíván i pro mírové účely: pro úklidové práce, ochraně životního prostředí, výcviková školení... Místo sboru dobrovolníků nebo sborů naplňovaných nespravedlivým odvodovým systémem by tyto nové sbory mohly být založeny na národní službě povinné pro celou americkou mládež – muže i ženy. Tím, že by

se podílel i na důležitých mírových úkolech, by tento vojenský kádr méně specializován a proto by i méně toužil po válce.

NEJVĚTŠÍ SKUPINA: AMERICKÁ SPOLEČNOST V ROCE 1968

Přestože se armáda potácela Vietnamem jako splašený býk, neocitla se tam sama od sebe. To nemyslíci zvíře tam bylo posláno, puštěno na svobodu vládou Ameriky. Proč?

Pro tyto tři názory: komunismus byl silou zla, která nenáviděla lidskou svobodu všeobecně a americkou zvláště; Amerika jako nejsilnější národ na světě byla povinna postavit se do čela opozice proti komunismu; komunismu by se mělo oponovat jakýmikoli prostředky, kdekoli se objeví.

Po druhá válce získával SSSR razantně a agresivně politickou převahu v každé zemi východní Evropy. Zajišťovali jsme obranu proti komunismu na západě – a on se rozšířil na východ. Čína 1950 skoro přes noc. Chystali se na Vietnam, Malajsko. Tomu se musí udělat přítrž. Případalo nám to 1954 jako jednolitá síla zla, ohrožující celý svět. Nemuseli jsme do boje, kde nebylo místa pro morální zábrany.

Za deset let ovšem byl dostatek evidence, abychom poznali, že komunismus již nebyl ani tak jednolitý ani nezbytně zlý. Jugoslávie byla nezávislá, stejně Albánie. Čína byla potenciální nepřítel. Hnací silou vietnamských komunistů tenkrát nebyl rozmach komunismu, ale nacionalismus a touha odolat koloniální převaze. Ukázalo se, že přes všechna omezení občanských svobod na tom byli lidé v komunistické společnosti všeobecně lépe než v dobách svých před-komunistických vlád. Zřejmě byla lidská práva porušována i v zemích, s kterými jsme uzavřeli spojenectví.

Ve Vietnamu 54-56 byla komunistická hrozba reálná. O deset let později již ne tolik. Když jsme měli svou strategii měnit a z Vietnamu se stáhnout, začali jsme stupňovat obranu zastaralých postojů. Proč? Proč od 64 se Amerika ve Vietnamu chovala čím dál nelogičtěji a nevhodněji? Dva důvody: lenost – a opět narcismus.

Všechna stanoviska obsahují určitou dávku setrvačnosti. Jsou-li uvedeny do pohybu, jdou i navzdory důkazům. Změna postoje vyžaduje nemalé množství námahy a utrpení. Jeho proces musí začít vlivem neustálých pochybností a kritiky, nebo v bolestivém poznání, že to, co

jsme považovali za správné, správným být nemusí. Přijde doba pochybností. To není příjemný stav. Ale taky učení a růstu. Jen ze země zvlněné pochybnostmi jsme schopni se zdvihnout k novým a lepším představám.

Johnsonův kabinet ovládající tehdy Ameriku byl líný a samolibý. Měli málo chuti do intelektuálního zmatku, či do námahy spojené s udržováním „stavu neustálých pochybností a kritiky“. Domnívali se, že postoj, který proti „souvislé komunistické hrozbě“ zaujali před dvaceti lety, je stále tím pravým. Ignorovali důkazy tento postoj zpochybňující.

Všimněme si vedle lenosti také narcisismu. My jsme svými postoji. Jestliže někdo kritizuje můj postoj, jako by kritizoval *mě*. Je-li jeden z mých názorů odsouzen jako špatný, pak tedy *já* jsem špatný. Má představa sebe sama coby neomylného je tím otřesena. Jednotlivci i národy se zastaralých a překonaných názorů drží nejen kvůli námaze, kterou jejich změna vyžaduje, ale i proto, že si ve své ješitnosti nejsou schopni přiznat vlastní chybu. Věří ve svou neomylnost. Dokážeme rychle svou neomylnost popřít, ale hluboko uvnitř je většina z nás – zvláště jsme-li úspěšní a mocní – přesvědčena o tom, že pravdu máme my. „Arogance síly“.

Narcisismus národa se občas může vymanit ze svých mezí. Národ se pokusí tyto důkazy potom zlikvidovat. Místo abychom situaci ve Vietnamu přehodnotili, pokusíme se ji – a je-li to nutné i celý Vietnam – zničit.

Což bylo zlem. Zlo bylo definováno jako zneužití politické moci ke zničení jiných z důvodů obrany či zachování vlastní chorobné existence. Náš zastaralý názor na jednodušnost komunismu byl částí chorobnosti našeho národa. Místo abychom v krizi předělali svou politiku, rozpoutali jsme totální válku na její zachování. Než bychom přiznali to, co by v roce 64 nebylo příliš významný nezdarem, snažili jsme se vystupňováním války přesvědčit sebe i druhé o své neomylnosti na úkor vietnamských lidí. Otázkou již nebyla záchranu Vietnamu, ale naše neomylnost a národní „čest“.

Johnsonův kabinet si uvědomoval, že to, co dělá, je zlem. Proč by jinak lhali?

Lež je současně příčinou i projevem zla. Lež nám pomůže rozpoznat zlo. Johnson prostě nechtěl, aby americká veřejnost znala chápala, co ve Vietnamu provádí, věděl, že to by bylo pro veřejnost nepřijatelné. To, jak podváděl své voliče, svědčilo o tom, že si byl zla svých skutků

vědom, proto se pokoušel o jeho zakrytí. Jak to že nás dokázal oklamat a proč jsme se nechali klamat tak dlouho? Proč rozhořčení nebylo větší...?

Opět se setkáváme s leností a narcisismem. Měli jsme dost svých starostí, kupovat auta, starat se o rodiny, tak jsme byli srozuměni s tím, že vedení spočívá v rukou jen několik z nás... A nadto jsme s Johnsonem jeho narcisismus sdíleli. Naše vláda nemůže dělat chyby, sami jsme si ji přece zvolili. Nejsme nejdokonalejším národem?

LIDSKÉ ZABÍJENÍ

Všechna zvířata zabíjejí, a není to jen pro obživu a sebeobranu. Zabíjení lidí ale není instinktivní. Dokladem neinstinktivní podstaty lidského bytí je neobvyklá různorodost jejich chování. Jsou mezi námi vlci a beránci. Ve vztahu k zabíjení někteří milují lov, jiným nahání hrůzu, některým je lhostejný. Všechny kočky ale budou chytat deňky, dostanou-li k tomu příležitost.

Naprostý nedostatek instinktů, rozvinutých, předurčených, stereotypních šablon chování – je tím nejtypičtějším rysem lidské povahy. Tato nepřítomnost pudů je odpovědná za neobvyklou různorodost a proměnlivost naše povahy a chování. Každý z nás má možnost vybrat si, jak by chtěl žít. Je na nás, zamítneme-li to, co nás učili a co je pro naši společnost normální. Můžeme si vzdát i těch několika instinktů, které máme, jako ti, kteří se vědomě rozhodnou pro celibát nebo mučednické smrti. Svobodná vůle je vrcholem lidské existence.

Teologové říkají: zlo je nevyhnutelným společníkem svobodné volby. Naše je možnost volby a na nás záleží, rozhodneme-li moudře či hloupě, správně či nesprávně, dobře nebo zle. Není divu, že svobodu tak zneužíváme a že lidské jednání, srovnám-li je s “nižšími” živočichy, tak často vybočuje ze svých mezí. Mnoho živočichů dokáže zabít, je-li ohroženo jejich území. Jen člověk je schopen hromadného vraždění ve jménu obrany vlastních “zájmů” v zemi tak vzdálené, že ji nikdy nezahlédl.

Takže naše lidské zabíjení je věc volby. Chceme-li přežít, nemůžeme nezabíjet. Můžeme si však zvolit jak, kdy a kde a co budeme zabíjet. Morální obtížnost takové volby je obrovská, často paradoxní. Člověk se může stát vegetariánem z etických důvodů, chce-li však přežít, musí

i tak nést odpovědnost za odtrhnutí rostlin u kořenů...? Potrat – má žena právě porodit dítě, které neumí vychovávat? Mnozí pacifisté jsou zastánci potratu. A co trest smrti? Jaký etický smysl může být v tom, že zabijí vraha, abych tak ostatní přesvědčil o tom, že zabíjení je morálně špatné?

Jeden faktor zbytečnému a nemorálnímu zabíjení nahrává: narcisismus. Jeden z projevů našeho narcisismu je, že mnohem pravděpodobněji dokážeme zabít to, co se od nás liší, než to, co je nám podobné. Vegetariáni se cítí provinile, zabíjejí-li živočišnou formu života, u rostlinné formy jim to nevadí. Jsou vegetariáni, kteří mohou sníst rybu, ale ne maso; rybáře děsí představa honu,... Stejná pravidla platí pro zabíjení lidí. Vypadá to, jakoby běloši měli méně skrupulí při zabíjení černochů, indiánů nebo orientálců než při zabíjení jiných bělochů.

Válka je v současnosti záležitostí národní hrdosti i hrdosti rasové. Co nazýváme nacionalismem, je mnohem častěji zhoubným národním narcisismem než zdravou satisfakcí z úspěchu jedné kultury. Právě nacionalismus zachovává národně státní systém. V minulém století, kdy na předání vzkazu z USA do Francie bylo třeba týdne, tehdy měl národně státní systém smysl. V našem věku přímé globální komunikace a instantní apokalypsy je většina mezinárodních politických systémů zastaralá. A je právě náš národní narcisismus, který lpí na našich nemoderních zásadách suverenity a brání vývoji účinného mezinárodního mírového aparátu. V podstatě učíme děti národnímu narcisismu. Organizovaného, skupinového, mezirasového hromadného zabíjení, války, jsou schopni jen lidé. Protože tato vlastnost provází lidstvo od počátků historie, tvrdí mnozí, že jde o instinktivní chování. Zřejmě proto se vlci považují za realisty a beránky označují za popletené idealisty. Idealisté jsou lidé, kteří věří, že se lidská povaha může změnit. A já už řekl, že základním rysem lidské povahy je její proměnlivost a její nezávislost na instinktech, vždy můžeme změnit svou povahu. Tak idealisté mají pravdu. Kdo by chtěl popírat, že vedení války je něco jiného než volba, popírá jak existenci zla, tak výsledky lidské psychologie.

Vést válku ještě nemusí znamenat zlo, ale vždy je otázkou volby. Já jsem nakloněn brát válku co nejjednodušeji. Nezabíješ prostě... a účel nesvětí prostředky. Přesto nemohu uniknout přesvědčení, že v řídkých momentech lidské historie bylo nezbytné a morálně správné zabít, aby se předešlo zabíjení ještě většímu. Je to pro mě těžce stravitelné. Ne vše je však dvojsmyslné. I tak zůstávám dostatečně jednoduchým, abych věřil, že kdykoli dojde k válce, mnoho lidí je vykořeněno, a ještě více

jich propadne zlu. Kdykoli dojde k válce, je to něčí vina. Někde se stala chyba. Je důležité si to pamatovat, protože dnes obě strany se vydávají za oběti. Předstírání neviny. I Hitler si vytvářel záminky. A možná jim věřil.

Někteří pokrčí rameny a řeknou, že v spletitosti mezinárodních vztahů většinou za válku opravdu nikdo nemůže, nikdo ve skutečnosti není útočníkem, nikdo neudělal chybu, že se válka prostě stane. Něco jako samovolný výbuch. Já touto pozicí etické bezmocnosti opovrhují, tímto zrušením naší schopnosti morální úsudku. Nedokáží si představit nic, co by mohlo Satana naplnit větší škodolibostí, nebo co by znázorňovalo jeho konečný úspěch při dobývání lidské rasy, než když lidé nejsou schopni rozpoznat zlo.

Válka ve Vietnamu se nestala jen tak. Zapříčinili ji Britové v roce 1945. Vietnam spadl pod Francii do 1954. S ním na dohled byl obsazen Američany na osmnáct let. Já myslím, že historie mi dá za pravdu, že Amerika byla v této válce agresorem. Dopouštěli jsme se těch morálně nejodpudivějších zločinů.

Jak jsme mohli být zločinci? Němci, Japonci, Rusové ano. Ale my přece nejsme špatní lidé. Jestli jsme byli zločinci pak jsme to museli být nevědomě. Ovšem s větší částí to nebylo vědomé. Jak se to však mohlo stát, že se osoba nebo národ stane nevědomě zločincem. Ještě se vrátím k problematice narcisismu a lenosti.

Termín "nevědomý zločince" je výstižný, naše zločinnost spočívá právě v naší nevědomosti, stali jsme se zločinci, protože jsme nemysleli. Zločinci z neznalosti. Ptal jsem se vojáků odcházejících do Vietnamu, co o válce ví a jaký mají vztah k vietnamské historii. Nevěděli nic. Jen vyšší důstojníci něco zkresleného. 95% mužů, kteří odcházeli riskovat své životy, neměli tušeno, o čem celá ta válka byla. Jako národ jsme vůbec nevěděli, proč vedeme válku.

Jak je to možné? Jaké lidé jsme byli příliš líní něco se učit, a příliš arogantní, abychom poznali, že se učit potřebujeme. Mysleli jsme, že ať chápeme věci jakkoli, není třeba dalšího studia, a že co jsme udělali, bylo správné, nebylo třeba nad tím uvažovat. Ani nás nenapadlo, že jsme nemuseli mít pravdu. S naší hrdostí a narcisismem podporujícími jeden druhého jsme vykročili krvavou cestou vnutit naši vůli vietnamskému lidu, aniž bychom tušili, proč. Až když jsme utrpěli porážku, začali jsme se ve velkém dovídat, co jsme to udělali. Jako národ a jako rasa nebudeme proti válce imunní do té doby, dokud z naší lidské podstaty nevymýtíme dva prapůvodce zla: lenost a narcisismus.

PREVENCE SKUPINOVÉHO ZLA

Jako příklad skupinového zla nebylo My lai ani nevyhnutelnou “náhodou” ani nepředvídatelnou výjimkou. Jeho výskyt odpovídal kontextu války, která je o sobě zlá. Ke zločinům docházelo na straně agresorů. Zlo skupiny Baker bylo jen odrazem zla celého amerického vojska ve Vietnamu. A naše vojenská přítomnost zde byla řízena prolhanou narcistickou vládou, která ztratila svou orientaci, vládou zvolenou národem, který podlehl apatii a aroganci. Masakr v My lai byl událostí, která jen čekala na svou příležitost.

Skupinové zlo není něco, se prostě stane jednoho rána v roce 1968 na opačném konci světa. Děje se to neustále, na celém světě, dnes, tady. Není neobvyklé, je téměř pravidlem.

Žijeme ve věku institucí. V minulém století byla většina Američanů soukromníky. Dnes většina z nás upisuje svůj produktivní věk stále větším organizacím.

Zodpovědnost se ve skupinách rozmělní – natolik, že se z větších skupin vytratí docela. Představte si předsedu představenstva, který řekne: “Mé činy možná nepůsobí příliš eticky, ale nakonec o nich nerozhodují já, musím brát zřetel i na akcionáře. A v jejich případě se musím řídit ziskem.” Kdo v tomto případě udává povahu takové společnosti? Drobný investor, který sám ještě nerozumí potřebným operacím? Nebo společný fond na opačném konci země? Který společný fond, který bankéř?

S tím, jak instituce rostou, ztrácejí svou tvář. I duši. Pak nastane prosté vakuum? Nebo se tam zabydlí Satan? Nevím. Protiváleční aktivisté bratři Berringanové říkají, že je potřeba vyčistit instituce.

Vojensko-průmyslový komplex, který ve Vietnamu sehrál tak významnou roli, nepodléhá ničemu jinému než ziskovosti. Tím ji nechci odmítat. Já nejsem odpůrcem kapitalismu *per se*. Věřím, že je možné, aby ziskovost byla operativnější, a současně podřízena vyšším hodnotám pravdy a lásky. Je to obtížné, ne nemožné. Nedokážeme-li tohoto kompromisu dosáhnout a náš kapitalismus “pokřesťanstit”, bude naše kapitalistická společnost odsouzena k zániku. Totální nedostatek pokory je vždy zlem – pro skupinu, pro instituce, pro společnost stejně jako pro jednotlivce. Pokud se nespasíme pokorou, síly smrti jednoho dne zvítězí a my svým zlem zahubíme sami sebe. Je nutná prevence. Omezit lenost a narcisismus. Jak to provést? Přestože existují úkazy jako sku-

pinová identita, skupinový narcismus a skupinový duch, neexistuje způsob, jak tyto úkazy ovlivnit, než skrze jednotlivé členy skupiny. A tak obvykle, chceme-li ovlivnit jednání skupiny, musíme začít jejím vůdcem. Máme-li k němu přístup zatarasen, obracíme se níže. Obracet se tak nebo tak ale k jednotlivcům. "Model skupiny" je totiž ve své podstatě ovlivňován mozky jednotlivců, kteří skupinu tvoří. Tak jako může jeden hlas rozhodnout volby, tak i průběh lidské historie může záviset na změně jednoho samotáře nebo bezvýznamného individua. Pro opravdu věřící to není nic nového. Proto také je jednotlivec posvátný. Jen díky jedinečnosti rozumu a duše se vede válka mezi dobrem a zlem, která je buď úspěšná nebo ne.

Úsilí zabránit skupinovému zlu musí být proto naměřeno na jednotlivce. Ovšem skrze vzdělání a tedy prostřednictvím našeho zavedeného školského systému.

V mém snu budou děti učeny, že lenost a narcismus jsou kořeny zla a proč to tak je. Naučí se, že každý jednotlivec je důležitý. Pochopí, že přirozenou tendencí jedince ve skupině je zbavit se svého názoru na morálku ve prospěch svého velitele a že by této tendenci měli odolat. A konečně také pochopí, že je na každém z nich, aby se měl na pozoru před leností a narcismem a v souladu s tím se očistil. Je to potřeba nejen pro spasení duší jednotlivců, ale i pro záchranu jejich světa.

7

Nebezpečí a naděje

NEBEZPEČÍ PSYCHOLOGIE ZLA

Různé důvody mají svůj podíl na tom, proč dosud nebyla vyvinuta psychologie zla. Psychologie je mladý obor, je to vědní obor, musí se podílet na dodržování vědních pravidel, mezi které patří i respekt k volnému myšlení a nedůvěra k náboženským pojmům – tedy i k pojmu zla. Na druhé straně se sekulární část naší společnost začala o zlo zajímat až nedávno.

Ale hlavním důvodem, proč jsme zlo nedokázali podrobit vědeckému výzkumu, je strach z následků. A je to strach opodstatněný. Ve vývoji psychologie zla jsou skryta nebezpečí. Píšu tuto knihu ale ve víře, že nebezpečí z jejího nevyvinutí jsou mnohem větší. Jen je nutné mít stále na paměti, že i samotná snaha o podrobení zla vědeckému výzkumu může být jeho potencionálním zdrojem.

NEBEZPEČÍ MORÁLNÍHO SOUDU

Zlí lidé obvykle považuje za zlé ty ostatní. Neschopni vyrovnat se s vlastními nedostatky, viní své okolí. V případě nutnosti dokonce neváhají okolí zničit. Kolikrát jsme se s tím setkali: mučení svatých, inkvizice, holocaust, ... často na to, abychom si byli vědomí, že kdykoli soudíme zlo, můžeme se ho sami dopouštět.

Zlo je morálním soudem. Navrhuji, aby bylo také soudem vědeckým. Ale ten je neodstraní ze sféry morální. Slovo je pejorativní. Morální soud je nebezpečný.

Ale při hlubším pohledu zjistíme, že upustit od morálních soudů docela je nemožné a současně zlé. "Já jsem v pořádku, ty tak" může mít své místo ve zjednodušování našich společenských vztahů, ale jen tam.

Byl Hitler v pořádku? ... Potřebuji-li zaměstnance, měl bych přijmout prvního, co přijde, nebo bych se měl podívat na několik zájemců a navzájem je posoudit? Co bych byl za otce, kdybych nepotrestal syna při podvodu... Je něco jako přemíra náklonnosti, přemíra tolerance, přemíra shovívavosti.

Nelze vést důstojný život, aniž bychom se nedopouštěli soudů – zvláště těch morálních. Přijde-li za mnou pacient, chce za své peníze správné posouzení své situace. Potřebuji-li právní radu, zajímá mě kvalita úsudku mého právníka. Utratíme peníze za dovolenou nebo je dáme na výchovu dětí. Denně rozhodnutí. Většina z nich má morální kontext. Před činěním soudů není úniku.

“Nesuďte, abyste nebyli souzeni” je obvykle vytrhována z kontextu. Kristus nás nenabádá k tomu nesoudit vůbec, ale začít *nejprve* u sebe. V morálním soudu poznal nebezpečí zla, nabádá nejprve k tomu, abychom sebe nejprve očistil. Pak zlo neuspěje. Právě sebekritika je to, čeho se mu nedostává.

Nesmíme také zapomenout na důvod našeho soudu. Je-li jím snaha pomoci, pak je to v pořádku. Často je jím však bohužel zvyšování vlastního sebevědomí, pýcha. “Děj se vůle Boží!” je úvaha, který by měla provázet každý náš soud jiného zla.

Vědecký výzkum lidského zla potvrdí správnost této myšlenky. Jen se zamyslete nad tématy této knihy: možnost existence genetických předpokladů či vloh; průkazný vliv nedostatečné lásky rodičů na utrpení dítěte, ... čím hlouběji zacházíme do problému, tím méně zde je důvodů pro lidskou pýchu.

“Děj se vůle Boží” neznamená fatalismus. Ten je odevzdanost osudu, vzdát se začíná zemřít. Přesto je naší povinností žít, jak nejlépe umíme. Což znamená pouštět se do nezbytných morálních soudů. A my si můžeme vybrat, v jak velké nevědomosti budeme žít.

Tedy ne zda soudit, ale jak a kde.

NEBEZPEČÍ ZASTŘENÍ MORÁLNÍHO SOUDU

AUTORITATIVNOSTNÍ VĚDY

To je velká past, protože vědě přisuzujeme více autority, než zasluhuje. Protože jen málo z nás chápe její možnosti, a protože jsme nepřiměřeně závislí na autoritě

Věda vyvíjí své poznání. Když jsem studoval medicínu já, učili jsme se, že základem stravy při obezitě je strava s nízkým obsahem vlákniny, dnes je to naopak. ... přesvědčil jsem se, že to, co je vydáváno za vědecký fakt, je jen současné přesvědčení několika vědců. Věda nemá Pravdu. Vědeckou znalost tvoří ty nejdosažitelnější a pravdě nejbližší názory většiny vědců, kteří spolupracují na konkrétní otázce. Pravda není naším vlastnictvím, je cílem, ke kterému se snad ubíráme. Je zde ovšem nebezpečí, že vědci, zvláště psychologové budou o zlu určitých osob či událostí promlouvat veřejně. Mnoho psychiatrů 1964 označilo Goldwatera jako “psychicky nevyhovujícího úřadu presidenta” přesto, že většina z nich se s ním nikdy nesetkala. V SSSR psychologové označovali disidenty za “choré”. Situace je o to horší, že lidé chtějí následovat výroky vědců. Souhlasíme, toužíme po tom, aby nás vedly autority.

Ve své intelektuální lenosti zapomínáme, že vědecké myšlení je skoro stejně proměnlivé jako vkus. Nikdy nemusíme přestat být vlastními pány. Sami rozhodovat, co dobré a co ne. Otázky dobra a zla jsou příliš významné na to, abychom je vyloučili z vědeckého zkoumání, ale stejně tak příliš důležité, abychom je mohli nechat pouze na vědcích.

NEBEZPEČÍ ZNEUŽITÍ VĚDY

Důsledky těch nejtěžších zneužití vědy by neměly být přisuzovány vědcům, kteří v zájmu vědecké pravdy zveřejní své osobní názory, ale veřejnosti – průmyslu, vládě, špatně informovaným jedincům – které vědecké objevy využijí k pochybným účelům. Atomová bomba je dílo vědců, ale politikové ji zneužijí. Vědci ovšem nesou také odpovědnost za způsob, jakým jsou jejich objevy použity. Ale nejsou docela pány situace.

Trochu se bojím představy, co by se mohlo stát v případě, že se veřejnost zmocní vědeckých informací týkajících se zla. Představte si, že by byl vyvinut test rozpoznávající zlou osobu. Školy by pak chtěly jím zachytit nevhodné zájemce, soudy by rozhodovaly podle nich o vině či nevině. Jak by obyčejní lidé hledali znaky zla v své tchyni, nadřízeném nebo protivníkovi, jak rychle by mohli těchto náznaků zneužít a protivníka veřejně nebo jen tak mezi řečí pošpinit.

I když vědecké informace týkající se zla nelze před veřejností zatajit, přesto situace není tak zlá, jak by se mohlo snad zdát. Psychiatrické informace o jednotlivcích mohou být udržovány v tajnosti. Formální diagnózy zla, jak jsou provedeny vědci, mohou být užity jen k přísně střeženému výzkumu.

A rostoucí přehled o psychologii zla ji bude sám o sobě bránit proti zneužití. V několika věcech máme již jasno, jednou z nich je tendence zlých předpokládat zlo i u ostatních. Neschopni nebo neochotni přiznat svou hříšnost, obviňují z ní ty ostatní. Budeme se zabývat víc těmi, "kdo vrhají kameny".

RIZIKA HROZÍCÍ VĚDCŮM A TERAPEUTŮM

Nemohou i sami vědci být ohroženi svými výzkumy? Ano.

Nezákladnějším vědeckým investigátorem zla bude vždy terapeut. Není způsob, kterým bychom dokázali nahlédnout do nitra člověka, který by se hloubkou a pronikavostí vyrovnal psychoanalýze. Nelze jinak proniknout maskou zla, než v roli léčitele, člověka, který je v zájmu léčení coby psychiatr ochoten pustit se se zlovolnou osobností do boje, či se jako exorcista potýkat se zamaskovaným démonem. Nejzákladnější údaje o podstatě zla si musíme vybojovat osobně.

Je nebezpečí nákazy, že my sami se staneme zlí.

Citát z Huxleyho *Ďáblové Loudnu*:

Následky vyvolané příliš dlouhou nebo intenzivní koncentrací na zlo, jsou vždy katastrofální. Křížácké výpravy vedené ne pro svou vnitřní víru v Boha, ale proti ďáblu skrytému v jiných, ty ve své snaze o lepší svět nikdy neuspějí. Zanechají jej takovým, jakým byl, a někdy ještě horším. Naše úmysly mohou být sebelepší, ale myslím-li jen na zlo, přivoláme jej.

Nikdo nemůže soustředit svou pozornost na zlo, či jen na pouhou myšlenku zla, aniž by zůstal neovlivněn. Být více proti ďáblu než pro Boha, je velmi nebezpečné. Každý takový bojovník je předurčen k zesílení. Je pronásledován zločinností, kterou připisuje svému nepříteli; v určitém smyslu se toto zlo stává jeho součástí.

VÝHLEDOVÉ NEBEZPEČÍ

Poslední výhradou k vědeckému zkoumání zla může být jeho destruktivní vliv na podstatu vědy jako takové. Tradiční nezávislost vědy by byla ohrožena. Symbolizuje-li nezávislost vědy její podstatu, nebude potom "věda" zla, která je založena na předem dané rozhodnutí, v rozporu s naší představou o podstatě vědy?

Možná ale, že by tato její podstata měla být pozměněna. Až na nepatrné množství výjimek není vědecký výzkum prováděn v jednoduché laboratoři samotářským, nezávislým hledačem pravd. Jde spíš o skupinovou právo podle stanoveného programu, financovanou z velké míry vládou nebo průmyslem. Technologie, potřebná pro moderní výzkum, je natolik svázána s vysokými obchody a politikou, že něco takového jako "ryzí" věda již neexistuje. A konečným stadiem vědy, izolované od náboženského poznání a chápání bude šílenství závodů ve zbrojení, stejně jako konečným výsledkem víry nepodřízené vědeckému pochybování a zkoumání je Rasputinovo šílenství Jonestown.

Jsou vážné důvody obávat se, že klasická nezávislá věda již nedokáže uspokojovat lidské potřeby, že by dále neměla přehlížet problematiku hodnot. Nejnápadnější z těchto hodnot je otázka zla. Úměrně rychlosti, jak jsme ovládali vnější vlivy (hlad, nebezpečí...), vzrostla nebezpečí vnitřní. Je to právě naše lhostejnost, nepřátelství, sobeckost a pýcha, vědomá ignorance, co ohrožuje svět. Pokud nedokážeme náš potenciál pro zlo ovládnout a změnit, budeme ztraceni. Proto musíme vlastní zlo podrobit stejně pečlivě a nekompromisní pozornosti, jakou věnujeme světu.

Rizika obsažená ve vývoji psychologie zla (morální soudy, nepochopené vědecké fakty, zneužití vědeckých informací zákeřnými lidmi, nebezpečná přítomnost zkoumaného zla) jsou velká, ale nevyrovňají se ani zdaleka riziku, kterému se vystavujeme, nepodrobíme-li lidské zlo náročnému a koordinovanému zkoumání.

METODOLOGIE LÁSKY

ZLO JE OHAVNÉ.

Dosud jsme se soustředili na to, že je nebezpečné a ničivé. Ale má ještě jednu odpornou stránku – nízkou, lacinou, pompézní jednotvárnost.

Když jste měli štěstí a setkali jste se s opravdovým světcem, setkáte se s něčím unikátním. Světci si mohou být podobní vzhledově, ale osobnost každého z nich je jiná. Protože jsou jen sami sebou. Bůh stvořil každou duši jinou, a tak, jak je odstraněno bláto, Jeho světlo zazáří nádherným, barevným a novým jasnem. Psychoterapeuti ví, že jejich povinností je pomoci pacientům k vnitřní svobodě.

Ubíráme-li se po lidské stupnici dále, najdeme na jejím opačném konci pravý opak svobody, zlo. To jediné, co z něj můžeme zahlédnout, je bláto. A to vypadá všude stejně. JE neuvěřitelné, s jakou přesností, zapadá zlo do formy. Stačí vidět jednu osobu posedlou zlem a viděli jste všechny. I psychotikové jsou zajímavější.

Jak to, že psychiatři dosud nedokázali poznat tak výrazný, uniformní typ? Protože se nechali oklamat předstíranou seriózností. Nechali se oklamat "maskou rozumu" (Cleckley). Zlo je "definitivní chorobou". Pod rouškou normálnosti skrývá své nezměrné šílenství.

Jednou z nejznepokojivějších skutečností, které vyšly najevo při soudu s Eichmannem, byl fakt, že psychiatr, který ho vyšetřoval, jej prohlásil za *naprosto normálního*. Normálnost pro nás znamená smysl pro spravedlnost, lidskost, moudrost, schopnost lásky k lidem a porozumění. Na normálních lidech závisí obrana naší země před barbarstvím, šílenstvím. Najednou vyjde najevo, že právě ti normální, ti nejlépe přizpůsobení patří k těm, kteří naprosto bez zábran odpalují rakety, mačkají knoflíky, spustí festival destrukce... (Merton)

Jak postupovat proti zlu, když je jeho maska normálnosti tak dokonalá, jeho ničivost tak "přirozená"? Ze všeho nejdůležitější je jeho masce neuvěřit, nenechat se oklamat jeho přetvářkou.

Staré úsloví říká: znej svého nepřítele. To neznamená, že se omezíme jen na to, abychom tyto ubohé, hloupé, ustrašené lidičky dokázali rozlišit. Ze všech sil se musíme pokusit je uzdravit nebo pohltnout.

Jak se ubránit rizikům s tím spojeným? Zlo můžeme bezpečně studovat jen tehdy, když na něj budeme působit láskou.

Sen jednoho pacienta, na kterém se otec dopouštěl zla. Naznačuje obrat k dobrému.

Byla válka, měl jsem na sobě vojenskou uniformu, stál jsem před domem, ve kterém jsem prožil nejhorší léta dětství. Můj otec byl uvnitř. Měl jsem vysílačku, volal jsem veliteli odstřelovacího oddílu souřadnice domu, chtěl jsem, aby ho odstřelili. Věděl jsem, že při tom odstřelování zahynu asi i já, ale bylo mi to jedno. Velitel mi nechtěl vyhovět. “Všichni okolo chtějí něco odstřelovat”. Nabídl jsem mu skotskou. Slíbil tedy, že až bude čas... Bylo mi skvěle. V tom z domu vyběhl můj otec a chtěl se mnou mluvit. Nevím co říkal, ale šlo o nějaké lidi, turisty. Pak se vrátil. A k domu opravdu přicházela skupina lidí, opravdu jen turisté, neznal jsem je. Uvědomil jsem si, že by bombardování zabilo i je. Volal jsem zpět veliteli, ať nebombardují, a skotskou že stejně dostane. Velitel rozkaz odvolal a já jsem se probudil s pocitem velké úlevy.

Jako můj pacient ve snu, my všichni jsme ve zbrani proti zlu. Bitevní žár nás svádí ke zdánlivě snadným řešením – “měli jsme z nich vymlátit duši”. A je-li naše rozvážnění silné, můžeme obětovat přitom i sebe. Účel ale nesvětí prostředky. Přestože zlo je “proti životu”, je také současně formou života. Zabijeme-li ty, kdo jsou zlí, staneme se vrahy.

Musíme se tedy vzdát myšlenek a násilí. Tím se však ocitneme v určitém nihilistickém vzduchoprázdnu. Máme se vzdát problému řešení? Právě v boji mezi dobrem a zlem je smysl života – a v naději, že dobro zvítězí. A tato naděje je odpovědí, kterou hledáme: dobro může zvítězit. Zlo může být přemoženo jen láskou.

Metodologií našeho útoku na zlo tedy musí být láska. Metodologie lásky je tak těžká, že se ji bojíme použít. Copak je možné milovat někoho, kdo je zlý? Přesto vás o to žádám.

Vzpomínáte na problém mezi mnou a Ch.? Chtěla, abych ji miloval bez výhrad, jako malé dítě. Ale ona jím nebyla. A já nebyl schopen vyhovět jejímu toužebnému přání a zůstat s ní. Není snad láska ke zlu sama o sobě zlem?

Řešením tu je paradox. Pěšinka lásky je dynamickou rovnováhou protikladů, bolestivým napětím z nejistot, obtížným spojením mezi extrémů, ale i snadnější cestou činů. Vezmete si výchovu dítěte. Láska neznamená, že jej budeme trestat za každý projev nevhodného chování, stejně jako je nemůžeme beze zbytku tolerovat. Musíme být i tolerantní, i přísní, chápající i vyžadující, pevní i přizpůsobiví. Je třeba skoro božské trpělivosti.

Obejmout ošklivost kvůli pouhé naději, že se z nějakých neznámých příčin změní v krásu, není jednoduché. Ale mýtus o žábě, která se po políbení změní v prince, přetrvává. Přesto – jak můžeme změnit žábu v prince pouhým políbením? Jak funguje láska? Nevím, protože se projevuje mnoha způsoby a žádný nelze předvídat. Jsi-li z Boží milosti do té míry očištěn, že jsi schopen opravdové lásky k nepříteli, stane se něco krásného. Jakoby hranice tvé duše zprůsvitněly a vysílaly skrze tebe nevídanou zář.

Účinek tohoto světla je různý. Některé na své cestě ke svatosti přiměje k větší rychlosti. Jiní, směřující ke zlu, se při setkání s ním obrátí. Posel světla si svého vlivu ani nemusí být vědom. Najdou se i takoví, kteří světlo nenávidí, a budou na něj útočit. Ale jakoby jejich skutky zla byly světlem pohlčeny, spotřebovány. Jejich zhoubná energie je tak vyplývána, pohlčena, zneutralizována. Tento proces může být pro posla světla bolestivý, občas dokonce osudný. Ale ani to neznamena úspěch zla. Působí to jako bumerang. “Zlo vyzdvihlo Ježíše na kříž, a my ho tak mohli vidět z ještě větší dálky”

Metodologii lásky nejlépe vystihují slova jednoho starého kněze, který strávil mnoho let na bojišti: “Jsou desítky způsobů, jak se vypořádat se zlem, a mnoho způsobů, jak ho ovládnout. Všechny vyplývají ze skutečnosti, že jediným a definitivním způsobem, jak přemoci zlo, je nechat je pohltit ochotným, silným člověkem. Vstřebá se do něj, jako se krev vstřebá do houby, či jako se šíp pohrouží do srdce a ztratí pak svou moc.”

Co pak zachrání tuto duši před zkázou? Přijme-li kdokoli do svého srdce zlo, jak může přežít jeho dobrota? I když bude zlo následně zničeno, nebude pro dobrotu již pozdě? Čeho se dosáhne – jen nesmyslné výměny?

Na to nedokážu odpovědět jinak než mysticky. Že díky tajemné alchymii se oběť stane vítězem. Lewis: “Je-li na místo zrádce zabít nevinný, který se zla nedopustil, pukne Kamenná deska, sama Smrt začne pracovat pozpátku.”

Nevím, čím je to způsobeno, ale je to tak. Víím, že dobří lidé se mohou nechat dobrovolně zranit zlem jiných – zranit, a přesto nezranit – a v určitém smyslu se dokonce nechat zabít a přesto přežijí a nepodlehnu. Kdykoli se tak stane, rovnováha moci ve světě lehounce zakolísá.